

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОРОДКІН Михайло Володимирович

УДК 349.3:(364.3:340.111.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-
ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення
Галузь знань – 081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____М.В. Бородкін

Науковий керівник: **ЛАГУТІНА Ірина Вікторівна**
доктор юридичних наук, доцент

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Бородкін М.В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення (081-Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є одним з перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Аналізується історія становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення з метою визначення подальших напрямків удосконалення галузевої науки. Встановлено, що теорія юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у процесі свого становлення і розвитку пройшла шість етапів, кожний з яких має характерні особливості.

Формулюється визначення поняття юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин і розкривається зміст його родових і видових ознак. Встановлено, що юридичний факт як підстава виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин це передбачена нормами права система конкретних життєвих обставин, основним елементом якої є несприятливі наслідки соціальних ризиків і яка обумовлює виникнення правовідносин, в яких задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту.

Проводиться класифікація юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин на підставі загальних та спеціальних критеріїв.

Досліджуються підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у системі державного соціального захисту щодо грошових виплат, здійснення медичної допомоги та безоплатного (пільгового) забезпечення лікарськими препаратами, соціального обслуговування, надання соціальних пільг та житлово-комунальних субсидій. Підкреслюється розширення договірних засад виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Аналізуються підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері недержавного соціального захисту: пенсійного забезпечення, соціального обслуговування, соціальної (грошової) допомоги, добровільного медичного страхування. Визначена правова природа пенсійного контракту як правовстановлюючого юридичного факту для правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення.

На основі дослідження спеціальної літератури, нормативно-правових актів та матеріалів практики формулюються конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного соціально-забезпечувального законодавства у сфері закріплення та визначення змісту юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Ключові слова: соціальний захист, соціально-забезпечувальні правовідносини, юридичний факт, юридичний фактичний склад, соціальний ризик, складна життєва обставина, пенсійний контракт.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т. 1. С. 136-139.

2. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 132-136.

3. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 119-123.

4. Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 55-58.

5. Бородин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.11-16.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Бородкін М.В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3-4 жовтня 2014 р.) /за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2014. С. 361-366.

7. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 26-29.

8. Бородкін М.В. Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів у сфері соціального забезпечення. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 592-594.

9. Бородкін М.В. Підстави для класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Верховенство права очима правників-початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (3 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 193-195.

10. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 529-532.

11. Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 587-590.

SUMMARY

Borodkin M.V. Legal Facts as Grounds for Creation of Legal Relations Regarding Social Welfare. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the Candidate of Legal Sciences Degree (Doctor of Philosophy) in the specialty 12.00.05 - Labour Law; Social Security Law (081- Law). – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2018.

The thesis is one of the first special complex studies of legal facts as grounds for creation of legal relations regarding social welfare.

The thesis defines the stages of emergence and development of the doctrine of legal facts in the social security law, the definition, characteristics and significance of

legal facts as grounds for creation of legal relations regarding social welfare, discloses the content of the criteria for their classification.

The research covers the grounds for creation of legal relations regarding social welfare in the system of state social security regarding monetary payments, provision of medical assistance and free (preferential) provision of medicines, social services, provision of social privileges, housing and utility subsidies.

Legal facts as the bases for creation of legal relations regarding social welfare in the sphere of non-state social security were analysed. The author defines the legal nature of the pension contract as a type of an agreement, which intermediates the constitutive legal fact within non-state pension legal relations.

The thesis contains proposals for improving the current legislation regarding social welfare, related to stipulating and defining the content of legal facts as grounds for the creation of legal relations regarding social welfare.

Keywords: social security, legal relations regarding social welfare, legal fact, composition of legal facts, social risk, difficult straits, pension contract.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1. С. 136-139.
2. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 132-136.
3. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 119-123.

4. Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 55-58.

5. Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.11-16.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Бородкін М.В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3-4 жовтня 2014 р.) /за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2014. С. 361-366.

7. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 26-29.

8. Бородкін М.В. Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів у сфері соціального забезпечення. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 592-594.

9. Бородкін М.В. Підстави для класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Верховенство права очима правників-початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (3 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 193-195.

10. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 529-532.

11. Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 587-590.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН	14
1.1. Становлення та розвиток вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення	14
1.2. Поняття та значення юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин	34
1.3. Ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин	51
1.4. Класифікація юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин	74
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНУ СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	90
2.1. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат	90
2.2. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення медичної допомоги та безоплатного (пільгового) забезпечення лікарськими препаратами	116
2.3. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування	130
2.4. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання соціальних пільг та житлово-комунальних субсидій	148

РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	161
3.1. Юридичні факти як підстави виникнення соціально- забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат та соціального обслуговування у сфері недержавного соціального захисту	161
3.2. Укладення пенсійного контракту як правовстановлюючий юридичний факт у правовідносинах недержавного пенсійного забезпечення	189
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	205
ДОДАТКИ	233

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах реформування системи соціального захисту в Україні, національного законодавства у цій сфері особливої актуальності набуває проблема юридичних фактів у праві соціального забезпечення як підстав виникнення та динаміки галузевих правовідносин – соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних.

Важливе значення соціально-забезпечувальних правовідносин обумовлюється тим, що в їх рамках здійснюється закріплене у ст. 46 Конституції України право на соціальний захист. У сучасний період під впливом об'єктивних соціально-економічних, політичних чинників змінюються як самі правовідносини, так і підстави їх виникнення та динаміки, які потребують спеціального комплексного дослідження. Саме від науково обґрунтованої теорії юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин залежить як правильне їх закріплення у галузевих правових нормах, так і функціонування та динаміка зазначених правовідносин.

У цей час відбуваються зміни підстав виникнення та динаміки соціально-забезпечувальних правовідносин як у сфері державного соціального захисту (загальнообов'язкового державного соціального страхування, державної соціальної допомоги, додаткового соціального захисту), так і недержавного соціального захисту (недержавного пенсійного забезпечення, благодійницької, волонтерської діяльності). Зокрема, у сучасних умовах держава вже не в змозі лише власними зусиллями гарантувати кожному право на соціальний захист в обсязі не нижчому за належний життєвий рівень. Саме тому до реалізації соціальної функції держави залучаються суб'єкти громадянського суспільства, відбувається стимулювання участі громадян у недержавному соціальному забезпеченні як організаційно-правовій формі соціального захисту. Правовідносини із недержавного соціального забезпечення вже об'єктивно не

можуть виникати на підставі тих самих юридичних фактів, як і соціально-забезпечувальні правовідносини у системі державного соціального захисту.

У зв'язку з визнанням на законодавчому рівні одними з ключових принципів адресності та врахування індивідуальних потреб особистості при здійсненні соціального захисту, у праві соціального забезпечення все більшого поширення набувають договірні засади правового регулювання відповідних суспільних відносин, що зумовлює необхідність дослідження договорів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Крім того, поширення таких видів соціального захисту, як житлово-комунальні субсидії, соціальні пільги, медична допомога, забезпечення лікарськими препаратами та виробами медичного призначення та зміни у чинному законодавстві України, пов'язані з юридичним забезпеченням їх надання, потребують дослідження підстав виникнення відповідних соціально-забезпечувальних правовідносин.

Дослідженню юридичних фактів у праві соціального забезпечення присвячені наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: В.С. Андреев, В.В. Андрієв, В.М. Андрієв, І.С. Андрієнко, А.Л. Благодир, С.В. Богославець, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, М.О. Буянова, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, В.М. Литвиненко, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, В.С. Тарасенко, В.А. Тарасова, Г.В. Татаренко, Е.Г. Тучкова, М.Ю. Федорова, М.В. Філіпова, М.М. Шумило та ін.

Окремі аспекти зазначеної проблематики розкриваються у дисертаційних дослідженнях Б.І. Сташківа «Юридичні факти у праві соціального забезпечення» (1997), В.М. Андрієва «Трудовий стаж за законодавством України» (1997), С.В. Богославець «Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави» (2009), Г.В. Татаренко «Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні» (2009), В.В. Андрієв «Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального

страхування» (2011), О.Л. Кучми «Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України» (2011), С.М. Синчук «Теорія правовідносин соціального забезпечення» (2015), М.М. Шумила «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні» (2016) та ін. Водночас, у більшості із зазначених робіт юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин спеціально не досліджувалися. Отже, до цього часу у вітчизняній науці права соціального забезпечення ще не було здійснено спеціального комплексного дослідження юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю розвитку теорії права соціального забезпечення щодо юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, удосконалення чинного законодавства України з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн, а також правозастосовчої практики у цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення «Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці та соціального забезпечення» на 2011-2015 роки, як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права на 2011-2015 роки» (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення «Функціонування трудового права та права соціального забезпечення в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична

академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теорії права соціального забезпечення щодо юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:
визначити та охарактеризувати етапи становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення;

сформулювати визначення поняття юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин та розкрити їх значення;

охарактеризувати ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин;

здійснити класифікацію юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин;

визначити особливості підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат, що здійснюються у системі державного соціального захисту;

розглянути правовстановлюючі юридичні факти у матеріальних правовідносинах щодо надання медичної допомоги та безоплатного (пільгового) забезпечення лікарськими препаратами за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету;

охарактеризувати підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування, що здійснюється у системі державного соціального захисту;

визначити особливості підстав виникнення матеріальних правовідносин щодо надання соціальних пільг та житлово-комунальних субсидій;

довести своєрідність підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат та соціального обслуговування у системі недержавного соціального захисту;

розкрити значення укладення пенсійного контракту для виникнення матеріальних правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення, визначити його правову природу;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в частині закріплення юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Об'єктом дослідження є соціально-забезпечувальні правовідносини як основа правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Предметом дослідження є юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (діалектичний, історичний, комплексний, структурно-функціональний, формально-логічний, системного аналізу) та спеціальні (порівняльно-правовий і метод тлумачення правових норм). Застосування діалектичного та історичного методів дозволило проаналізувати процес становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення (підрозділ 1.1). За допомогою формально-логічного методу та методу системного аналізу досліджувалися поняття юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, їх ознаки, поняття соціального ризику, юридичного фактичного складу, юридичних фактів-станів, договору про надання соціальних послуг (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.3). Комплексний та структурно-функціональний методи дозволили провести класифікацію юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, виділити види соціально-забезпечувальних відносин у сфері державного та недержавного соціального захисту та охарактеризувати підстави їх виникнення (підрозділи

1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2). Порівняльно-правовий метод та метод тлумачення правових норм використовувалися при дослідженні нормативно-правових актів, які визначають зміст конкретних юридичних фактів, що зумовлюють виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, або є правоперешкоджаючими для настання відповідних правових наслідків (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2).

Основні положення та висновки дисертації базуються на дослідженні положень нормативно-правових актів міжнародного та національного рівня, а також законодавства окремих зарубіжних країн, практики їх застосування, досягнень загальної теорії права, конституційного права, цивільного права, трудового права, права соціального забезпечення, інших галузей системи права України, матеріалів судової практики, практики діяльності органів соціального захисту населення.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є одним з перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

виділено та охарактеризовано етапи становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення, яке пройшло шість етапів у процесі свого розвитку, кожен з яких має свої характерні особливості;

сформульовано комплексне поняття юридичних фактів-станів у праві соціального забезпечення, під якими розуміються конкретні життєві обставини, що виникають на підставі діянь чи подій, які мають самостійне юридичне значення, що характеризуються тривалим періодом та можливістю у сукупності з іншими юридичними фактами неодноразово породжувати юридично значимі наслідки у сфері здійснення права на соціальний захист;

встановлено, що родовими ознаками юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є ті їх особливості (властивості), які визначають подібність даної правової категорії до юридичних фактів у інших галузях права, до яких віднесено: конкретність; зовнішня вираженість; інформативність; опосередкованість правовими нормами; формальна визначеність; наслідковість;

обґрунтовано тезу про те, що видові ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин – це якості, критерії юридичних фактів, що відрізняють конкретні життєві обставини як підстави виникнення зазначених правовідносин від правовстановлюючих юридичних фактів для правовідносин іншої галузевої належності;

визначено поняття юридичного фактичного складу у праві соціального забезпечення як системи юридичних фактів, передбачених нормами даної галузі права, що зумовлює виникнення та динаміку галузевих правовідносин, інші юридично значимі наслідки;

визначено поняття юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин як передбачену нормами права систему конкретних життєвих обставин, основним елементом якої є несприятливі наслідки соціальних ризиків і яка зумовлює виникнення правовідносин, у яких задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту;

з'ясовано правову природу договору про надання соціальних послуг, договору добровільного медичного страхування, пенсійного контракту як зовнішньої форми вираження юридичного факту їх укладення;

охарактеризовано своєрідність підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання соціальних пільг, що полягає у виникнення відповідних правовідносин не у зв'язку з настанням конкретного соціального ризику, а через наявність у особи особливого соціального статусу;

удосконалено:

поняття юридичних фактів у праві соціального забезпечення в частині доповнення сформульованої в науці дефініції положеннями про динаміку відповідних правовідносин (їх призупинення та поновлення);

визначення поняття договору про надання соціальних послуг щодо доповнення зазначеного поняття положеннями про таку ознаку даного договору, як оплатність у визначених законом випадках;

класифікацію юридичних фактів у праві соціального забезпечення залежно від характеру їх наслідків, яку, крім правовстановлюючих, правозмінюючих, правоприпиняючих юридичних фактів запропоновано доповнити правопризупиняючими та правопоновлюючими фактами;

перелік ознак складної життєвої обставини як об'єктивної підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування, який запропоновано доповнити такими ознаками, як: спричинення моральних страждань; визначеність нормативно-правовими актами різного рівня;

дістало подальшого розвитку:

положення про перелік організаційно-правових форм соціального захисту в Україні, до яких віднесено загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну соціальну допомогу, додатковий соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення;

положення про елементи юридичного фактичного складу як підстави виникнення матеріальних правовідносин у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх реалізацію у зазначених правовідносинах;

визначення поняття складних життєвих обставин, яке запропоновано доповнити положеннями про можливість настання відповідної ситуації не лише у житті індивіда, але й сім'ї, як колективного суб'єкта права соціального

забезпечення, без обмеження причин виникнення таких ситуацій вичерпним переліком соціальних ризиків;

положення про розширення договірних засад правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин, пов'язаних з укладенням пенсійних контрактів, договорів про надання соціальних послуг, договорів добровільного медичного страхування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теорії юридичних фактів у праві соціального забезпечення;

правотворчій діяльності – для вдосконалення актів національного законодавства в частині визначення підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування нормативно-правових актів, якими визначені підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, органами судової влади, органами соціального захисту населення, роботодавцями, уповноваженими фізичними особами;

навчальному процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Право соціального забезпечення», «Соціальне обслуговування», «Соціальний захист окремих категорій осіб», «Охорона сім'ї та дитинства», «Соціальне страхування», «Медичне право», «Пенсійне право», «Недержавне соціальне забезпечення», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданнях науково-теоретичного семінару кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», на науково-практичних конференціях, зокрема: VI Міжнародній науково-практичній конференції

«Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку» (м. Харків, 3-4 жовтня 2014 року); VI Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 4 квітня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Київ, 15-16 травня 2015 року); Всеукраїнській студентській науковій конференції «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 3 травня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться в дисертації, викладені автором у 11 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 6 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (267 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи складає 237 сторінок, з яких основний зміст – 204 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Становлення та розвиток вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення

Юридичні факти як правова категорія є чи не найбільш дослідженими у правовій науці, що пов'язано з їх первинністю по відношенню до відносин, урегульованих нормами права. У той же час, варто констатувати, що право соціального забезпечення є відносно молодого галуззю у національній правовій системі, що зумовлює доцільність дослідження історії становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення.

Перш ніж перейти до виокремлення етапів розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення варто визначити безпосередньо поняття правової категорії «юридичний факт у праві соціального забезпечення», що є материнською по відношенню до юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних відносин.

Так склалося, що у галузевій правовій науці щодо визначення поняття «юридичний факт» існували та продовжують існувати суттєві розходження, що зводяться до термінологічної недосконалості. Пропонуються різні дефініції для визначення поняття «юридичний факт».

Так, на думку Б.І. Сташківа, під юридичними фактами у соціальному забезпеченні слід розуміти будь-які конкретні соціальні факти реального життя, які своїми ознаками відповідають моделі відповідної норми права і в результаті чого здатні, при наявності певних умов, породжувати передбачені нормами права соціального забезпечення юридичні наслідки¹.

¹Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 258

На нашу думку, дане визначення є не досить зрозумілим і несе в собі велику кількість ознак, які створюють зайве логічне навантаження дефініції. Вважаємо також, що не є обґрунтованим визначення юридичних фактів через поняття соціального факту, так як вони є доволі близькими за змістом та спричиняють тавтологію, що є неприпустимим у теорії права.

М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова вказують на специфічні юридичні факти, які, як правило, являються такими життєвими обставинами, настання яких не залежить від волі людини – соціальні ризики². Виходячи з цього, зазначається специфічність галузі права соціального забезпечення, яка полягає в тому, що для виникнення правовідносин необхідні юридичні склади. У той же час, окремого визначення досліджуваної правової категорії вчені не надають.

На думку П.Д. Пилипенка, юридичні факти у праві соціального забезпечення це певні життєві обставини, які породжують виникнення, зміну та припинення соціально-забезпечувальних правовідносин³.

У цілому підтримуючи точку зору вченого щодо визначення поняття юридичного факту у праві соціального забезпечення, все ж, на нашу думку, ця дефініція звужує зміст даної правової категорії.

Щодо запропонованої П.Д. Пилипенком інтерпретації поняття «юридичний факт у праві соціального забезпечення», слід сказати, що воно не є достатньо повним, так як не охоплює всі етапи руху правовідносин у сфері соціального захисту населення.

Так, відповідно ст. 18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»⁴, допомога на дітей одиноким матерям може бути призупинена у випадку тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання; відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;

²Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: Учебник. 2-е изд., испр. и перераб. М.: Издательство БЕК, 2002. С. 89

³Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 135

⁴Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. №5. Ст. 21 (дата звернення 26.07.2015 р.)

тимчасового працевлаштування дитини. У зв'язку з призупиненням виплати допомоги на дітей одиноким матерям, призупиненню підлягають і правовідносини, що виникають між суб'єктом отримання відповідної соціальної допомоги та органами соціального захисту населення, які будуть поновлені одразу ж після припинення дії обставин, зазначених у частині другій ст. 18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Таким чином, на нашу думку, при визначенні поняття юридичного факту у праві соціального забезпечення, доцільно поряд з виникненням, зміною та припиненням, визнавати також призупинення та поновлення етапами руху галузевих правовідносин⁵.

Крім того, визначення юридичних фактів у праві соціального забезпечення підставами виключно виникнення, зміни і припинення соціально-забезпечувальних правовідносин також є недоцільним, оскільки звужує предмет даної галузі права. Так, до предмету права соціального забезпечення, на думку С.М. Синчук, В.Я. Бурака, також відносяться процедурні та процесуальні відносини, тобто відносини, що складаються на підставі процедурних норм права соціального забезпечення між фізичною особою (особами), з одного боку, та компетентним органом, з іншого, з приводу здійснення та захисту належного людині права на конкретний вид соціального забезпечення, а також соціально-страхові відносини, які існують у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування⁶. Тому, вважаємо незрозумілим, чому дані правовідносини були залишені поза увагою вченого при формулюванні визначення юридичних фактів у праві соціального забезпечення.

Крім того, на нашу думку, все ж таки більш доцільним для розкриття правової природи юридичних фактів у праві соціального забезпечення є

⁵ Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1. С. 138

⁶Право соціального забезпечення: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] /за ред. П.Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Видавничий дом «Ін Юре», 2008. С. 21

широкий підхід, який юридичні наслідки таких фактів не обмежує виключно динамікою галузевих правовідносин.

Представником широкого підходу до визначення юридичних фактів у праві соціального забезпечення, поряд з вищезгаданими науковцями, є С.М. Синчук, яка дану правову категорію визначає як різновид фактів, які внаслідок дії норм права соціального забезпечення зумовлюють виникнення та здійснення суб'єктивних юридичних прав та обов'язків суб'єктів цієї галузі права⁷.

На підставі вищевикладеного, варто дійти висновку, що юридичними фактами у праві соціального забезпечення є передбачені нормами права конкретні життєві обставини, що обумовлюють виникнення та динаміку галузевих правовідносин, а також спричинюють інші соціально значимі наслідки. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є лише видом юридичних фактів у праві соціального забезпечення, про що мова буде йти у наступних підрозділах.

При визначенні етапів становлення та розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення, варто зазначити, що момент визнання права соціального забезпечення самостійною галуззю права пов'язують з проведенням міжнародного симпозиуму з соціального забезпечення у Празі в 1966 році, де чехословацькі вчені Я. Клоушек, К. Пінц, І. Томеш та В. Вернайнер, а також радянський вчений В. Андрєєв проаналізували специфіку відносин щодо соціального забезпечення та особливості прийомів їх регулювання.

Науковцями було доведено, що право соціального забезпечення є системою правових норм, які регулюють пенсійні та деякі інші суспільні відносини аліментарного характеру, метою яких є забезпечення громадян у старості та при непрацездатності, забезпечення матері та дитини, безоплатне

⁷Синчук С.М. Щодо поняття юридичного факту за правом соціального забезпечення. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор», 2015. С. 42

медичне обслуговуванням та лікування, а також тісно з ними пов'язані відносини щодо встановлення юридичних фактів та вирішення спорів щодо надання окремих видів соціального забезпечення⁸.

Розвиваючи дану ідею Е.Г. Тучкова вказує, що основу права соціального забезпечення складають суспільні відносини, урегульовані відповідними правовими нормами, щодо матеріального забезпечення та соціального обслуговування громадян похилого віку, непрацездатних громадян, сімей, які мають дітей, (соціально-забезпечувальні правовідносини)⁹. Таким чином, визначення права соціального забезпечення як галузі права у перші роки після доведення його самостійності зводилося до того, що норми цієї галузі права спрямовані на регулювання суспільних відносин щодо матеріального забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання та соціального обслуговування окремих категорій громадян, які потребують допомоги з огляду на їх соціальне становище.

Не дивлячись на відносну схожість підходів науковців щодо визначення предмета права соціального забезпечення, тим не менше майже одразу постала проблема щодо обґрунтування правової природи «соціального становища», що зумовлює виникнення права на соціальний захист та відповідних правовідносин, у яких воно здійснюється. Першою спробою на цьому шляху стала поява у галузевій правовій літературі концепції непрацездатності, авторами якої стали В.С. Андрєєв та Я.М. Фогель.

Так, науковці виходили з того, що відносини соціального забезпечення – це відносини щодо надання допомоги за рахунок суспільних фондів лише непрацездатним громадянам. Непрацездатність розглядалась ними як неспроможність людини самостійно здійснювати суспільно-корисну діяльність за станом здоров'я, віком та з інших причин¹⁰.

⁸ Андрєєв В.С. Понятие и система советского права социального обеспечения. Правоведение. 1969. №5. С. 71

⁹ Тучкова Э.Г. Общие вопросы советского пенсионного права: Учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1986. С. 8

¹⁰ Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 18

Ця концепція була однією з перших, а тому цілком закономірним стало те, що з розвитком суспільства і держави соціальний захист став здійснюватися не лише щодо непрацездатних громадян, але й щодо інших осіб, які продовжують трудову діяльність або можуть її здійснювати, проте з об'єктивних причин перебувають у стані матеріальної незабезпеченості чи соціального неблагополуччя. Обґрунтування правової природи соціально-забезпечувальних правовідносин як основи предмету права соціального забезпечення шляхом застосування концепції непрацездатності залишило б поза сферою дії норм даної галузі права відносини, що стосуються забезпечення сімей з дітьми державними допомогами, надання населенню субсидій, матеріальної адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги по безробіттю тощо.

З розвитком соціально-економічних відносин виникає потреба переосмислення сутності права соціального забезпечення в контексті нових реалій.

Так, розглядаючи сутність права соціального забезпечення С.М. Синчук, В.Я. Бурак цілком слушно зазначають, що правом соціального забезпечення є система правових норм, що регулюють комплекс однорідних планово-організаційних розподільчих відносин щодо матеріального забезпечення громадян (членів їх сімей) у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів спеціальних соціальних фондів чи бюджетів різних рівнів та похідних від них організаційних (процедурних, процесуальних, соціально-страхових) відносин¹¹.

У зв'язку з цим, варто зазначити, що на початку 90-х років XX століття була розроблена та науково обґрунтована теорія соціального ризику. Більшість вчених у сучасній галузевій літературі (Н.Б. Болотіна, О.Є. Мачульська, В.Д. Роїк і т.д.) дотримуються думки, що саме настання соціального ризику – події, в результаті якої особа втрачає засоби до існування через незалежні від

¹¹ Синчук С.М., Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. С. 13

неї обставини, – є тим визначальним критерієм, завдяки якому можна найбільш повно і об'єктивно окреслити сферу соціально-забезпечувальних відносин¹².

Тим не менше, помилковим буде твердження, що теорія соціального ризику як обставини, настання якої зумовлює право особи на соціальний захист, здійснити яке вона може виключно у відповідних правовідносинах, була розроблена лише наприкінці ХХ століття. Так, ще у 20-х роках минулого століття її обґрунтовували М.А. Вігдорчик¹³, М.О. Семашко¹⁴, В.М. Догадов¹⁵. Вони вважали, що з настанням соціального ризику особа отримує право на соціальне забезпечення.

Так, у перші роки після Жовтневої революції радянські вчені розробляли теорію соціальних ризиків, відповідно до якої автори розглядали соціальне забезпечення як надання благ при перерозподілі колективного продукту членам суспільства, котрі перебувають у складній життєвій ситуації, що визнається суспільством поважною. У роботах того періоду можливо виділити такі аспекти.

Перший – це досить широке і чітко невизначене поняття соціального ризику, який розумівся як «складна життєва ситуація, що визнається суспільством поважною». Не дивлячись на переваги такого широкого розуміння поняття соціального ризику, тим не менше, відсутність об'єктивних критеріїв у розумінні правової природи даної категорії призвело б до необґрунтованого розширення предмету права соціального забезпечення.

Другий – наукові праці даного періоду були перенасичені класовою свідомістю, що призвело до ототожнення причин виникнення соціальної незабезпеченості населення з капіталістичним способом виробництва.

¹²Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 19.

¹³ Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Выш. 1: Теоретические основы социального страхования. 3-е изд. М.; Петроград, 1923. С.14-16.

¹⁴Семашко Н.А. Право на социальное обеспечение. М., 1938.

¹⁵Догадов В. М. Социальное страхование. М., 1926.

Третій – перелік складних життєвих ситуацій, що визнаються поважними, повністю залежав від відповідних державних органів.

Тим не менше, з розвитком комуністичної ідеології, у зв'язку з відмовою від здобутків системи соціального захисту, побудованої еволюційним шляхом, запереченням можливості запозичення позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн (крім країн комуністичної спрямованості) у даній сфері, можливість подальшого розвитку теорії соціального ризику була надовго втраченою.

Про поновлення теорії соціального ризику в якості підґрунтя для визначення правової природи соціально-забезпечувальних правовідносин можна говорити уже після здобуття Україною незалежності.

Так, Концепцією соціального забезпечення населення України, схваленою постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року №3758-ХІІ¹⁶ передбачено, що в основу реорганізації діючої на той час системи соціального забезпечення необхідно покласти диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту.

Концепцією передбачається створення умов для ефективної зайнятості і лише у випадку непрацездатності громадянам гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат з державного та місцевих бюджетів. Крім того, для всіх осіб передбачене право на підтримку рівня їх доходів в умовах інфляційних процесів.

Саме положення даної Концепції стали нормативним підґрунтям для подальшої розробки теорії соціального ризику та на її основі удосконалення соціально-забезпечувального законодавства.

¹⁶ Про проект Концепції соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року №3758-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. №6. Ст. 31 (дата звернення 08.09.2016 р.)

Так, В.Д. Роїк визначив соціальний ризик як вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним¹⁷).

На думку Н.Б. Болотіної, соціальний ризик – це така подія в житті людини, за якої виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства.

Варто погодитися з точкою зору О.Є. Мачульської, яка визначає соціальний ризик як вірогідність погіршення матеріального становища в результаті втрати заробітку чи іншого трудового доходу, зниження рівня життя нижче прожиткового мінімуму, а також у зв'язку з необхідністю додаткових витрат на утримання дітей та інших членів сім'ї, що потребують сторонньої допомоги, та створюють необхідність соціального захисту з боку держави¹⁸. Так, на думку вченої, соціальний ризик пов'язаний не лише з можливістю втрати заробітку або іншого доходу, але й з необхідністю здійснення додаткових затрат у зв'язку з виникнення соціально-значимої обставини у родині.

У науці права соціального забезпечення поширеним є також ототожнення соціальних ризиків з юридичними фактами. Так, на думку М.О. Буянової, соціальний ризик і соціальний випадок у правовому аспекті – це юридичні факти, з якими пов'язують виникнення правовідносин із соціального забезпечення¹⁹. Дану позицію підтримує також А.Л. Благодир, на думку якої, соціальні ризики – це не що інше як юридичні факти із специфічним відбитком,

¹⁷ Роїк В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... докт. эконом. наук. – М., 1994. – 21 с

¹⁸ Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000. С. 12

¹⁹ Буянова М.О. Социальное обслуживание граждан России в условиях рыночной экономики. Теоретико-правовой аспект. Монография. М.: ООО «Издательство Проспект», 2002. С. 24

що відображає їх соціальну спрямованість, які призводять до виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин²⁰.

Однак з таким розумінням правової природи соціальних ризиків важко погодитись. Зокрема з ототожненням соціальних ризиків і юридичних фактів категорично не згідний Б.І. Сташків, який зазначає, що соціальний ризик є виключно можливістю настання певної події у житті невизначеного кола осіб. Така можливість не може бути урегульована правом, служить лише приводом для прийняття відповідного нормативно-правового акта та не підлягає підтвердженню. У той же час, як відзначає науковець, юридичний факт – це обставина, яка сталася об'єктивно, стосується конкретної особи або сім'ї та є підставою для надання конкретного виду соціального забезпечення. Модель кожного юридичного факту окреслена галузевими правовими нормами та у випадку його настання повинна бути підтверджена за спеціальною процедурою²¹.

В цілому підтримуючи Б.І. Сташківа у його переконанні щодо недоцільності визначення соціального ризику через категорію «юридичний факт» тим не менше, на нашу думку, не є цілком обґрунтованим висновок науковця про те, що соціальні ризики не відносяться до соціально-забезпечувальних відносин, не можуть зумовлювати їх динаміку.

На нашу думку, вказівка Б.І. Сташківа на неврегульованість правовими нормами, відсутність правових наслідків як на ознаки соціальних ризиків є передчасною. Зокрема, традиційні соціальні ризики, частота настання яких є найбільшою, закріплені Конвенцією Міжнародної організації праці (далі – МОП) №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня

²⁰Благодир А.Л. Социальные риски как обстоятельства, влекущие возникновение социально-обеспечительных отношений. Социальное и пенсионное право. 2011.№1. С. 5-12.

²¹Сташків Б.І. Дискусійні питання теорії соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. Chernihiv: CNUT, 2015. P. 333

1952 року²², Європейським кодексом соціального забезпечення (переглянутим) від 6 листопада 1990 року²³ та знайшли своє відображення в актах національного законодавства України.

Таким чином, варто погодитися з Б.І. Сташківим, що соціальний ризик сам по собі не може бути юридичним фактом, що зумовлює виникнення і динаміку суспільних відносин, що належать по предмету права соціального забезпечення, тим не менше, з моменту настання матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, спричинених саме соціальним ризиком, вони набувають ознак досліджуваної категорії.

Про початок нового етапу у процесі розвитку вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення можна говорити з 26 червня 1996 року – моменту прийняття Конституції України, якою вперше на законодавчому рівні визначений перелік основних соціальних ризиків, настання яких зумовлює право громадянина на соціальний захист, що може здійснюватися виключно у відповідних правовідносинах. Такими соціальними ризиками відповідно до ст. 46 Основного Закону нашої держави є повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, старість та інші випадки, передбачені законом²⁴.

З цього моменту у науці права соціального забезпечення почали активно досліджувати зміст окремих соціальних ризиків, їх наслідки, правове забезпечення і т.д. Так, наприклад, Б.І. Сташків у своєму монографічному дослідженні на тему «Юридичні факти у праві соціального забезпечення» визначив зміст таких соціальних ризиків, як інвалідність, втрата годувальника, безробіття, тимчасова непрацездатність, народження дитини та догляд за нею і

²²Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. №36. Ст. 5 (дата звернення 8.09.2016 р.)

²³Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 6 листопада 1990 року. Акти європейського права із соціальних питань. К.: Парламентське видавництво, 2005 (дата звернення 8.09.2016 р.)

²⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141 (дата звернення 8.09.2016 р.)

т.д.²⁵ Зміст такого соціального ризику як малозабезпеченість досліджувала І.С. Андрієнко²⁶, сирітство – О.М. Потопахіна²⁷, інвалідність у дітей – В.С. Тарасенко²⁸, утримання та виховання дітей – К.В. Бориченко²⁹, бездомність – А.О. Медвідь³⁰ і т.д. Як видно дане питання не втратило своєї актуальності й у сучасних соціально-економічних умовах.

Чітке закріплення соціальних ризиків, які у випадку їх настання перетворюються в об'єктивну підставу виникнення та динаміки відповідних правовідносин, в актах законодавства зумовило віднесення права соціального забезпечення до числа публічних галузей права, які характеризуються предметом правового регулювання, до якого належать відносини між приватними особами та державою або між державними органами, переваженням директивно-обов'язкових норм, розрахованих на ієрархічні відносини суб'єктів і субординацію правових норм і актів, превалюванням імперативного методу правового регулювання; значним обмеженням розсуду суб'єктів щодо регулювання відносин, у які вони вступають³¹.

Про відступлення від теорії жорсткого законодавчого регулювання відносин із соціального забезпечення можна говорити з 1998 року, тобто з моменту прийняття Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, відповідно до ст. 5 якого одним з принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування є паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні ним. Даний принцип знайшов своє відображення і в

²⁵ Сташків Б.І. Юридичні факти у праві соціального забезпечення: монографія. Чернігів, 2008. С. 83-172

²⁶ Андрієнко І.С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. С. 7

²⁷ Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 22 с.

²⁸ Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.

²⁹ Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

³⁰ Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

³¹ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С. 243.

положеннях низки законів України, які закріплюють організаційно-правові засади функціонування пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

У вищевказаних нормативно-правових актах вперше в Україні визначено, що держава повинна виступати активним соціальним партнером у визначенні умов здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, а не одноособово «диктувати» відповідні положення.

Подальшого розвитку приватноправові (договірні) засади у сфері права соціального забезпечення набули після закріплення на законодавчому рівні права осіб на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на підставі відповідного договору.

У такому випадку правове регулювання відносин щодо добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування повинно ґрунтуватися на єдності приватних та публічних засад. Дана теза підтверджується тією обставиною, що превалювання цивільно-правових норм у процесі регулювання відповідних відносин у сфері соціального страхування призведе до неможливості застосування до них державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій. Зворотна ж ситуація унеможливить вільне волевиявлення суб'єкта, що імперативно не визначений законодавством в якості застрахованої особи, на здійснення єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з метою накопичення страхового стажу.

Вище вже йшла мова про те, що об'єктивна підстава виникнення правовідносин із соціального забезпечення пов'язана з настанням соціального ризику, а точніше тих несприятливих наслідків, що зумовлені ним. У той же час, варто констатувати, що у науці права соціального забезпечення існують три категорії, які є дуже близькими за змістом, у зв'язку з чим потребують

детального наукового дослідження та обґрунтування підстав їх розмежування. Мова йде про соціальний ризик, страховий ризик, страховий випадок.

Соціальним ризиком є закріплена у нормативно-правових актах складна соціально-значима обставина, при настанні якої особа втрачає засоби для існування, змушена здійснювати додаткові затрати на їх подолання або втрачає свій соціальний статус та у зв'язку з цим потребує допомоги з боку державних, недержавних органів, інших суб'єктів.

Страхові соціальні ризики є різновидом соціальних ризиків. До даного висновку свого часу дійшов М.А. Вігдорчик. Саме страховий характер ризиків відрізняє їх від соціальних ризиків, які притаманні праву соціального забезпечення в цілому. Тобто нестрахові соціальні ризики та страхові співвідносяться між собою як ціле і частина³².

У ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено, що страховий ризик це обставина, внаслідок якої громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Профільними нормативно-правовими актами дане визначення конкретизоване, так у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхові ризики за соціальним страхуванням від нещасного випадку визначені як обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання; а за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності як обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

³²Вигдорчик Н.А. Теоретические основы социального страхования. Второе исправленное издание. Петроград: Книгоиздательское Товарищество «Книга», 1923. С. 12.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» страховий ризик визначено як обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребують матеріальної підтримки та соціальних послуг за даним нормативно-правовим актом (ст. 1).

Проаналізувавши дані визначення можна зробити висновок, що страховим ризиком законодавець визнає обставину, за якої особи втрачають засоби до існування, тобто рівень їх матеріального забезпечення суттєво знижується, і у зв'язку з цим потребують матеріальної підтримки і соціальних послуг.

О.Л. Кучма зазначає, що є дискусійним визначення страхового ризику через обставини³³. Даний висновок науковець обґрунтовує тим, що ризиком є лише усвідомлена можливість небезпеки; можливість збитків або неуспіху в якійсь справі³⁴. У свою чергу обставина це явище, подія, факт і т. ін., сукупність умов, у яких що-небудь відбувається³⁵. Тобто обставиною є певне явище, що за своїм лексичним значенням автоматично не наділене ознакою вірогідності.

За такої ситуації О.Л. Кучма пропонує з метою дотримання принципу ясності правових норм внести зміни до чинного законодавства надавши ознак страхового ризику (ймовірності та випадковості настання) обставинам, що зумовлюють виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування³⁶.

Такий висновок вченої видається цілком обґрунтованим, а тому підтримуючи точку зору О.Л. Кучми, пропонуємо внести зміни до ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, виклавши її частину першу у такій редакції: «Страховий ризик –

³³ Кучма О.Л. Страховий ризик у соціальному страхуванні як правова категорія та категорія права. Порівняльно-аналітичне право. 2015. №6. С. 142

³⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1030

³⁵ Словник української мови. Український тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/obstavyna>. (дата звернення 18.08.2018 р.)

³⁶ Кучма О.Л. Страховий ризик у соціальному страхуванні як правова категорія та категорія права. Порівняльно-аналітичне право. 2015. №6. С. 143

ймовірні обставини, внаслідок настання яких громадянами та/або членами їх сімей можуть бути втраченими тимчасово або назавжди засоби до існування чи їх обсяг може суттєво знизитися, що зумовлює потребу у матеріальній підтримці або соціальних послугах за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням». Профільні нормативно-правові акти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування мають бути приведені у відповідність до даної норми.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна сформулювати ознаки страхових ризиків, що відрізняють їх від соціальних ризиків як категорії права соціального забезпечення в цілому. До даної проблеми вже зверталася М.Ю. Федорова³⁷, тим не менше, на нашу думку, особливості страхових ризиків, що нею сформульовані, потребують уточнення і доповнення та можуть бути сформульовані, як:

1) компенсація наслідків страхових ризиків застрахованим особам та в окремих випадках членам їх сімей здійснюється за рахунок спеціально створених страхових фондів, а не коштів бюджетів різних рівнів, як це характерно для нестрахових соціальних ризиків;

2) здійснення соціального захисту у випадку настання страхових соціальних ризиків здійснюється на основі принципу солідарності лише застрахованих осіб, тоді як соціальний захист в інших організаційно-правових формах фінансується за рахунок коштів бюджетів різних рівнів, що наповнюються, у тому числі, шляхом сплати податків і зборів усіма членами суспільства;

3) обсяги фінансування заходів, спрямованих на подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків страхових ризиків можуть бути оцінені та передбачені, що пов'язано з достовірно відомою кількістю застрахованих осіб та вичерпним переліком таких ризиків. Потреби у фінансуванні заходів щодо нестрахових соціальних ризиків спрогнозувати набагато важче;

³⁷ Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000. С. 9-10.

4) наслідки страхових ризиків завжди мають економічний характер, що проявляється у втраті засобів до існування або зниженні їх обсягу, тоді як нестрахові соціальні ризики наслідком можуть мати також соціальне неблагополуччя, що проявляється у зміні соціального статусу без безпосереднього впливу на рівень доходів особи (сім'ї);

5) вичерпний перелік страхових ризиків закріплений законодавством, тоді як зміст нестрахових соціальних ризиків може бути визначений і у актах органів місцевого самоврядування, і у локальних нормативно-правових актах, і у договорах, про що мова йшла вище;

6) чітко визначена категорія суб'єктів, що може зазнати несприятливих наслідків страхових ризиків, якими є застраховані особи, тоді як правом на соціальний захист від несприятливих наслідків нестрахових соціальних ризиків наділені всі без виключення фізичні особи, що на законних підставах перебувають на території України. Про виключення з цього правила мова буде йти нижче.

Підтримуючи позицію М.Ю. Федорової Г.А. Трунова пропонує страховий соціальний ризик визначити як можливість настання негативних наслідків у вигляді втрати заробітної плати (доходу) або її зменшення для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, та деяких інших осіб, чітко передбачених законом³⁸. Дане визначення, на нашу думку, цілком відповідає дефініції страхового ризику, сформульованій нами вище.

Крім того, у законодавстві, що регулює відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, закріплено також поняття страхового випадку.

Так, у ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено, що страховий випадок це подія, з

³⁸ Трунова Г.А. Страховий соціальний ризик в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 54. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. С. 362

настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Положеннями профільних законів України у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування дане визначення конкретизоване шляхом визначення або конкретного виду соціального страхування, право на соціальний захист в рамках якого виникає у зв'язку з настанням такого страхового випадку (страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності), або ж чітким визначенням такої події, що є об'єктивною підставою виникнення відповідних правовідносин (страхування від нещасного випадку на виробництві, страхування на випадок безробіття).

Таким чином, якщо страховий ризик є лише вірогідністю настання певної обставини, що спричинить потребу у соціальному захисті за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, то страховий випадок має ознаку конкретності, це певна, формально визначена обставина, щодо якої передбачено конкретний вид соціального захисту. Вони співвідносяться між собою як абстрактне і конкретне.

Запровадження й утвердження загальнообов'язкового державного соціального страхування як організаційно-правової форми соціального захисту крім появи нових для галузевої науки правових категорій – страховий ризик та страховий випадок, спричинило також розвиток теорії юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Мова йде про доведення факту виникнення галузевих правовідносин у більшості своїй не на підставі одиничного юридичного факту, а на підставі юридичного фактичного складу.

Варто констатувати, що не дивлячись на той факт, що ще з моменту доведення самостійності права соціального забезпечення як галузі права йшла мова про те, що до його предмету крім соціально-забезпечувальних правовідносин, як його основної частини, належать також процедурні та процесуальні, тим не менше аж до початку другого десятиліття XXI сторіччя в

жодних наукових виданнях не йшла мова про визначення своєрідності підстав виникнення та динаміки процедурних та процесуальних правовідносин.

Так, О.В. Тищенко зазначає, що право соціального забезпечення – це галузь права, яка складає сукупність правових норм, регламентованих, застосовуваних, охоронюваних державою, що регулюють соціально-забезпечувальні та інші похідні (процедурні, процесуальні) від них відносини, котрі виникають між суб'єктами права соціального забезпечення з приводу реалізації їх права на соціальний захист³⁹. Роблячи вказівку на пов'язаність суспільних відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, з правом на соціальний захист, що виникає у особи у зв'язку з настанням конкретного соціального ризику, тим не менше вчена жодним чином не визначає з яких же підстав виникають процедурні та процесуальні відносини.

Докорінно ситуація змінилася після захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук С.М. Синчук за темою «Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти» та М.М. Шумилом за темою «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні».

Так, науковцями доведено, що групи суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання права соціального забезпечення, відрізняються між собою не лише правовою природою та змістом, але й підставами виникнення та динаміки.

С.М. Синчук доходить цілком обґрунтованого висновку, що процедурні правовідносини виникають у результаті добровільного волевиявлення особи, яка претендує на той чи інший вид соціального забезпечення. Зазвичай воно виражається у формі заяви самої особи або її законних представників до відповідного уповноваженого органу про встановлення юридично значимого факту для призначення конкретного виду соціального забезпечення. Слід мати

³⁹ Тищенко О.В. Поняття права соціального забезпечення: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 26. С. 115-119. С. 118

на увазі, що для виникнення процедурних правовідносин на момент подачі такої заяви особа повинна мати суб'єктивне право на отримання певного виду соціального забезпечення. Тому законодавець зобов'язує громадянина разом із заявою подавати необхідні документи, що підтверджують це його право. Без них заява сама по собі не матиме юридичного значення для вирішення питання по суті⁴⁰. М.М. Шумило також зазначає, що процесуально-захисні правовідносини у сфері пенсійного забезпечення незалежно від того, на якій стадії пенсійного процесу порушене право, а також незалежно від того на якому рівні пенсійної системи виникло порушення, виникають з моменту подання/реєстрації або надсиланням рекомендованим листом позовної заяви⁴¹.

Таким чином, варто констатувати, що вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення у процесі свого становлення та розвитку пройшло шість етапів:

1) 1966-1993 рр. – формування теорії соціального ризику, який у випадку його настання є основною об'єктивною обставиною, що зумовлює виникнення і динаміку соціально-забезпечувальних відносин як основи предмету права соціального забезпечення та пов'язаних з ними процедурних та процесуальних правовідносин;

2) 1993-1996 рр. – законодавче закріплення соціальних ризиків, визначення та характеристика правових наслідків їх настання;

3) 1996-1998 рр. – закріплення на конституційному рівні основних соціальних ризиків, обґрунтування можливості поділу категорії «соціальний ризик» на дві відносно відособлені групи: страхові та не страхові соціальні ризики, встановлення їх ознак та відмінностей;

4) 1998-2004 рр. – визначення правової природи страхових випадків, обґрунтування доцільності їх розширення/звуження, наукове обґрунтування

⁴⁰Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 79

⁴¹Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. С. 488

факту виникнення галузевих правовідносин у своїй більшості на підставі юридичного фактичного складу;

5) 2004-2014 рр. – закріплення змісту юридичного фактичного складу як підстави виникнення та динаміки правовідносин у праві соціального забезпечення на договірному рівні (в актах соціального діалогу), визначення правової природи договорів у праві соціального забезпечення;

6) 2014 р. - по теперішній час – розширення договірних засад у механізмі забезпечення права на соціальний захист, в тому числі й щодо визначення змісту конкретних юридичних фактів, визначення особливостей підстав виникнення не тільки соціально-забезпечувальних правовідносин, а й процедурних та процесуальних правовідносин.

1.2. Поняття та значення юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин

Теоретично-правовий аналіз юридичних фактів є невід’ємною складовою науки права соціального забезпечення. А відтак, усі вчені-представники галузевої науки певною мірою висвітлюють питання юридичних фактів як однієї з головних категорій права соціального забезпечення у сучасних умовах.

Юридичні факти – поняття багатопланове і розробляється як правознавцями з урахуванням досягнень теорії держави і права та окремих галузей права, так і вченими: філософами, соціологами, представниками інших наук.

Якщо звернутись до філософії та соціології, то сам термін «факт» має подвійне значення. В одному випадку він означає об’єктивні явища, що відбулися в дійсності, фрагмент дійсності. В іншому – факт виступає як суб’єктивний ідеальний образ, знання, певний елемент пізнавальної діяльності людини. У першому випадку мова йде про реальне існування об’єкта

відображення, у другому – про реальне існування результату відображення певного явища, події⁴².

Правова природа юридичних фактів як категорії права соціального забезпечення поєднує у собі обидва значення, оскільки правовідносини, що являють собою предмет даної галузі права, як основна форма реалізації правових приписів, мають заявний характер. Дана обставина полягає у тому, що будь-які суспільні зв'язки між суб'єктами права соціального забезпечення виникають лише з активної поведінки хоча б одного з них. З іншого ж боку, такі дії, у сукупності з іншими фактами, об'єктивно зумовлюють настання певних наслідків, які полягають у здійсненні права на соціальний захист, наданні певних видів соціального забезпечення, вирішенні спору щодо захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права тощо⁴³.

У юридичній же літературі загальнопоширеною є точка зору про те, що юридичні факти – це обставини (життєві факти), наявність яких необхідна для виникнення, зміни або припинення правовідносин, у тому числі і соціально-забезпечувальних відносин, що становлять основу предмету регулювання права соціального забезпечення.

На думку О.І. Харитонової таке розуміння юридичних фактів характеризує дану правову категорію з двох взаємопов'язаних аспектів: матеріального і юридичного. Говорячи про матеріальне розуміння юридичного факту, вчена має на увазі його визначення в якості події або дії. Юридичний же аспект розуміння даної правової категорії проявляється у закріпленні нормою права відповідного явища реальної дійсності як обставини, що породжує правові наслідки⁴⁴. Як свого часу зазначав М.Г. Александров, юридичний факт –

⁴²Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. М.: ЮЛ, 1982. С. 154

⁴³Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1. С. 136

⁴⁴Харитонова О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс, 2011. С. 45

це не просто обставини, явища реальної дійсності, а такі, яким правовими нормами надано певне значення⁴⁵.

На подвійному характері правової природи юридичних фактів наголошує також В.В. Муругіна, яка, на відміну від О.І. Харитонової, веде мову про матеріальну та ідеально-правову складові його сутності. Вчена зазначає, що юридичний факт – явище об'єктивної дійсності (матеріальна складова), але з іншого боку є абстрактним набором юридично виділених ознак, в чому проявляється його ідеально-правовий аспект⁴⁶.

Таким чином, юридичний факт це, по-перше, конкретні життєві обставини, явища, елементи соціальної дійсності, по-друге, обставини, визнані нормами права як юридично значимі, прямо чи опосередковано відображені в законодавстві. Передбаченість таких обставин правовими нормами є необхідним елементом поняття «юридичний факт».

Говорячи про визначення даної правової категорії у юридичній літературі, варто вказати на існування принаймні двох позицій науковців, які, на перший погляд, є майже однаковими, тим не менше, суттєво відрізняються.

Представники першої групи теоретиків вважають, що юридичні факти лише обумовлюють виникнення, зміну та припинення правовідносин⁴⁷; інші припускають також можливість настання правових наслідків, що сталися під впливом юридичних фактів, але поза правовідносинами⁴⁸.

В українській правовій літературі є прихильники обох позицій. Так, В.О. Котюк вважає, що юридичний факт – це конкретні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення

⁴⁵Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. С. 243

⁴⁶Дефектность юридических фактов как негативная черта правовой системы /Воротников А.А., Муругина В.В. - Саратов: Изд-во ФГБОУ ВПО "Сарат. гос. юр. акад.", 2011.

⁴⁷Баринов О.В. Понятие и функции юридических фактов в трудовом праве. Правоведение. 1986. №5. С. 75

⁴⁸Данилин В.И., Реутов С.И. Юридические факты в советском семейном праве. Свердловск, Изд-во Уральского ун-та, 1989. С. 205

правовідносин⁴⁹. Такої ж думки дотримуються В.В. Копейчиков⁵⁰, О.Ф. Скакун⁵¹, М.С. Кельман⁵² та ін.

О.І. Процевський, навпаки, дає більш широке визначення юридичних фактів. Під ними він розуміє обставини, з настанням яких норми права пов'язують будь-які юридичні наслідки, а не тільки виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Юридичні наслідки, на думку вченого, можуть проявлятися як у виникненні, зміні чи припиненні правовідносин, так і в набутті певних прав та обов'язків поза правовідносинами⁵³.

Розвиваючи дане поняття Ю.Г. Ткаченко пише, що «юридичні факти являють собою такі обставини, із якими закон пов'язує настання визначених юридичних наслідків». Досліджуючи цю проблему у своїх роботах, вчена справедливо зауважує, що у літературі юридичні факти здебільшого визначаються як обставини, що ведуть до виникнення, зміни або припинення правовідносин. На її думку, це визначення занадто вузьке, оскільки не враховує, що юридичні факти можуть породжувати також і дієздатність, і не кореспондуючі один одному суб'єктивні права і юридичні обов'язки⁵⁴.

Ю.М. Оборотов визначає юридичні факти як закріплені у нормах права обставини, при настанні яких виникають, змінюються або припиняються конкретні правовідносини, суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Вчений зазначає, що юридичними фактами є реальні життєві обставини, виражені в системі спеціальних юридичних ознак, які виступають підставою настання правових наслідків⁵⁵.

Такої ж позиції дотримується Я.В. Сімутіна, яка зазначає, що вказівка більшості науковців на ту обставину, що юридичні факти є підставою для

⁴⁹Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. С. 74

⁵⁰Загальна теорія держави і права /За ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. С. 193

⁵¹Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С. 368

⁵²Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. С. 278

⁵³Загальна теорія держави і права /За ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. С. 81

⁵⁴Чувакова Г.М. Юридичні факти в сучасних загальнотеоретичних і галузевих дослідженнях. Актуальні проблеми держави і права. зб. наук. праць. Одеса: Юридична література, 2003. Вип. 18. С. 78

⁵⁵Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс). Одеса: Юрид. лит., 2004. С. 57

виникнення, зміни і припинення правовідносин, обумовлена далеко не загальновизнаними уявленнями про те, що правові приписи реалізуються тільки у формі правовідносин. Насправді ж, життєві обставини, які визнані правовими нормами як юридично значимі, тягнуть і такі юридичні наслідки, як виникнення та втрата громадянства, правосуб'єктності та інших правових станів. Водночас саме правовідносини, їх виникнення і динаміка, є найбільш розповсюдженим наслідком юридичних фактів⁵⁶. На дану обставину звертає увагу також Б.І. Сташків⁵⁷.

На правові наслідки юридичних фактів як на підставу для формулювання широкого та вузького підходу у розумінні даної правової категорії вказує Б.І. Сташків. Вчений зазначає, що широкий підхід до визначення юридичного факту передбачає розуміння під даною правовою категорією кожного факту, що породжує будь-які правові наслідки, а вузький – таких обставин, які породжують лише виникнення, зміну та припинення конкретного правовідношення⁵⁸.

В.Б. Ісаков також зазначає про існування у науковій літературі широкого та вузького розуміння поняття «юридичний факт», проте підстави для їх виділення відрізняються від запропонованих Б.І. Сташківим. У вузькому розумінні – це конкретна фактична передумова, що складається з одного елементу – юридичного факту. У широкому розумінні юридичними фактами називають всі фактичні обставини, що мають правове значення, в тому числі, елементи фактичного складу⁵⁹.

Вважаємо, що широка точка зору є найбільш правильною і пристосованою до сучасності, так як юридично значимі наслідки (а не виключно виникнення, та динаміку правовідносин) породжують не лише конкретні, передбачені нормативно-правовим актом життєві обставини, але у

⁵⁶Сімутіна Я.В. Юридичні факти і динаміка трудових правовідносин. Юридичний вісник. 2015. №3 (36). С. 110

⁵⁷ Сташків Б.І. Юридичні факти у праві соціального забезпечення: монографія. Чернігів, 2008. С. 14

⁵⁸Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. С. 417

⁵⁹Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых правоотношений. М., ЮЛ, 1972. С. 27

більшості своїй юридичні фактичні склади, які впливають на реалізацію приписів правових норм.

Особливого значення дана обставина набуває з точки зору галузевої приналежності даної правової категорії до сфери правового регулювання відносин щодо соціального захисту населення. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»⁶⁰ юридичними фактами, необхідними для призначення відповідної допомоги є: досягнення особою віку 63 років або встановлення інвалідності; відсутність у особи страхового стажу, який дає право на призначення пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»⁶¹; визнання особи малозабезпеченою; прийняте на підставі дослідження викладених в заяві обставин, підтверджених необхідними документами, передбаченими Порядком призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд, затвердженим постановою Кабінетом Міністрів України від 2 квітня 2005 року №261⁶², уповноваженим структурним підрозділом місцевої державної адміністрації позитивне рішення.

Вищевказані юридичні факти лише у своїй сукупності породжують юридично значимі соціальні наслідки – виникнення правовідносин щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги особі, яка не має права на пенсію, або особі з інвалідністю, відсутність хоча б одного з них стане перешкодою для виникнення відповідних правовідносин.

⁶⁰Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №33-34. Ст. 404 (дата звернення 06.01.2018 р.)

⁶¹Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №49. Ст. 376 (дата звернення 14.05.2015 р.)

⁶²Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 року №261. Офіційний вісник України. 2005. №14. Ст. 717 (дата звернення 06.01.2018 р.)

Крім того, на підтвердження позиції науковців щодо визнання здатності юридичних фактів досліджуваного виду породжувати не лише динаміку правовідносин, але й інші правові наслідки варто навести точки зору науковців щодо моменту виникнення дієздатності уповноважених суб'єктів права соціального забезпечення, як здатності суб'єкта своїми діями або через законного, договірного чи уповноваженого представника набувати та здійснювати права і виконувати обов'язки у правовідносинах у праві соціального забезпечення⁶³.

Не вдаючись у детальне дослідження концепцій моменту виникнення галузевої дієздатності у праві соціального забезпечення, варто зупинитися на позиції таких вчених, як М.Л. Захаров, Е.Г. Тучкова, Р.І. Іванова, відповідно до якої дієздатність фізичних осіб за правом соціального забезпечення виникає одночасно із виникненням права на відповідний вид соціального захисту⁶⁴. Такий підхід, на нашу думку, є цілком обґрунтованим оскільки теорія права соціального забезпечення пов'язує виникнення у особи права на певний вид соціального захисту з моментом впливу на неї конкретного визначеного законодавством або актом договірного характеру соціального ризику.

Не потребує доведення той факт, що настання соціального ризику є основним юридичним фактом у праві соціального забезпечення, від наявності якого залежить динаміка більшості суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання даної галузі права. Тим не менше, як впливає з вищезазначеної концепції моменту виникнення галузевої дієздатності, правовим наслідком настання соціального ризику є не лише виникнення та динаміка соціально-забезпечувальних правовідносин, але й виникнення дієздатності уповноважених суб'єктів права соціального забезпечення.

Не дивлячись на існування юридичних фактів як правової категорії у всіх галузях права, тим не менше, їх правова природа залежно від приналежності до

⁶³Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 72

⁶⁴Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: ученик. М.: Издательство БЕК, 2001. С. 133

тієї чи іншої сфери правового регулювання суспільних відносин суттєво відрізняється. Аналізуючи життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання певних юридичних наслідків, можна судити про напрямки правового регулювання та державну політику у відповідній сфері. Очевидно, що з плином часу, під впливом економічних, політичних, ідеологічних факторів, змінюються і юридичні факти. Саме вони допомагають побачити динамічний «зріз» тієї чи іншої галузі права, оскільки з ними пов'язується виникнення та динаміка правовідносин, а також настання інших правових наслідків. Юридичні факти, таким чином, втілюють у собі специфіку і відображають динаміку правового регулювання у певній галузі суспільних відносин.

Слід зазначити, що в літературі у сфері права соціального забезпечення розглядались різні аспекти юридичних фактів. Дослідження тут велись за двома напрямками: а) за бажанням поширити висновки загальної теорії юридичних фактів на факти у праві соціального забезпечення; б) показати специфіку юридичних фактів саме у праві соціального забезпечення. На нашу думку, більш обґрунтованим є саме другий напрямок розвитку галузевої юридичної науки⁶⁵.

З розвитком суспільних відносин у юридичній літературі поряд з терміном «юридичні факти у праві соціального забезпечення» з'явився термін «соціально-забезпечувальні юридичні факти», які застосовувалися, у своїй більшості, як синоніми. Однак, не дивлячись на близькість даних понять, все ж вони не тотожні.

Існування двох вищезазначених правових категорій пов'язано з загальнопоширеною науковою позицією щодо визначення видів суспільних відносин, що належать до предмета регулювання права соціального забезпечення: соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних.

⁶⁵ Бородин М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1.С. 137

Основу системи суспільних відносин, що складають предмет регулювання права соціального забезпечення, складають матеріальні (соціально-забезпечувальні) відносини, оскільки саме в них задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту.

Передують матеріальним (соціально-забезпечувальним) правовідносинам або виникають разом із ними процедурні правовідносини зі встановлення юридичних фактів та винесення рішень про призначення або про відмову у наданні конкретних видів соціального забезпечення. Хоча ці правовідносини тісно пов'язані з матеріальними, проте мають особливості, які підтверджують їх самостійність.

Процесуальні правовідносини виникають у разі незгоди з рішенням відповідного уповноваженого органу, за умови реалізації особою права на звернення за вирішенням спору в адміністративному чи судовому порядку до компетентного органу.

Відповідно, виникнення і динаміку кожного з названих видів правовідносин зумовлюють юридичні факти, що мають свої особливості.

Так, матеріальні правовідносини у праві соціального забезпечення виникають на підставі фактичних юридичних складів, основним елементом якого є настання соціального ризику.

У зв'язку з цим, видається доцільним визначити юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин як передбачену нормами права систему конкретних життєвих обставин, основним елементом якої є несприятливі наслідки соціальних ризиків, що обумовлюють виникнення правовідносин, у яких задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту.

Підставою для виникнення процедурних правовідносин є відповідне звернення (як правило у формі заяви) до компетентного суб'єкта з приводу

надання особі відповідного статусу, підтвердження її перебування у складних життєвих обставинах, здійснення права на соціальний захист тощо.

Юридичні факти, що зумовлюють динаміку процесуальних відносин у праві соціального забезпечення мають найбільшу своєрідність, що проявляється, по-перше, у наявності порушення права на соціальний захист або його невизнання, а також зверненні до суду з позовною заявою чи до вищестоящего органу зі скаргою.

Як зазначає К.В. Бориченко, порушенням права є результат протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок якого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або припинило своє існування. Однак, варто констатувати, що необхідність у захисті права, передбаченого ст. 46 Конституції України, частіше за все виникає у зв'язку з його невизнанням. Невизнання права – це такі дії зобов'язаного учасника правовідносин у сфері соціального захисту перед уповноваженою особою, які спрямовані на заперечення в цілому або у певній частині його суб'єктивного права, внаслідок чого уповноважена особа позбавляється можливості здійснити своє право⁶⁶.

Таким чином, юридичні факти у праві соціального забезпечення – це будь-яка обставина, з якою правові норми пов'язують настання певних юридичних наслідків. У свою чергу, соціально-забезпечувальні юридичні факти – це факти, які визначають необхідність надання особі того чи іншого виду соціального захисту, вони, свого роду, є передумовою матеріально-правових наслідків, причиною, через яку особа набуває права на матеріальне забезпечення, соціальні послуги та інші види соціального захисту.

Соціально-забезпечувальні юридичні факти не охоплюють заяву особи та процедуру прийняття рішення уповноваженого органу щодо надання певного виду соціального захисту. Таким чином, більш широким є поняття юридичних фактів у праві соціального забезпечення, оскільки поряд з соціальними

⁶⁶Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. Право і суспільство. 2017. №1. Ч. 1. С. 100.

ризиками та іншими юридично значимими обставинами, воно включає в себе юридичні факти процедурного та процесуального характеру. Тим не менше, оскільки саме соціально-забезпечувальні відносини є основою предмету регулювання права соціального забезпечення, визначення своєрідності та значення юридичних фактів, що зумовлюють їх виникнення, має найбільшу актуальність.

З вищевикладеного випливає, що юридичний факт (юридичний фактичний склад) є єдиною підставою виникнення і динаміки соціально-забезпечувальних правовідносин⁶⁷.

Тим не менше, у науковій літературі досить поширеною є точка зору, відповідно до якої для виникнення, зміни, призупинення, поновлення та припинення правовідносин мало лише юридичного факту – динаміку правовідносин зумовлює також наявність правосуб'єктності та відповідної правової норми. Дане твердження, на нашу думку, є спірним. Так, ще О.О. Красавчиков довів, що і норми права, і галузева правосуб'єктність лише створюють можливість для виникнення і динаміки правовідносин, яка забезпечується виключно завдяки юридичним фактам⁶⁸. З урахуванням вищевикладеного цілком слушним є визнання норм права та правосуб'єктності лише передумовами виникнення і динаміки соціально-забезпечувальних правовідносин. Єдиною ж об'єктивною підставою для виникнення, зміни, призупинення, поновлення та припинення соціально-забезпечувальних правовідносин є юридичні факти (в окремих випадках їх сукупність).

Значення юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин полягає також в упорядкуванні соціальних зв'язків, визначенні юридичної чинності прав і обов'язків, а також наслідків їхнього дотримання та використання.

⁶⁷Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. С. 167.

⁶⁸Красавчиков О.А. Советское гражданское право: Учебник. М., Высш. шк., 1985. С. 84.

Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин невід’ємно пов’язують норми права з суб’єктивними правами і обов’язками конкретного суб’єкта. Окрім цього, вони виступають безпосередньою юридичною підставою виникнення суб’єктивних прав соціально-управомоченої особи у соціально-забезпечувальних правовідносинах, своєрідним засобом переведення правосуб’єктності у відповідне суб’єктивне право.

Крім того, уже йшла мова про те, що одним з аспектів у характеристиці правової природи юридичних фактів є ідеально-правовий (юридичний), що проявляється у визнанні саме нормою права певних життєвих обставин, явищ реальної дійсності такими, що породжують юридично значимі наслідки.

Професор С.С. Алексєєв конкретизує дану ознаку правової категорії, яка досліджується, вказуючи, що відповідні факти передбачені в нормах права: прямо – в гіпотезі, опосередковано – в диспозиції та/або санкції. При цьому правова норма є недієвою за умови відсутності фактів, визначених у її гіпотезі, тобто лише з моменту їх настання суб’єкти – адресати норми – набувають прав та обов’язків, передбачених диспозицією даної норми⁶⁹.

Як зазначає В.А. Андропова, юридичний факт – це у більшості випадків той акт поведінки, який по волі особи або незалежно від її волі приводить в дію механізм правового регулювання⁷⁰. В подальшому діяння особи корелюються моделлю поведінки, встановленою правою нормою. Тим не менше, не можна стверджувати, що норма права повністю забезпечує відповідну поведінку особи – суб’єкта права соціального забезпечення, оскільки остання залежить від багатьох чинників, у тому числі і від правосвідомості, усвідомлення необхідності виконання обов’язків і наслідків їх невиконання чи неналежного виконання, порушення прав інших осіб. Таким чином, юридичні факти разом з

⁶⁹Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов /под ред. проф. С.С. Алексеева. М.: Норма, 2005. С. 300.

⁷⁰Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 29.

нормою права визначають конкретний зміст взаємних прав і обов'язків сторін соціально-забезпечувальних правовідносин.

За допомогою юридичного факту здійснюється зв'язок реального поводження і правової норми. Саме з нього починається життя правової норми, перевіряється її реальність, дійсність та ефективність.

Так, реальність правової норми полягає у тому, що вона спрямована на регулювання фактичних суспільних відносин, що обумовлені нею⁷¹, а оскільки соціально-забезпечувальні відносини, як і у будь-якій іншій галузі права, виникають та розвиваються лише на підставі юридичних фактів, їх наявність дозволяє перевірити дану властивість відповідної норми права.

Під дійсністю правової норми прийнято розуміти зобов'язуючу юридичну силу правових приписів, їх здатність обмежувати волю суб'єкта обов'язковими вимогами⁷². Уже йшла мова про те, що особливістю правовідносин, що належать до предмету правового регулювання права соціального забезпечення, а отже й соціально-забезпечувальних, є те, що вони належать до категорії активних, тобто їх виникнення та динаміка залежать від вчинення певних дій. Так, у зв'язку з досягненням пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», при наявності страхового стажу визначеної тривалості, особа звертається до територіального органу Пенсійного фонду з заявою про призначення пенсії за віком, до якої долучаються необхідні документи. Територіальний орган Пенсійного фонду розглядає надані документи протягом не більше як десяти днів і приймає рішення про призначення або про відмову в призначенні пенсії.

Таким чином, саме норма права визначає, які дії потрібно вчинити, що матимуть значення юридичного факту, який, у свою чергу, стане підставою для виникнення прав і обов'язків, передбачених даною нормою.

⁷¹Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. С. 218.

⁷²Теория государства и права: Учебник /Под ред. В.К. Бабаева. М.:Юристъ, 2003. С. 370.

Під ефективністю правових норм розуміють співвідношення між результатом дії відповідного припису і метою, для досягнення якої відповідна норма створювалася⁷³.

Говорячи про ефективність правових норм С.А. Жинкін зазначає, що залежно від факторів (економічних, соціальних, юридичних тощо), які впливають на досягнення мети, що ставилася суб'єктом нормотворчості або сторонами договору, ефективність правових норм може бути поділена на види: а) соціальна ефективність, що полягає у відповідності правових приписів соціальним потребам; б) політична ефективність, яка визначає міру впливу правових норм на виконання функцій держави, реалізацію нею політики у певній сфері суспільних відносин (в аспекті нашого дослідження – у сфері захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків); в) соціально-юридична ефективність, що полягає у забезпеченості правих приписів заохоченнями та/або санкціями, правильному виборі предмету правового регулювання, а також дотримання правил юридичної техніки у правотворчості та правозастосуванні; г) матеріально-організаційна ефективність, що передбачає організаційне забезпечення правових приписів кадровими ресурсами та матеріальними засобами; г) виховна ефективність; д) психологічна ефективність⁷⁴.

Таким чином, одним з критеріїв, які визначають соціально-юридичну ефективність норм у сфері права соціального забезпечення, є саме юридичний факт, без настання якого дані норми не можуть бути застосованими.

З одного боку, правова норма повинна чітко визначати юридичний факт, містити однозначний опис його ознак, але з іншого – саме юридичний факт дозволяє оцінити ефективність норм права соціального забезпечення.

Як вірно зазначає Я.В. Сімутіна, на ефективність правових норм найбільше впливають юридичні факти, які трансформують абстрактні правила

⁷³Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2004. С. 229.

⁷⁴Жинкин С.А. Некоторые проблемы классификации видов эффективности правовых норм. Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал. 2004. №1. С. 65.

поведінки в конкретні суб'єктивні юридичні права і обов'язки учасників суспільних відносин⁷⁵.

У той же час, особливістю соціального захисту, як системи суспільних відносин, що виникають між особами, які потребують соціального захисту, та органами держави, місцевого самоврядування, організаціями та установами приватної форми власності і т.д. із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності⁷⁶ є те, що вони виникають на двох рівнях: державному та недержавному⁷⁷.

Від цього залежить детальність опису юридичного факту у нормах права соціального забезпечення. Що стосується правовідносин у сфері державного соціального захисту, то їх виникнення та динаміку зумовлюють юридичні факти, які детально описані галузевими приписами. Так, відповідно до ст. 35 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»⁷⁸, ст. 7 Закону України «Про соціальні послуги»⁷⁹ правовідносини щодо безоплатного соціального обслуговування громадян похилого віку виникають за умови досягнення особою віку, визначеного ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також якщо особі до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більше як півтора року, її нездатності до самообслуговування, а також відсутності осіб, які за законом повинні та можуть забезпечити їм догляд і допомогу.

⁷⁵Сімутіна Я.В. Ефективність механізму правового регулювання трудових відносин крізь призму ефективності норм права та юридичних фактів. Ефективність норм права. Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 400.

⁷⁶Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. С. 57.

⁷⁷Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 60.

⁷⁸Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року №3721-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №4. Ст. 18(дата звернення 8.08.2015 р.)

⁷⁹Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 року №966-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №45. Ст. 358 (дата звернення 8.08.2015 р.)

У той же час, у сфері недержавного соціального захисту частіше за все юридичні факти, що зумовлюють виникнення та динаміку соціально-забезпечувальних правовідносин у законодавстві описуються лише у загальному вигляді, залишаючи ініціативу за суб'єктами правовідносин. Як приклад можна привести положення ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»⁸⁰, відповідно до якої при укладенні пенсійного контракту сторони можуть зменшити вік, досягнення якого буде давати право на отримання пенсії за рахунок коштів недержавного пенсійного фонду, але не більше ніж на 10 років порівняно з віком, передбаченим статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також збільшити його.

Крім того, як зазначено у галузевій науковій літературі, юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, будучи закріпленими у правових нормах, відображають позицію законодавця з тих чи інших питань, оскільки саме законодавець дає оцінку життєвим обставинам, визнаючи, які з них мають правове значення, а які – не мають. Звідси, можна зробити висновок, які факти законодавчий орган вважає достатніми для виникнення певних правовідносин, що в свою чергу, залежить від конкретних історичних, політичних, соціальних та багатьох інших умов.

Тим не менше, з даним твердженням не можна повністю погодитися. Так, для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин в рамках окремих організаційно-правових форм соціального забезпечення, характерною є також наявність договірних засад у визначенні юридичних фактів. Мова йде про недержавне соціальне забезпечення.

На думку С.М. Синчук, для недержавного сектору соціального захисту характерним є розширене або звужене тлумачення підстави для здійснення

⁸⁰Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №47-48. Ст.372 (дата звернення 8.08.2015 р.)

соціально-забезпечувального надання, порівняно з тим, що передбачене у законодавстві України⁸¹.

Виходячи з поняття правотворчості, запропонованого О.Ф. Скакун, якою є правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм⁸², можна з упевненістю сказати, що визнання юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин формою відображення позиції виключно законодавця суттєво обмежує їх значення як правової категорії.

Більш змістовним, на нашу думку, буде твердження, відповідно до якого юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин дають оцінку позиції правотворчого органу щодо визнання конкретних життєвих обставин, такими, що мають правове значення у сфері соціального захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Визначаючи значення юридичних фактів у трудовому праві України В.А. Андропова вказує, що вони представляють собою один з елементів предмета доказування. Обґрунтовуючи дане твердження, вчена зазначає, що жодна судова справа не може бути вирішена без з'ясування юридично значимих обставин, з яких суд робить висновки про наявність або відсутність спірних прав та обов'язків сторін⁸³.

Тим не менше, на нашу думку, визнання юридичних фактів у праві соціального забезпечення, серед іншого, в якості елементу предмета доказування визначає не доцільність, корисність даної правової категорії для відповідної галузі права, а лише її особливість (ознаку).

⁸¹Синчук С.М. Правові ознак соціального ризику за правом соціального забезпечення. Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 29

⁸²Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С. 294

⁸³Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 31

Таким чином, видається доцільним визначити юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин як передбачену нормами права систему конкретних життєвих обставин, основним елементом якої є несприятливі наслідки соціальних ризиків, що обумовлюють виникнення правовідносин, у яких задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту.

Значення даної правової категорії у праві соціального забезпечення полягає у:

- 1) визнанні юридичних фактів єдиною підставою динаміки соціально-забезпечувальних правовідносин;
- 2) здатності пов'язувати правові норми з суб'єктивними юридичними правами і обов'язками, визначати їх чинність, а також наслідки невиконання чи неналежного виконання останніх, порушення прав інших осіб;
- 3) опосередкуванні зв'язку реального поведження суб'єктів права соціального забезпечення та галузевих норм права;
- 4) перевірці реальності, дійсності та ефективності норм права соціального забезпечення;
- 5) відображенні позиції правотворчого органу щодо визнання конкретних життєвих обставин, такими, що мають правове значення у сфері соціального захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

1.3. Ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин

Кожне явище об'єктивної дійсності наділене певними властивостями, які визначають його зміст, дозволяють говорити про особливості. Такі властивості прийнято називати ознаками.

У філософському словнику, за редакцією В.І. Шинкарука, під ознаками запропоновано розуміти особливості предмета або явища, які визначають подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них;

властивість. Сукупність ознак дозволяє відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ)⁸⁴.

Суттєвими називають ознаки, які визначають природу досліджуваного об'єкта. Суттєві ознаки виступають основою узагальнення предметів у понятті і виділення їх серед інших схожих з ними предметів.⁸⁵

Для того, щоб виокремити характерні ознаки, які визначають головні властивості юридичних фактів у праві соціального забезпечення, варто дослідити умови, яким вони мають відповідати, серед яких: безпосереднє відображення ознаки у досліджуваному явищі; нестандартність ознаки, що передбачає будь-яке відхилення від норми; стійкість ознаки; відносна незалежність ознаки, тобто малоймовірність її зміни під впливом різних факторів.⁸⁶

Визначити дієвість даних умов при виокремленні характерних ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна на прикладі соціального ризику.

Так, настання соціального ризику є основним елементом юридичного фактичного складу як підстави виникнення правовідносин досліджуваного виду. Дана обставина чітко і однозначно закріплена правовими нормами та безпосередньо відображена у юридичних фактах як конкретних життєвих обставинах (а однією з них є саме настання соціального ризику), що зумовлюють юридично значимі наслідки, зокрема виникнення правовідносин щодо надання конкретних видів соціального захисту.

Говорячи про нестандартність даної ознаки, варто вказати, що фактичним юридичним складом є комплекс різномірних, самостійних життєвих обставин,

⁸⁴Філософський словник /за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Головна ред. УРЕ, 1986.

⁸⁵Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 5-те вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2015. С. 125

⁸⁶Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. С. 34-35

кожна з яких самостійно може мати значення юридичного факту⁸⁷. Для кожної галузі права, юридично значимі наслідки у якій виникають на підставі складних юридичних фактів, ця сукупність (комплекс) відрізняється. Для жодних галузевих правовідносин настання соціального ризику не має такого значення як у праві соціального забезпечення.

Стійкість та відносна незалежність досліджуваної ознаки знаходить своє відображення у визначенні змісту соціальних ризиків у правових нормах. Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про соціальні послуги» право на соціальне обслуговування як вид соціального захисту мають громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, у випадку настання складних життєвих обставин, що можуть бути зумовлені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті тощо. Лише життєві обставини, зумовлені наведеними та визначеними деякими іншими нормативно-правовими актами соціальними ризиками, спричинюють виникнення правовідносин із соціального обслуговування. Ні воля осіб, ні жодні інші обставини, крім внесення змін до чинного законодавства у даній сфері, не можуть вплинути на дану ознаку юридичного факту як підстави виникнення правовідносин із соціального обслуговування.

Таким чином, настання соціального ризику як основний елемент юридичного фактичного складу, що зумовлює виникнення і динаміку соціально-забезпечувальних правовідносин, є характерною ознакою відповідних юридичних фактів.

До характерних ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна також віднести: виникнення

⁸⁷ Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. М.: Ученые труды ВЮОН НКЮ СССР, 1940. С. 69

відповідних правовідносин, частіше за все, на підставі юридичних фактичних складів; строки, як важливий елемент юридичного фактичного складу; наявність значної кількості юридичних фактів-станів; багатофункціональність; порядок встановлення; зв'язок окремих юридичних фактів з трудовими правовідносинами; договірний характер юридичних фактів у сфері недержавного соціального забезпечення.

Крім того ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна поділити на родові та видові.

У логіці родовою називають ознаку, яка притаманна предметам певного класу, у межах якого знаходяться предмети, що відображені у даному понятті. Родова ознака для цих предметів є нерозрізняваною⁸⁸.

Видовою, специфічною ознакою є властивість певної сукупності предметів певного роду. Видових ознак може бути багато. Це залежить від ступеня та рівня дослідження предмета.⁸⁹

Таким чином, говорячи про ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин їх можна поділити на дві великі групи: родові та видові⁹⁰.

Родовими ознаками юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є ті їх особливості (властивості), які визначають подібність даного явища до юридичних фактів у інших галузях права.

Водночас, в рамках кожної галузі права юридичним фактам притаманні певні специфічні особливості, що відрізняють їх від змісту даної правової категорії у сфері інших галузей системи права. Не є виключенням і юридичні факти у сфері права соціального забезпечення.

⁸⁸Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2008. С. 153

⁸⁹Конверський А. Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 5-те вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2015. С. 125-126

⁹⁰ Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 133

Саме дана обставина свідчить про наявність родових ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, якими є такі їх особливості, що є відмінними від властивостей юридичних фактів як підстав для виникнення і динаміки правовідносин та інших юридично значимих наслідків в рамках інших галузей права.

Виходячи із точки зору А.М. Головистікової, юридичні факти як правове явище характеризують матеріальні та ідеальні ознаки. До першої групи ознак відноситься те, що вони є конкретними обставинами, що існують у сфері суспільних відносин; певним чином виражені зовні (мають зовнішнє вираження або прояв); несуть інформацію про стан суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання⁹¹.

Прихильником поділу ознак юридичних фактів на дві групи – матеріальні та нормативні – є також А. Завальний, який до ознак матеріальної складової юридичних фактів включає: а) конкретність, індивідуальність; б) відображення інформації про стан суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання; в) зовнішнє вираження; г) включення до складу юридичного факту реальних або не існуючих соціальних ситуацій або припущень щодо них⁹².

Тим не менше, на нашу думку, остання ознака, яку виділяє вчений потребує уточнення. Так, С.М. Синчук зазначає, що визначення нормою права суб'єктів, правових зв'язків між ними, об'єктів чи юридичних фактів не створює саме по собі їх у фізичному просторі (фактично)⁹³. Правові норми є лише передумовами виникнення та формування юридичних фактів як підстав виникнення реальних правовідносин. Тож складовою частиною юридичного факту як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин не

⁹¹Теория государства и права: Учебник /Под ред. А.С. Пиголкина. М.: Юрайт-Издат, 2005. С. 256

⁹²Завальний А. Інтерпритації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор». С. 230

⁹³Синчук С.М. Щодо поняття юридичного факту за правом соціального забезпечення. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор». С. 459

може бути неіснуюча соціальна ситуація або припущення щодо неї. Виключно реально існуючі, об'єктивні, конкретні життєві обставини можуть породжувати соціально значимі наслідки, у тому числі у праві соціального забезпечення.

До нормативних ознак юридичних фактів А. Завальний відносить: а) безпосередню або опосередковану передбаченість нормою права; б) фіксацію у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі; в) можливість зумовлювати передбачені нормами права юридичні наслідки⁹⁴.

Аналізуючи ознаки юридичних фактів без виділення їх видів залежно від аспектів розуміння даної правової категорії, В.Б. Ісаков зробив висновок про те, що вони несуть інформацію про стан суспільних відносин, які складають предмет правового регулювання, виражені зовні, вказують на наявність чи відсутність певних явищ матеріального світу, спричиняють передбачені законом правові наслідки⁹⁵.

В.Н. Протасов проводячи дослідження характерних рис юридичних фактів зазначає, що:

1. За своєю соціальною природою юридичні факти – це життєві обставини, які самі по собі не можуть викликати юридичні наслідки. Така якість надається їм юридичними нормами, прийняття яких залежить від правотворчого суб'єкта.

2. Юридичні факти опосередковують рух правовідносин (виникнення, зміну, припинення).

3. Юридичні факти породжують правові наслідки тільки у взаємодії з правовими нормами.

⁹⁴Завальний А. Інтерпритації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор». С. 231

⁹⁵Ісаков В.Б. Юридические факты в российском праве. Учебное пособие. М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 1984. С. 21

4. Вказівки на юридичні факти і їх опис містяться в гіпотезах юридичних норм⁹⁶.

На думку Ю.М. Оборотова, юридичним фактам притаманні такі характеристики, як: законність, обґрунтованість, здатність обумовлювати правові наслідки, конкретність, інформативність, оформленість, дієвість⁹⁷. Однак така позиція науковця, на думку О.В. Макух, є дискусійною. Вчена вказує, що законність та оформленість не є безумовними ознаками юридичних фактів, обґрунтовуючи це тим, що такий різновид юридичних фактів як дії, є не завжди законними. Іноді учасник правовідносин може вчинювати протиправні дії, з якими норма закону буде також пов'язувати настання тих чи інших правових наслідків. Щодо оформленості, як ознаки юридичних фактів, науковець вказує, що вона не притаманна такому виду юридичних фактів як події, оскільки останні не залежать від волі особи⁹⁸.

Тим не менше, на нашу думку, така критика є недостатньо обґрунтованою, особливо у сфері права соціального забезпечення. Так, дійсно, юридично значимі обставини, що породжують правові наслідки не завжди законні, тим не менше змістом даної ознаки є не відповідність діянь вимогам юридичних норм⁹⁹, а лише визнання таких дій та вчинків правовими нормами юридично значимими, тобто такими, що породжують певні правові наслідки.

Щодо іншого прикладу, наведеного О.В. Макух в якості критики позиції Ю.М. Оборотова, варто зазначити, що хоча й події не залежать від волі людей, тим не менше лише після належного оформлення їх наслідків можна говорити про те, що дана подія є юридичним фактом. Так, сама по собі аварія на Чорнобильській атомній електростанції не породжує жодних правових наслідків, подолання яких регулювалося б нормами права соціального

⁹⁶Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. М.: Новый Юрист, 1999.

⁹⁷Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс). Одесса: Юрид. лит., 2004. С. 57

⁹⁸Макух О.В. Поняття та значення юридичних фактів у динаміці фінансових правовідносин. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). С. 4

⁹⁹Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Юрист, 2004. С. 197

забезпечення, у той же час, після оформлення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 20 січня 1997 року №51¹⁰⁰ посвідчення особою, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, яке надає право користуватися пільгами й компенсаціями, встановленими Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»¹⁰¹, іншими актами законодавства, дана подія набуває статусу юридичного факту.

Таким чином, на підставі дослідження визначених позицій науковців, можна зробити висновок, що до родових (загальних) ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин відноситься:

1) конкретність, яка полягає лише у можливості реальних життєвих обставин, явищ реальної дійсності породжувати правові наслідки. Думки, емоції, переконання такої властивості не мають;

2) зовнішня вираженість, що передбачає реальну наявність або відсутність певних явищ, оскільки юридичне значення мають як позитивні факти, які породжують юридичні наслідки своєю наявністю, так і негативні, правові наслідки щодо яких виникають за їх відсутності;

3) інформативність, зміст якої полягає у доведені до відома суб'єктів права інформації про стан соціально-забезпечувальних правовідносин;

4) опосередкованість правовими нормами, що передбачає діалектичний зв'язок юридичних фактів та правових приписів: без норми права не може бути юридичного факту, але без останнього не настають правові наслідки;

5) формальна визначеність, що полягає у фіксації юридичних фактів у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі;

¹⁰⁰Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 року №51. Офіційний вісник України. 1997. №5. Ст. 71 (дата звернення 8.09.2016 р.)

¹⁰¹Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №16. Ст. 200 (дата звернення 8.09.2016 р.)

б) наслідковість, що передбачає породження юридичним фактом передбачених нормою права юридично значимих наслідків, зокрема – виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин¹⁰².

У той же час, в рамках кожної галузі права юридичним фактам притаманні певні особливості, що відрізняють їх від змісту даної правової категорії у сфері інших галузей системи права. Не є виключенням і юридичні факти у праві соціального забезпечення.

Специфіка соціально-забезпечувальних правовідносин полягає в тому, що вони виникають у своїй більшості із складних юридичних фактичних складів і при цьому – з особливою структурою.

У юридичній літературі досі точиться дискусія щодо назви сукупності юридичних фактів, що породжує правові наслідки: одні вчені називають її фактичним, а інші – юридичним складом. Так, О.А. Красавчиков уперше ввів термін «юридичний склад» у теорію юридичної науки і вважає, що термін «фактичний склад» недосконалий і такий, що не розкриває сутності самого поняття¹⁰³. Позицію вченого підтримала також Л.В. Солодовник, яка зазначила, що використання поняття «юридичний склад» акцентує увагу саме на функціональному призначенні даної правової категорії, у той час як поняття «фактичний склад» відображає лише особливості його будови (склад фактів)¹⁰⁴.

У той же час А.М. Чувакова зазначає, що визначення даної правової категорії як «юридичний склад» призведе до термінологічної плутанини, так як правова наука насичена іншими складами, які мають юридичне значення (склад правовідносин, склад правопорушення тощо). Застосування ж слова «фактичний» є вказівкою на те, що тут мова йде про юридичні факти¹⁰⁵.

Саме тому більш правильним видається застосування поняття «юридичний фактичний склад», що дозволить акцентувати увагу на його

¹⁰² Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 134

¹⁰³ Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. С. 66

¹⁰⁴ Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2004. С. 117

¹⁰⁵ Чувакова А.М. Дефектність фактичних складів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. С. 10

правовій природі, юридичних властивостях щодо наслідків та якісно відмежувати визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення правового результату.

А.М. Чувакова зазначає, що в юридичній літературі найбільш поширена точка зору на юридичний фактичний склад як комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту¹⁰⁶.

Тим не менше, важливою рисою юридичних фактичних складів, у тому числі у праві соціального забезпечення, є те, що життєві обставини, які входять до нього, створюють певну систему, елементи якої є взаємопов'язані і взаємозалежні.

Проявом даної особливості юридичних фактичних складів у праві соціального забезпечення є те, що юридично значимий наслідок (виникнення правосуб'єктності, динаміка соціально-забезпечувальних правовідносин тощо) є результатом усього комплексу фактів – юридичного фактичного складу в цілому.

З урахуванням вищевикладеного, варто зробити висновок, що юридичним фактичним складом у праві соціального забезпечення є система юридичних фактів, передбачених нормами даної галузі права, яка зумовлює виникнення та динаміку галузевих правовідносин, інші юридично значимі наслідки.

Таким чином, однією з головних ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що для виникнення та динаміки правовідносин у цій сфері у більшості випадків необхідний юридичний фактичний склад як система юридичних фактів, що породжує правові наслідки. При цьому мається на увазі комплекс різнорідних,

¹⁰⁶Чувакова А.М. Фактичний склад у механізмі дії права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць /ОНЮА [за заг. ред. С.В. Ківалова]. Одеса: Юридична література, 2005. Вип. 25. С. 115

самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту¹⁰⁷.

Слід також зазначити, що роль окремих юридичних фактів в юридичному фактичному складі як підставі виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин неоднакова. Так, до числа елементів юридичного фактичного складу можуть належати такі дії чи події, що самі по собі не мають юридичного значення (строки) або такі конкретні життєві обставини, які є юридично значимими, але правові наслідки не породжують (відповідно до ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» трудовий стаж, зараховуються до страхового стажу, в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, тим не менше самостійного правового значення у сучасному праві соціального забезпечення він, як правило, не має).

Крім того, у самому юридичному фактичному складі у праві соціального забезпечення різні його елементи не однакові у своєму значенні для правових наслідків, які вони зумовлюють. Наприклад, прийняття компетентним суб'єктом рішення про надання особі конкретного виду соціального захисту є правоприпиняючим юридичним фактом процедурних правовідносин, а також необхідним елементом виникнення матеріальних правовідносин щодо забезпечення особи відповідними грошовими виплатами, соціальними послугами тощо.

Проявом багатофункціональності юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що залежно від виду правовідносин, одні й ті самі юридичні факти можуть бути в одних випадках правостворюючими, в інших – правозмінюючими, в третіх – правоприпиняючими.

¹⁰⁷ Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 28

Так, наприклад смерть особи може бути підставою для призначення членам її сім'ї пенсії у зв'язку з втратою годувальника, або зміни її розміру, якщо померла особа, що перебувала на утриманні померлого годувальника, крім того зі смертю особи у будь-якому випадку припиняється її правосуб'єктність, у тому числі й у праві соціального забезпечення.

Основним елементом юридичного фактичного складу, необхідним для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, є настання соціального ризику, як закріпленої законодавством можливості настання соціального неблагополуччя та/або матеріальної незабезпеченості в результаті зниження або втрати заробітку чи іншого доходу, необхідності здійснення додаткових витрат, які особа (члени її сім'ї), як правило, не може подолати самотійно і у зв'язку з цим потребує підтримки з боку державних та недержавних органів, інших суб'єктів¹⁰⁸.

Виникнення, зміна та припинення правовідносин у праві соціального забезпечення пов'язані з реалізацією особою права на соціальний захист, передбаченого ст. 46 Конституції України. Відповідно до положень Основного Закону громадянам гарантується право на соціальний захист, що включає в себе забезпечення у разі повної, часткової, тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46), які прийнято називати соціальними ризиками. Перелік таких обставин, який міститься у Конституції України, не є вичерпним та доповнюється положеннями інших нормативно-правових актів, які періодично оновлюються, що свідчить про рівень соціального захисту населення в державі.

Таким чином, соціальний ризик є підставою виникнення у особи права на соціальний захист, здійснення якого можливе лише у правовідносинах. Як зазначає Н.Б. Болотіна, саме настання соціального ризику надає соціально-

¹⁰⁸Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.05. Одеса, 2015. С. 14

захисним правовідносинам комплексного характеру, оскільки кожен з таких ризиків (інвалідність, непрацездатність, малозабезпеченість, нещасний випадок на виробництві, народження дитини тощо) з моменту їх настання трансформується у відповідний юридичний факт, який є підставою для виникнення (а нерідко й для зміни чи припинення) галузевих правовідносин¹⁰⁹.

Соціальні ризики у випадку їх настання визнаються як на національному рівні, так і на міжнародному, підставою виникнення права особи на соціальний захист. Так, саме наявність несприятливих наслідків конкретних життєвих обставин, що виникли у процесі життєдіяльності особи або сім'ї, є необхідною умовою виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин та надання особам, які зазнали їх впливу, відповідної підтримки. Саме соціальний ризик з моменту його настання зумовлює реалізацію права особи на соціальний захист, що неможливо поза відповідними правовідносинами.

Про наслідковість соціальних ризиків свідчить також існування такого виду соціального захисту населення як непряме соціальне обслуговування. Характерними ознаками таких послуг є те, що надаються вони не щомісячно чи одноразово конкретним отримувачам – надання їх направлене на підтримку певних категорій населення в цілому, які потребують пом'якшення або ліквідації впливу на них несприятливих наслідків різних соціальних ризиків, профілактику виникнення таких ризиків через різноманітні соціальні програми (як загальнодержавні, так і локальні)¹¹⁰.

Про існування у системі соціального захисту населення заходів, спрямованих на попередження настання соціальних ризиків, тобто саме можливості, а не реального факту об'єктивної дійсності, свідчать положення ст. 9 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»¹¹¹

¹⁰⁹Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 159

¹¹⁰Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 70.

¹¹¹ Про соціальну роботу сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року №2558-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №42. Ст. 213 (дата звернення 8.09.2016 р.)

відповідно до якої соціальна профілактика в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає здійснення: комплексних заходів, метою яких є запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми; надання інформаційно-просвітницьких, пропагандистських послуг сім'ям, дітям та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, з метою формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Таким чином, настання соціального ризику – це основний елемент юридичного фактичного складу як підстави виникнення (а нерідко, зміни, призупинення, поновлення і припинення) соціально-забезпечувальних правовідносин, без якого у особи немає права на отримання визначених законодавством заходів соціального захисту, а, отже, відсутні передумови для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Соціальний ризик – це закріплена у нормативно-правових актах складна соціально-значима обставина, при настанні якої особа втрачає засоби для існування, змушена здійснювати додаткові затрати на їх подолання або втрачає свій соціальний статус та у зв'язку з цим потребує допомоги з боку державних, недержавних органів, інших суб'єктів¹¹².

Важливою ознакою юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що у структурі юридичного фактичного складу, необхідного, у першу чергу, для виникнення правовідносин важливою є перебування уповноваженої особи у правовому зв'язку з Україною, або її перебування на території України на законних підставах.

Дана обставина зумовлена конструкцією правових норм, які визначають приналежність права на соціальний захист конкретній особі.

¹¹² Бородин М.В. Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів у сфері соціального забезпечення. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 593

Так, ст. 46 Конституції України передбачено, що правом на соціальний захист наділені громадяни України. Суб'єктний склад уповноважених осіб на отримання матеріального забезпечення, соціального обслуговування, соціальних пільг та інших видів соціального захисту у зв'язку з настанням соціального ризику значно розширений ст. 26 Основного Закону, відповідно до якої іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України.

Таким чином, виключно перебуваючи у правовому зв'язку з Україною або маючи законні підстави для перебування на її території фізична особа за наявності об'єктивної потреби може вступати у правовідносини, що становлять предмет правового регулювання права соціального забезпечення.

Крім того, видовою ознакою юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є особливе значення у фактичному юридичному складі строків, які самі по собі не є юридичним фактами та правові наслідки не зумовлюють, проте істотно впливають на права і обов'язки учасників галузевих правовідносин, зокрема на можливість їх реалізації.

Так, С.В. Люмінарска дійшла висновку, що строк у праві соціального забезпечення – це встановлений законодавством про соціальне забезпечення (або у відповідності з вимогами законодавства вольовими діями людей) період або момент часу, з перебігом, впливом або настанням якого пов'язані правові наслідки у вигляді виникнення, зміни, зупинення, відновлення, припинення прав і обов'язків учасників правовідносин у сфері соціального забезпечення, що є відображенням державної політики у сфері соціального забезпечення¹¹³. Нею доведено, що характерними ознаками строків у праві соціального забезпечення є: 1) закріплення нормами права соціального забезпечення на відповідних рівнях, за допомогою локального регулювання, а також договірним шляхом;

¹¹³ Люминарская С.В. Сроки в праве социального обеспечения России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Ижевск, 2007. С. 13

2) закріплення строків вказівкою на точну календарну дату або період часу, подію, яка повинна неминуче настати, а також на строки в інших галузях права; 3) характер правових наслідків настання, перебігу (плину) строку: виникнення, зміна, зупинення, поновлення або припинення прав і обов'язків учасників галузевих правовідносин; 4) нездатність строків виступати в якості єдиного самостійного юридичного факту, достатнього для виникнення правовідносин у праві соціального забезпечення; 5) вплив строків на формування юридичних фактів і юридичних фактичних складів у праві соціального забезпечення; 6) адресованість строків управомоченим суб'єктам у галузевих правовідносинах або зобов'язаним суб'єктам відповідних правовідносин; 7) обумовленість строків специфікою соціальних ризиків, захист від наслідків яких забезпечується галузевими нормами¹¹⁴.

Так, ст. 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено, що строк звернення одного з батьків дитини, її опікуна за призначенням допомоги при народженні дитини обмежується 12 місяцями, що обчислюються з дня народження дитини. Вказана правова норма закріплює строк (часовий період), протягом якого управомочена особа має право звернутися за отримання конкретного виду соціального захисту – допомоги при народженні дитини. Сплив 12-місячного строку з дня народження дитини та неподання без поважних на те причин відповідної заяви до органу соціального захисту має наслідком припинення права на соціальний захист у формі державної соціальної допомоги.

Такими чином, особа або сім'я, яка зазнала соціального ризику, не здатна самостійно подолати його несприятливі наслідки та у зв'язку з цим потребує соціального захисту, не може його отримати у зв'язку з пропуском строку звернення за отриманням визначеного законодавством виду соціального забезпечення. Так, Управлінням праці і соціального захисту населення

¹¹⁴ Сташків Б.І. Строки у праві соціального забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. С. 12

Арцизької районної державної адміністрації Одеської області було відмовлено особі у призначенні допомоги при народженні дитини у зв'язку з пропуском строку звернення з відповідною заявою. Така відмова постановою Арцизького районного суду Одеської області від 21 березня 2011 року була визнана законною та обґрунтованою¹¹⁵.

Таким чином, хоча строк сам по собі не зумовлює юридично значимих наслідків, тим не менше, саме його пропуск без поважних причин навіть при наявності усіх інших елементів юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин у праві соціального забезпечення (у тому числі й соціально-забезпечувальних), буде правоперешкоджаючим юридичним фактом.

Особливістю юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є також порядок їх встановлення. Так, юридичні факти досліджуваного виду встановлюються за спеціальною процедурою (порядок підтвердження трудового стажу, необхідного для призначення пенсії за вислугою років та деяких інших видів пенсії; підтвердження страхового стажу; визнання сім'ї малозабезпеченою та ін.), яка є універсальною для юридичних фактів більшості галузей права¹¹⁶.

Встановлення юридичних фактів у праві соціального забезпечення передбачає підтвердження їх істинності. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття істина тлумачиться аналогічно до поняття правда. Це достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність¹¹⁷. Факт – це дійсна, невигадана подія, дійсне явище, те, що сталося, відбулося насправді. Це також реальність, дійсність, те, що об'єктивно існує¹¹⁸.

¹¹⁵ Постанова Арцизького районного суду Одеської області від 21 березня 2011 року у справі №2-а-9/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 8.09.2016 р.)

¹¹⁶ Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 28

¹¹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь, 2001. С. 404

¹¹⁸ Там само. – С. 408

Отже, як зазначає Г.В. Кикоть, надаючи життєвій обставині чи явищу юридичного значення, суд або інший уповноважений на це орган, підтверджує правдивість цієї обставини чи явища, доводить, що вони насправді відбулися або реально існують. Тобто поняття «юридичний факт» та «об'єктивна істина» тотожні за своїм значенням, хоча і мають деякі властиві їм особливості¹¹⁹.

Таким чином, встановленням юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є діяльність спеціально уповноважених суб'єктів щодо підтвердження обставини чи явища, які мають юридичне значення у сфері здійснення права на соціальний захист, з наступною їх фіксацією у встановленій законодавством формі.

Як вказує В.А. Андропова, встановлення та фіксація юридичних фактів може бути здійснена у порядках двох видів:

автоматичному (який передбачає встановлення юридичних фактів по мірі їх виникнення);

юрисдикційному (у разі виникнення ускладнень або спорів, які можуть бути вирішеними лише шляхом звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування (позасудовий порядок) або суду)¹²⁰.

Особливістю юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що їх встановлення в автоматичному порядку практично не відбувається. До 1 січня 2004 року в автоматичному порядку відбувалося встановлення юридичного факту, пов'язаного з наявністю трудового стажу, основним документом на підтвердження якого є трудова книжка, відповідно до пункту 1 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

¹¹⁹ Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2006. С. 118

¹²⁰ Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: моногр. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 138

12 серпня 1993 року №637¹²¹. З прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року, який набув чинності з 1 січня 2004 року, відбулася трансформація трудового стажу в страховий, який відповідно до ст. 24 Закону обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку. Автоматично також встановлюється факт досягнення певного віку.

Більшість же юридичних фактів, що мають значення для реалізації права на соціальний захист, встановлюються у юрисдикційному порядку. Так, законодавством передбачені органи, до компетенції яких входять повноваження щодо встановлення та фіксації юридичних фактів, зокрема тих, що мають юридичне значення для соціального забезпечення, зокрема: 1) органи державної реєстрації актів цивільного стану (факти народження, смерті, одруження, встановлення батьківства тощо); 2) органи медико-соціальної експертизи (факти втрати чи обмеження працездатності, потребу в сторонньому нагляді, догляді або допомозі і т.д.); 3) медичні заклади (факти потреби постійного стороннього догляду, хвороби на гіпофізарний нанізм, належності до диспропорційних карликів); 4) територіальні органи та територіальні підрозділи Державної міграційної служби України (факти громадянства); 5) органи соціального захисту населення (факти нужденності, відсутності засобів до існування, належності до певних категорій осіб тощо) і т.д.

Крім того, повноваженнями щодо встановлення юридичних фактів наділений суд. Так, відповідно до ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (у редакції після 15 грудня 2017 року)¹²² суди загальної юрисдикції в порядку окремого провадження можуть встановити такі юридичні факти, що можуть мати значення у сфері соціального забезпечення, як факт: родинних

¹²¹ Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року №637. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>(дата звернення 8.09.2016 р.)

¹²² Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року №1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №40-41, 42. Ст.492(дата звернення 09.01.2018 р.)

відносин між фізичними особами; перебування фізичної особи на утриманні; каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу тощо. Перелік юридичних фактів, які можуть бути встановлені рішенням суду та мають значення для реалізації права на соціальний захист, не є вичерпним.

У той же час, відповідно до абзацу п'ятого пункту 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31 березня 1995 року №5¹²³ лише посвідчення учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС може видаватись на підставі рішення суду про встановлення факту безпосередньої участі в будь-яких роботах за певний визначений законодавством період, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження, в тому числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також у роботах на діючих пунктах санітарної обробки людей і дезактивації техніки. Інші питання визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вирішуються на підставі відповідних документів.

Для значної кількості юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин характерним є також тісний зв'язок з трудовими правовідносинами. У першу чергу, це проявляється у правовідносинах із загальнообов'язкового державного соціального страхування, де основною категорією застрахованих осіб є наймані працівники. Крім того, при визначенні права на отримання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, відповідно до ст. 3 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»¹²⁴, використовується

¹²³ Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>(дата звернення 8.09.2016 р.)

¹²⁴Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст. 290 (дата звернення 8.09.2016 р.)

середньомісячний сукупний дохід сім'ї, до розрахунку якого, серед іншого, включається сума нарахованої заробітної плати.

Характеризуючи особливості юридичних фактів у праві соціального забезпечення Н.І. Поклонська вказує на триваючий характер окремих явищ об'єктивної дійсності, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну і припинення правових явищ, до яких відносить непрацездатність, інвалідність тощо. У той же час, автор для характеристики таких юридичних фактів використовує поняття «строки», зазначаючи, що строк є встановленим законодавством періодом у часі, протягом якого діють певні правовідносини¹²⁵. На нашу думку, така позиція автора є недостатньо обґрунтованою.

Так, у правовій літературі питання правової природи та значення строків для реалізації суб'єктивних прав особистості досліджувалися більшою мірою в рамках цивільного, сімейного, трудового та процесуальних галузей права. На переконання П.І. Жигалкіна строк – це відрізок часу (період, момент), який визначається законом чи, у відповідності з вимогами закону, вольовими діями людей, із закінченням або настанням якого норми права пов'язують певні юридичні наслідки¹²⁶. С.А. Комков доходить висновку, що під даною правовою категорією варто розуміти закріплену в законі, підзаконних, локальних нормативно-правових актах, договорах і угодах суб'єктів, юридичну модель об'єктивно існуючого часу, що застосовуються в правовому регулюванні суспільних відносин¹²⁷.

Таким чином, строками у праві соціального забезпечення є період, момент, що безпосередньо пов'язаний з категорією часу, настання, вплив або перебіг якого є виключно «допоміжним» юридичним фактом, що зумовлює

¹²⁵ Поклонська Н.І. До питання про строки як юридичні факти в праві соціального забезпечення. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) /Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2012. С. 487

¹²⁶ Жигалкин П.И. Правовое регулирование сроков в трудовых отношениях: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харьков, 1974. С. 6

¹²⁷ Комков С.А. Сроки в трудовом праве Российской Федерации: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.05. Томск, 2004. С. 10

юридично значимі наслідки у праві соціального забезпечення, про що вже йшла мова вище. Строки у праві соціального забезпечення не можуть бути визнані фактичною підставою для виникнення досліджуваної сфери суспільних відносин.

Варто також констатувати, що особливістю юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є існування в їх числі значної кількості юридичних фактичних станів¹²⁸, якими на думку В.С. Ковальської є невольове явище дійсності, що триває впродовж певного часового періоду та здатне «накопичувати» з часом ознаки, сукупність яких робить можливим та необхідним правове регулювання суспільних відносин¹²⁹.

Для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин в окремих випадках необхідним є укладення договору. Мова йде про недержавний соціальний захист. Так, відповідно до ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків вкладника здійснюється на підставі пенсійного контракту, який є договором між пенсійним фондом та його вкладником та укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором.

Таким чином, ознаками юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є особливості (властивості), які визначають схожість даного явища з відповідними об'єктами пізнання в інших галузях права, а також їх суттєві відмінності.

Для юридичних фактів як правової категорії характерні дві групи ознак, що визначають їх зміст та значення: родові та видові, що притаманні юридичним фактам в рамках кожної конкретної галузі права.

¹²⁸ Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 587

¹²⁹ Ковальська В.С. Юридичні факти-стани у сімейному праві: питання правової природи. Університетські наукові записки. 2012. №4. С. 162

Родовими ознаками юридичних фактів у праві соціального забезпечення є ті їх особливості (властивості), які визначають подібність даного явища до юридичних фактів у інших галузях права.

Видові ознаки юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин – це якості, критерії юридичних фактів, що відрізняють конкретні життєві обставини як підстави виникнення відповідних юридично значимих явищ від правовстановлюючих юридичних фактів для правовідносин іншої галузевої належності.

До видових ознак юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин належать: 1) виникнення і динаміка більшості правовідносин на підставі юридичного фактичного складу; 2) основним елементом юридичного фактичного складу, необхідним для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, є настання соціального ризику; 3) обов'язкова наявність в управомоченій особи правового зв'язку з Україною або законних підстав для перебування на її території; 4) багатофункціональність юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, що полягає у їх можливості виступати одночасно правозмінюючими, правоприпиняючими, правопризупиняючими, правопоновлюючими чи правостворюючими юридичними фактами; 5) особливий порядок встановлення юридичних фактів; 6) тісний зв'язок значної кількості юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин з трудовими правовідносинами; 7) договірний характер юридичних фактів у сфері недержавного соціального забезпечення; 8) важливе значення строків як елементу юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин; 9) значна кількість юридичних фактів-станів, що зумовлюють виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

1.4. Класифікація юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин

Однією з умов розробки та удосконалення нормативно-правових актів, у тому числі й у сфері права соціального забезпечення, є врахування об'єктивних обставин їх функціонування, фінансових та організаційних заходів, необхідних для їх реалізації. Тільки у такому випадку можливим є створення оптимальної моделі правового регулювання суспільних відносин, що неможливо без дослідження юридичних фактів, як конкретних життєвих обставин, з якими норма права пов'язує настання певних правових наслідків, зокрема виникнення і динаміку правовідносин.

Наука права соціального забезпечення є чи не найдинамічнішою, що пов'язано з постійним удосконаленням законодавства у сфері захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків, що неминуче відображається на правовідносинах у цій сфері.

Одним з проявів такого динамізму є значна кількість явищ об'єктивної дійсності, які визнаються нормотворчими суб'єктами такими, що зумовлюють певні правові наслідки. У зв'язку з цим, варто констатувати велике значення систематизації юридичних фактів у праві соціального забезпечення, оскільки саме вона дає можливість досягнути усе розмаїття даного правового феномена.

Варто зазначити, що питання систематизації юридичних фактів як у загальній теорії права, так і в рамках окремих його галузей, є чи не найпоширенішим предметом наукових досліджень.

Засобом систематизації юридичних фактів є класифікація, основне завдання якої – поєднання різних елементів даної категорії права, що часто можуть суперечити один одному, виявлення таких суперечностей, їх ліквідація та створення єдиної та чіткої системи.

Таким чином, систематизація юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин шляхом проведення їх класифікації

дозволить здійснити якісне та детальне їх дослідження, полегшить виділення їх суттєвих ознак та особливостей.

Поряд із теоретичним виділення критеріїв класифікації юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин має практичне значення, що полягає у сприянні точному та правильному їх закріпленню у нормах права, виявленню ефективних засобів впливу на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з необхідністю подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків. У свою чергу, точне та детальне закріплення юридичних фактів має велике значення для правозастосовних органів, оскільки дозволяє ефективно здійснювати соціальний захист різних верств населення.

Одним з критеріїв класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення є характер їх наслідків. За таким критерієм традиційно розрізняють правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти. У той же час, професор П.Д. Пилипенко зазначає, що така класифікація є до певної міри умовною, оскільки один і той самий юридичний факт за різних ситуацій може мати різні правові наслідки¹³⁰. Так, встановлення інвалідності є підставою для виникнення правовідносин із матеріального забезпечення та соціального обслуговування і може стати підставою для зміни пенсійних правовідносин.

Проте така класифікація не враховує усі варіанти трансформації правовідносин у праві соціального забезпечення. Так, вище вже йшлося, що відповідно ст. 18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», допомога на дітей одиноким матерям може бути призупинена у випадку тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання; відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; тимчасового працевлаштування дитини. У зв'язку з призупиненням виплати допомоги на

¹³⁰Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 137

дітей одиноким матерям, призупиненню підлягають і правовідносини, що виникають між суб'єктом отримання відповідної соціальної допомоги та органами соціального захисту населення, які будуть поновленні одразу ж після припинення дії обставин, зазначених у частині другій ст. 18-4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Правопоновлюючі юридичні факти – це обставини, з якими, у більшості випадків, пов'язується поновлення прав і обов'язків, що були порушені раніше¹³¹. Такими юридичними фактами, як правило, є судові рішення. Так, постановою Нижньогірського районного суду Автономної Республіки Крим від 26 серпня 2008 року у справі №2-а-458/08 (№22а-996/08)¹³², залишеною без змін ухвалою Севастопольського апеляційного адміністративного суду від 23 грудня 2008 року, було визнано незаконним рішення про припинення виплати державної допомоги на дитину одинокій матері у зв'язку з тим, що чоловік, з яким проживала жінка є батьком дитини. Суди дійшли обґрунтованого висновку, що акт обстеження матеріально-побутових умов проживання позивачки, на який посилався відповідач, як на підставу припинення виплати матеріальної допомоги і у якому вказано, що чоловік, з яким зараз проживає позивачка є батьком дитини, не може бути підставою для припинення виплати допомоги на дітей одиноким матерям, оскільки походження дитини від даного чоловіка у встановленому законом порядку не встановлено. Актом обстеження матеріально-побутових умов, складеним соціальним інспектором Управління праці та соціального захисту населення Сімферопольського району Автономної Республіки Крим не може підтверджуватися батьківство особи, оскільки законом встановлено інший порядок його встановлення. Таким чином, ухвала Севастопольського апеляційного адміністративного суду від 23 грудня

¹³¹ Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. О., 2008. С. 15

¹³²Постанова Нижньогірського районного суду Автономної Республіки Крим від 26 серпня 2008 року у справі №2-а-458/08. Єдиний реєстр судових рішень України.URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

2008 року у справі №2-а-458/08¹³³ стала тим зовнішнім виразом юридичного факту, який поновив правовідносини щодо виплати допомоги на дитину одинокій матері, що були припинені в результаті прийняття управлінням праці та соціального захисту населення Нижньогірської районної державної адміністрації відповідного незаконного рішення.

Ще одним прикладом визнання прийняття судового рішення правопоновлюючим юридичним фактом у праві соціального забезпечення є рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 15 квітня 2010 року у справі №22ц – 905¹³⁴, яким поновлено правовідносини між позивачкою і управлінням праці та соціального захисту населення Хмельницької міської ради щодо виплати першій допомоги по догляду за дитиною, припинені у зв'язку з тим, що жінка зареєстрована як фізична особа – підприємець і приховала цей факт при призначенні допомоги. Судом встановлено, що позивачка з 11 лютого 2008 року здійснювала догляд за малолітнім сином, який проживав разом з нею, з часу народження дитини не провадила підприємницької діяльності і не мала від неї доходів, а отже відповідала вимогам, необхідним для призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, встановленим законодавством. За результатами розгляду даної справи прийнято рішення, яким визнано неправомірними дії управління праці та соціального захисту населення Хмельницької міської ради щодо припинення з 1 липня 2009 року виплати жінці допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а отже поновлено відповідні правовідносини.

Таким чином, на нашу думку, визначаючи види юридичних фактів у праві соціального забезпечення залежно від характеру їх наслідків, варто говорити про правовстановлюючі, правозмінюючі, правопризупиняючі,

¹³³Ухвала Севастопольського адміністративного апеляційного суду України від 22 грудня 2008 року у справі №22-а-996/08 Єдиний реєстр судових рішень України.URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

¹³⁴Рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 15 квітня 2010 року у справі №22ц – 905. Єдиний реєстр судових рішень України.URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua>

правопоновлюючі, правоприпиняючі юридичні факти¹³⁵. Вище вже йшлося, що саме правовстановлюючі юридичні факти мають найбільше значення у механізмі правового регулювання права на соціальний захист, а тому саме дослідженню критеріїв їх класифікації буде присвячений даний підрозділ.

Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можуть бути класифіковані за різними критеріями, у той же час, варто зупинитися на найбільш поширеному у загальній теорії права поділі юридичних фактів залежно від наявності та характеру вольового елемента, тобто значення волі суб'єкта права для виникнення та динаміки правовідносин. Відповідно до цього критерію, як у загальній теорії права, так і в праві соціального забезпечення, розрізняють дві великі групи юридичних фактів: дії та події¹³⁶.

На думку О.Ф. Вишневського, класифікуючи юридичні факти за вольовою ознакою варто говорити не про «дії», а про «діяння»¹³⁷. Науковець, доводячи свою точку зору, посиляється на той факт, що «діяння» є більш широким за змістом поняттям та включає в себе як дії, так і бездіяльність. Дана точка зору є без сумніву обґрунтованою. Тим не менше, враховуючи особливості галузевих правовідносин, які мають заявний характер, можна дійти висновку, що бездіяльність у праві соціального забезпечення не може бути причиною виникнення, динаміки відповідних правовідносин. Виключенням з цього правила є юридичні факти, що зумовлюють динаміку процесуальних правовідносин, де проявом порушення чи невизнання права на соціальний захист може бути бездіяльність зобов'язаного суб'єкта.

¹³⁵ Бородкін М.В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3-4 жовтня 2014 р.) / за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2014. С. 362

¹³⁶ Теорія держави і права: Навч. посіб. / За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 232

¹³⁷ Вишневский А.Ф., Горбатюк Н.А., Кучинский В. А. Общая теория государства и права. Мн.: Амалфея, 2002. С. 459

Дії, у свою чергу, поділяються на: 1) правомірні, тобто такі, що не суперечать нормам права; 2) неправомірні (правопорушення, делікти).

Традиційно, у юридичній літературі правомірні дії поділяють на: юридичні акти (дії суб'єктів права, що спеціально спрямовані на виникнення чи трансформацію правовідносин, які у свою чергу поділяються на акти суб'єктів приватного права (управомочених суб'єктів) та публічного права (зобов'язаних суб'єктів)); юридичні вчинки (дії, що спеціально не спрямовані на встановлення юридичних наслідків, але породжують їх внаслідок прямої вказівки закону)¹³⁸.

Правомірні дії, на думку Є.О. Харитонова, можливо також розрізняти за суб'єктами (дії фізичних осіб, уповноважених суб'єктів на здійснення соціального захисту); за галузевою приналежністю (матеріально-правові, процесуальні); за способом здійснення (особисто, через представника); за способом вираження і закріплення (документи) та ін.¹³⁹

Що стосується іншого виду юридичних фактів у праві соціального забезпечення – подій, то, на думку Г.В. Кикоть, вони також підлягають класифікації залежно від походження – природні (стихійні лиха, повені) і соціальні (революції, воєнні дії); залежно від повторюваності події – одноразові (настання пенсійного віку) й періодичні (епідемії); за тривалістю – моментальні (народження дитини) і тривалі у часі (проведення антитерористичної операції на Сході України); за кількістю учасників – персональні (нещасний випадок на виробництві), колективні (вивільнення працівників), масові (події з визначеною і з невизначеною кількістю осіб, що беруть у них участь); залежно від характеру наслідків, що настали, – на події оборотні (хвороба) та необоротні (смерть годувальника) тощо¹⁴⁰.

Особливістю соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що їх виникнення та динаміку, як правило, зумовлює не один, а декілька юридичних

¹³⁸Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов /Подобщ. ред. А.С. Пиголкина. М.: Городец, 2003. С. 374

¹³⁹Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. Вип. 42. Одеса, 2008. С. 78

¹⁴⁰Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права. Право України. 2003. №7. С. 32

фактів, які в своїй сукупності становлять юридичний фактичний склад. Саме він, а не одиничні юридичні факти, зумовлює динаміку більшості правовідносин у праві соціального забезпечення. У зв'язку з цим, за ознакою важливості для виникнення правовідносин юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна поділити на головні та другорядні¹⁴¹.

Так, головні юридичні факти, що є складовою правовстановлюючих юридичних фактичних складів у соціально-забезпечувальних правовідносинах, як правило закріплені у нормативно-правових актах та є тими обставинами, що зумовлюють соціальне призначення відповідних правовідносин. Такими обставинами є настання соціальних ризиків, до яких належать інвалідність, втрата годувальника, досягнення пенсійного віку тощо. Другорядними юридичними фактами у праві соціального забезпечення є усі інші обставини, що є юридично значимими для виникнення та трансформації соціально-забезпечувальних правовідносин. Наприклад, перебування на утриманні, відсутність осіб, які за законом зобов'язані утримувати непрацездатного, та ін.

Визначений перелік критеріїв для класифікації юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є не вичерпним та може бути доповнений іншими ознаками, серед яких пов'язаність правових наслідків із існуванням певного явища або його відсутністю (позитивні, негативні)¹⁴².

Так, прикладом позитивних юридичних фактів, необхідних для виникнення правовідносин щодо призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, є смерть годувальника, наявність родинних зв'язків між померлим та майбутнім отримувачем пенсії, його непрацездатність та

¹⁴¹Бородкін М.В. Підстави для класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Верховенство права очима правників-початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (3 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 194

¹⁴²Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. Вип. 42. Одеса, 2008. С. 74

перебування останнього на утриманні померлого, наявність у померлого годувальника страхового стажу, визначеної тривалості.

Про негативні юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна говорити у випадку, коли саме відсутність певного явища зумовлює певні юридичні наслідки. Так, правом на безоплатне соціальне обслуговування у державних та комунальних закладах соціального захисту відповідно до ст. 7 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року мають громадяни, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю за умови відсутності у них дітей, або інших осіб, які за законом зобов'язані здійснювати їх догляд та надавати допомогу.

Залежно від тривалості у часі, юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин поділяються на факти одноразової дії і факти-стани.

Питання щодо визначення правової природи юридичних фактів-станів є предметом жвавої наукової дискусії. Так, на думку В.О. Тархова, правові стани не мають значення юридичних фактів, а є лише передумовами становлення правовідносин, умовами їх виникнення¹⁴³. Критикуючи таку позицію науковця А.В. Маркосян доходить висновку, що правовий стан все ж таки є юридичним фактом, проте самостійного юридичного значення не має, а є виключно конститутивним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин¹⁴⁴.

Не вдаючись у дискусію щодо юридичної природи правових станів у праві соціального забезпечення варто вказати, що частіше за все саме явища об'єктивної дійсності, що є триваючими у часі, є тією фактичною обставиною, що зумовлює виникнення і динаміку правовідносин у праві соціального

¹⁴³Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: [курс лекц.]. Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1997. С.211-212

¹⁴⁴Маркосян А.В. Юридические факты в семейном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. С. 149-150

забезпечення, зокрема їх основного виду – соціально-забезпечувальних правовідносин. Так, можна навести значний перелік станів (наприклад, вагітність, тимчасова непрацездатність, інвалідність, старість, самотність, малозабезпеченість, застрахованість, громадянство тощо), які самі по собі не породжують юридично значимі наслідки у сфері соціального захисту, проте лише за наявності таких життєвих обставин у сукупності з іншими важливими елементами юридичного фактичного складу можливими є виникнення і динаміка соціально-забезпечувальних правовідносин та пов'язаних з ними процедурних та процесуальних правовідносин.

Як уже було зазначено, юридично значимі наслідки у праві соціального забезпечення спричиняють у більшості своїй саме триваючі у часі юридичні факти – факти-стани, особливостями яких у праві соціального забезпечення є триваючий характер, виникнення на основі дій чи подій, які мають самостійне значення, можливість неодноразового застосування, породження юридично значимих наслідків лише у складі юридичного фактичного складу.

Так, однією з підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є безробіття, під яким відповідно до ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення»¹⁴⁵ розуміється соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування. Безробітна особа може опинитися у складній життєвій ситуації, зумовленій даним соціальним ризиком, у зв'язку з самостійними юридичними фактами, такими як закінчення строку трудового договору (п. 2 ч. 1 ст. 36 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України)¹⁴⁶), розірвання трудового договору з ініціативи працівника, власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво

¹⁴⁵ Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року №5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №24. Ст. 243 (дата звернення 18.10.2016 р.)

¹⁴⁶ Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50. Ст. 375 (дата звернення 18.10.2016 р.)

трудовим колективом органу (п. 4 ч. 1 ст. 36 КЗпП України), інших обставин, визначених трудовим законодавством.

Так, відповідно до ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення» статус безробітного надається особі за її особистою заявою у разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації у територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Дане положення конкретизоване у Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №198¹⁴⁷, відповідно до пункту 6 якого рішення про надання статусу безробітного чи відмову у наданні такого статусу приймається центром зайнятості не пізніше ніж протягом семи календарних днів з дня подання особою заяви про надання статусу безробітного.

Таким чином, безробіття як соціальний ризик, що у випадку його настання зумовлює право на отримання конкретних видів соціального захисту, є юридичним фактом-станом, що встановлюється територіальним підрозділом Державної служби зайнятості з дати звернення особи з відповідною заявою та припиняється при наявності обставин, визначених ст. 45 Закону України «Про зайнятість населення». Тим не менше, виключно відсутність заробітної плати (грошового забезпечення) або інших передбачених законодавством України доходів внаслідок відсутності роботи з незалежних від особи обставин, не є підставою для отримання визначених законодавством соціальних послуг та матеріального забезпечення, метою яких є подолання або пом'якшення несприятливих наслідків безробіття, для цього необхідною є низка другорядних юридичних фактів, серед яких наявність страхового стажу, досягнення певного віку тощо. Варто також врахувати, що перебування особи у стані безробіття, зумовлює її право на соціальний захист протягом усього періоду, що

¹⁴⁷ Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №198. Офіційний вісник України. 2013. №26. Ст. 859 (дата звернення 18.10.2016 р.)

ґрунтується на засадах комплексності та не обмежується наданням однієї соціальної послуги або грошової виплати.

Таким чином, юридичним фактом-станом у праві соціального забезпечення є конкретна життєва обставина, яка виникає на підставі діянь чи подій, які мають самостійне юридичне значення, що характеризується тривалим періодом та можливістю у сукупності з іншими юридичними фактами неодноразово породжувати юридично значимі наслідки у сфері здійснення права на соціальний захист¹⁴⁸.

Визначені критерії класифікації юридичних фактів можуть бути застосовані до даної правової категорії у всіх галузях права. У той же час, проводячи дослідження юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можна виділити притаманні лише даній галузі права критерії класифікації явищ об'єктивної дійсності, що зумовлюють виникнення відповідних правовідносин.

Так, юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин можуть бути класифіковані залежно від організаційно-правової форми соціального захисту. Дана класифікація дозволяє, врахувати особливості виникнення правовідносин у рамках визначених форм соціального захисту беручи до уваги їх правову природу, специфіку фінансування та управління.

Тим не менше, у науці права соціального забезпечення до цього часу триває дискусія щодо формулювання переліку організаційно-правових форм соціального захисту, що існують в Україні.

Так, на думку професора І.М. Сироти, організаційно-правовими формами соціального захисту є обов'язкове державне пенсійне страхування; обов'язкове державне соціальне страхування працівників; соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету; утримання непрацездатних громадян в установах соціального призначення усіх форм власності; адресна

¹⁴⁸ Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 590

соціальна допомога малозабезпеченим громадянам; недержавне пенсійне забезпечення; благодійна допомога¹⁴⁹.

На думку професора П.Д. Пилипенка система соціального захисту України дещо відрізняється від організаційно-правових форм соціального захисту, що функціонують в зарубіжних країнах, та складається з соціального страхування працівників, асигнування за рахунок бюджетів різних рівнів та інших форм соціального забезпечення¹⁵⁰. Однак які саме «інші» організаційно-правові форми соціального забезпечення маються на увазі автор не вказує. Видається ними є недержавне соціальне забезпечення.

Досить обґрунтованою тривалий час визнавалася точка зору Н.Б. Болотіної, яка серед організаційно-правових форм соціального захисту населення виділяє загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке, як зазначає вчена, є підсистемою соціального захисту та включає в себе декілька видів; державну соціальну допомогу; спеціальний соціальний захист; додатковий соціальний захист та недержавне соціальне забезпечення¹⁵¹.

Тим не менше, на нашу думку, з урахуванням реформування системи соціального захисту, що відбувалася протягом останніх років, виділення спеціального соціального захисту в якості самостійної організаційно-правової форми соціального захисту, що передбачає спеціальні (відмінні від загальних) умови пенсійного забезпечення осіб, які виконують особливий вид діяльності та у зв'язку з цим не підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також осіб, які хоча й підлягають соціальному страхуванню, але держава бере на себе обов'язок щодо їх підвищеного соціального захисту, є необґрунтованим.

Так, 2 березня 2015 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення»,

¹⁴⁹Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. С. 21

¹⁵⁰Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. П.Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 235

¹⁵¹Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. С. 6

відповідно до пункту 5 Прикінцевих положень якого у зв'язку з неприйняттям до 1 червня 2015 року закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах з 1 червня 2015 року було скасовано норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються відповідно до законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», Податкового та Митного кодексів України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України¹⁵².

Реформування спеціального соціального захисту було завершено з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій»¹⁵³, яким спеціальні норми призначення пенсійного забезпечення були залишені лише для військовослужбовців, прокурорів та державних службовців у виключних випадках. На нашу думку, виділення самостійної організаційно-правової форми соціального захисту, в межах якої здійснюється лише право на пенсію для незначної кількості осіб, є недоцільним, а отже у сучасних умовах необґрунтованим є виділення спеціального соціального захисту як організаційно-правової форми.

На нашу думку, у сучасних соціально-економічних та політичних умовах розвитку суспільства доцільного говорити про існування в Україні чотирьох організаційно-правових форм соціального захисту: загальнообов'язкового державного соціального страхування, державної соціальної допомоги, додаткового соціального захисту, недержавного соціального забезпечення.

¹⁵² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 2 березня 2015 року №213-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №22. Ст. 145 (дата звернення 09.01.2018 р.)

¹⁵³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №40-41. Ст. 383(дата звернення 09.01.2018 р.)

Схожої точки зору дотримується Б.І. Сташків, який доходить висновку, що до переліку організаційно-правових форм соціального захисту належать загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державне соціальне забезпечення, змішаний соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення¹⁵⁴ та В.П. Галаганов, який вказує на функціонування таких організаційно-правових форм соціального захисту, як державне соціальне страхування, приватне соціальне страхування та суспільна благодійність, державна соціальна допомога¹⁵⁵.

Змістовною є також класифікація юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин залежно від видів соціального забезпечення, яким є певне матеріальне благо, з приводу якого дані правовідносини виникли, до них відносяться різноманітні грошові виплати, соціальні послуги, соціальні пільги та ін.

Так, на думку М.Л. Захарова та Е.Г. Тучкової, враховуючи зміст об'єкту соціально-забезпечувальних правовідносин можна виділити два блоки правовідносин, а, отже, і юридичних фактів, як підстав їх виникнення, зміни та припинення: а) юридичні факти у сфері правовідносин щодо здійснення грошових виплат як виду соціального захисту; б) юридичні факти у сфері правовідносин з приводу інших («натуральних») видів соціального захисту.

У той же час, враховуючи численність видів як грошових виплат, так і інших видів соціального захисту, важливого значення набуває наступний рівень запропонованої класифікації, відповідно до якого юридичні факти у сфері правовідносин щодо здійснення грошових виплат як виду соціального захисту варто поділяти на юридичні факти у сфері пенсійних правовідносин, у сфері здійснення соціальної допомоги, які у свою чергу поділяються на юридичні факти, що обумовлюють виникнення і динаміку правовідносин щодо здійснення

¹⁵⁴ Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. С. 85

¹⁵⁵ Галаганов В.П. Российское социальное обеспечение: проблемы и перспективы развития. Государство и право. 1992. №12. С. 39

страхових виплат та грошових виплат, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

До видів юридичних фактів у сфері правовідносин з приводу інших видів соціального захисту відносяться юридичні факти щодо здійснення соціального обслуговування, забезпечення соціальними пільгами та житлово-комунальними субсидіями, надання медичної допомоги у тому числі безоплатного чи пільгового забезпечення лікарськими препаратами.

Таким чином, юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є багатоаспектним правовим явищем, та можуть бути класифіковані за різними ознаками, які умовно можна поділити на загальні, що застосовуються для класифікації юридичних фактів у межах кожної галузі права, та спеціальні, що можуть бути застосовані для систематизації юридичних фактів, що зумовлюють виключно виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Так, загальними критеріями класифікації юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є: важливість для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин; пов'язаність правових наслідків із існуванням певного явища або його відсутністю; залежність від волі суб'єктів права; залежність від тривалості у часі. До спеціальних критеріїв систематизації юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин належать: організаційно-правова форма соціального захисту; вид соціального захисту.

За критерієм важливості юридичного факту для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин останні можуть бути: головними; другорядними.

За ознакою пов'язаності правових наслідків із існуванням певного явища або його відсутністю юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин поділяються на: позитивні; негативні.

Залежно від тривалості у часі існує два види юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: одноразової дії; юридичні факти-стани.

Залежно від наявності та характеру вольового елемента юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин поділяються на: дії (діяння); події.

За організаційно-правовою формою соціального захисту, юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин класифікуються на ті, що існують: у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; у сфері державної соціальної допомоги; у сфері додаткового соціального захисту; у сфері недержавного соціального забезпечення.

Залежно від видів соціального захисту юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин поділяються на ті, що зумовлюють динаміку правовідносин щодо надання: грошових виплат; соціального обслуговування; медичної допомоги; забезпечення лікарськими препаратами та виробами медичного призначення; соціальних пільг; житлово-комунальних субсидій.

РОЗДІЛ 2.

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНУ СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

2.1. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат

У сучасних умовах розвитку держави і суспільства одним з найпоширеніших видів соціального захисту є грошові виплати, до яких М.В. Захаров та Е.Г. Тучкова, поряд з пенсіями, відносять допомоги, які надаються громадянам у встановлених законом випадках¹⁵⁶. Залежно від організаційно-правової форми у системі державного соціального захисту грошові виплати можуть бути поділені на дві великі групи, а саме:

грошові виплати у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

грошові виплати у сфері державної соціальної допомоги.

Грошові виплати у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у свою чергу поділяються ще на два види залежно від їх правової природи на пенсії і матеріальне забезпечення.

Право на отримання вказаних грошових виплат реалізується у відповідних правовідносинах.

Правовідносини щодо здійснення грошових виплат за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є різновидом правовідносин більш високого рівня – із загальнообов'язкового державного соціального страхування, щодо правової природи яких у науці права соціального забезпечення немає одностайності серед її представників.

¹⁵⁶ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 103

Наукова дискусія у цій сфері точиться щодо визначення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування системою пов'язаних між собою суспільних відносин різного виду або визнання їх комплексними міжгалузевими відносинами. У науці права соціального забезпечення України представлені обидві точки зору.

Так, ще В.С. Андрєєв як один із засновників права соціального забезпечення як самостійної галузі права доводив, що правовідносини із державного соціального страхування – це суспільні зв'язки, що складаються: 1) між органом соціального страхування та підприємством (установою) з приводу формування фонду соціального страхування; 2) між органом соціального страхування та працівником щодо надання різних видів пенсій, допомог тощо; 3) між органом соціального страхування й іншими організаціями, пов'язаними із здійсненням функцій матеріального забезпечення працівників за рахунок коштів соціального страхування¹⁵⁷.

Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування поділяє на три групи також М.І. Боднарук. Науковець зазначає, що правовідносини у рамках даної організаційно-правової форми соціального захисту є органічним поєднанням матеріальних та процедурних правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування, які інколи доповнюються процесуальними¹⁵⁸. Така позиція вченого обґрунтовується належністю правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування до предмету права соціального забезпечення та його (предмету) галузевими особливостями.

Будучи прихильником розуміння правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування як системи суспільних відносин В.В. Андріїв зазначає, що правовідносини досліджуваного виду це правові

¹⁵⁷ Андрєєв В.С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. С. 24

¹⁵⁸ Боднарук М.І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку: монографія. Чернівці: Рута, 2002. С. 169

зв'язки між суб'єктами соціального страхування, що виражаються у їх взаємних правах та обов'язках, спрямованих на забезпечення захисту застрахованих осіб від соціального ризику і на компенсацію його наслідків шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, співрозмірних із застрахованим заробітком або іншим доходом, а також за допомогою вжиття заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій¹⁵⁹.

У колективному монографічному дослідженні, проведеному В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко, зазначається, що правовідносини досліджуваного виду неоднорідні за своєю структурою та об'єднують у собі три види правовідносин: 1) між застрахованою особою і страхувальником, зміст яких складають право застрахованої особи вимагати здійснення страхових внесків та відповідний обов'язок страхувальника; 2) між страхувальником і страховиком стосовно реєстрації платника страхових внесків і їх сплати; 3) між застрахованою особою і страховиком, за якими застрахована особа вправі вимагати надання страхового забезпечення при настанні страхового випадку, а страховик повинен його надати¹⁶⁰.

Протилежної точки зору дотримуються К.С. Батигін, І.О. Гуменюк, А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова, С.О. Сільченко, М.Ю. Федорова та інші.

Зокрема, за переконаннями К.С. Батигіна¹⁶¹ та М.В. Лушнікової¹⁶² правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування є складними трьохсторонніми правовідносинами, що виникають з метою захисту від несприятливих наслідків соціальних ризиків втрати заробітку чи роботи за рахунок спеціально створених фондів.

¹⁵⁹ Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2011. С. 3

¹⁶⁰ Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія /В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. С. 145

¹⁶¹ Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. М., 1975. С. 17

¹⁶² Лушникова М. В. Государство, работодатели и работники: история, теория и практика правового механизма социального партнерства (сравнительно-правовое исследование). Ярославль: ЯрГУ, 1997. С. 195

М.Ю. Федорова також вказує на комплексність правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування зазначаючи про двосторонній характер суспільних відносин щодо сплати страхових внесків та здійснення соціально-страхових виплат особі у випадку настання страхового ризику¹⁶³.

Аналогічних висновків доходить І.О. Гуменюк, на думку якої, правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування це урегульовані нормами права суспільні відносини, що існують між страховиком, застрахованою особою і страхувальником з приводу формування страхових коштів та їх витрачання підчас реалізації застрахованими особами (або членами їх сім'ї) права на соціальне забезпечення і профілактику соціальних ризиків¹⁶⁴.

Таким чином, у науці права соціального забезпечення склалися та продовжують існувати дві концепції визначення правової природи правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування. Доводи представників даних наукових позицій спрямовані на доведення доцільності визнання правовідносин визначеного виду або ж системою правових зв'язків різного виду, або ж єдиним комплексним суспільним відношенням, правове регулювання якого здійснюється за допомогою норм різних галузей права.

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція науковців щодо визначення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування саме комплексом (системою) суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією права застрахованої особи на соціальний захист у зв'язку з

¹⁶³ Федорова М. Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: монографія. Омск: Омский госуниверситет, 2003. С. 157

¹⁶⁴ Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2001. С. 15

настанням страхового випадку за рахунок коштів спеціально створених фондів, що формуються, у першу чергу, шляхом сплати соціальних внесків¹⁶⁵.

Доцільність визнання правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування саме системою (комплексом) правовідносин з відхиленням концепції комплексного правовідношення у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування зумовлена запровадженням дійсно соціально-страхових механізмів з активним застосуванням принципів соціального діалогу, значною автономністю системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та відділенням його коштів від коштів державного бюджету, можливістю здійснення захисту прав у досліджуваній сфері суспільних відносин у суді і т.д.¹⁶⁶

У той же час, варто наголосити на тому, що правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування тісно пов'язані між собою та виникають у чіткій хронології. У зв'язку з цим, на нашу думку, обґрунтованою є точка зору М.М. Шумило, який залежно від функціонального наповнення та етапів пенсійного процесу виділяє види правовідносин у сфері пенсійного забезпечення: пенсійно-страхові, процедурно-організаційні, пенсійно-забезпечувальні, процесуально-захисті, виконавчі. При цьому науковець зазначає, що пенсійно-забезпечувальні правовідносини (власне пенсійні правовідносини) за своєю природою є матеріально-забезпечувальними, а отже є фундаментальними (базовими) у системі правовідносин у сфері пенсійного забезпечення¹⁶⁷.

Така позиція науковця може бути застосована і до правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування в цілому, оскільки пенсійне страхування є різновидом першого. Тим не менше, соціально-забезпечувальні правовідносини у системі загальнообов'язкового державного

¹⁶⁵Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 55

¹⁶⁶Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. С. 610

¹⁶⁷ Там само. С. 163

соціального страхування, тобто суспільні відносини в рамках яких безпосередньо реалізується право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у зв'язку з настанням конкретного страхового випадку, є основними у системі правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування.

До даного висновку дійшла також В.В. Андріїв, яка зазначає, що відносини з надання забезпечення по соціальному страхуванню складають ядро розглядуваної системи правовідносин, оскільки в них реалізується право застрахованої особи, як центрального суб'єкта соціального страхування, на отримання в разі настання страхового випадку виплат і послуг за рахунок соціально-страхового фонду. Усі інші правовідносини є допоміжними, обслуговуючими, в них реалізуються права й обов'язки суб'єктів соціального страхування в царині сплати страхових внесків, ведення персоніфікованого обліку, управління фінансовою системою та ін.¹⁶⁸

Таким чином, можна дійти висновку, що соціально-забезпечувальними правовідносинами у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування є суспільні відносини, урегульовані нормами права соціального забезпечення, у яких реалізується право застрахованої особи на отримання конкретного виду матеріального забезпечення та/або соціальних послуг у зв'язку з настанням страхового випадку.

Так, соціально-забезпечувальні правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування поділяються залежно від виду соціального захисту, що може надаватися в рамках конкретного виду соціального страхування, на суспільні відносини щодо здійснення грошових виплат і надання соціальних послуг.

Крім того соціально-забезпечувальні правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування поділяються на

¹⁶⁸ Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2011. С. 8

види залежно від видів страхового випадку. Так, статтею 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачено, що видами загальнообов'язкового державного соціального страхування є: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

Відповідно, залежно від виду загальнообов'язкового державного соціального страхування виділяються і види відповідних соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення грошових виплат.

Так, відповідно до ст. 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення, як:

- 1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- 2) допомога по вагітності та пологах;
- 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачені також такі види матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, як

оплата потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації (ст. 36);

страхова виплата втраченого заробітку (відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата) (ст. 36);

страхова виплата одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого) (ст. 36);

страхова виплата дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності (ст. 36);

щомісячна страхова виплата особам, які втратили годувальника (ст. 41);

допомога по тимчасовій непрацездатності, зумовленою травмою на виробництві чи професійним захворюванням (ст. 42);

страхова виплата у разі переведення потерпілого на легшу нижчеоплачувану роботу (ст. 42);

відшкодування вартості поховання потерпілого та пов'язаних з цим ритуальних послуг (ст. 42);

відшкодування витрат на необхідний догляд за потерпілим (ст. 42).

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 7) та Законом України «Про зайнятість населення» (ст. 47) визначений порядок здійснення таких грошових виплат, як:

допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;

допомога по частковому безробіттю.

Соціально-забезпечувальні правовідносини у сфері пенсійного страхування також можуть бути класифіковані залежно від рівня системи пенсійного забезпечення на:

пенсійні правовідносини у солідарній системі пенсійного забезпечення;

пенсійні правовідносини у накопичувальній системі пенсійного забезпечення;

пенсійні правовідносини у недержавній системі пенсійного забезпечення.

Оскільки основою пенсійних правовідносин у солідарній системі є пенсія, то залежно від її виду виділяють три види правовідносин:

пенсійні правовідносини щодо пенсії за віком;

пенсійні правовідносини щодо пенсії по інвалідності;

пенсійні правовідносини щодо пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Крім того, як цілком влучно вказує М.М. Шумило, що солідарна пенсійна система України включає два режими реалізації особами права на пенсію – загальний та спеціальний.

Залежно від правової підстави застосування спеціальних умов пенсійного забезпечення, відповідні пенсійні правовідносини можна поділити на дві групи: правовідносини щодо призначення і виплати власне спеціальних пенсій, або, як їх називає М.М. Шумило, VIP-пенсій, умови призначення яких пов'язані з професією, та правовідносини щодо пільгового пенсійного забезпечення, тобто призначення пенсій за умови зниженого пенсійного віку та обсягу страхового стажу (залежно від умов праці)¹⁶⁹.

Пенсійні правовідносини щодо призначення VIP-пенсій у свою чергу поділяються ще на два види. Мова йде про різновиди пенсійного забезпечення, які запозичені із загальної системи пенсійного забезпечення (військовослужбовці), які мають окремий порядок призначення обчислення пенсії, але за своєю структурою дублюють види пенсійного забезпечення, що притаманні загальній системі та виключно спеціальне пенсійне забезпечення – пенсії за вислугу років¹⁷⁰.

Кожні з вищевказаних видів соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері соціального страхування виникають на підставі юридичних фактів, особливості яких будуть досліджені нижче.

Вище вказувалося на визначення Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» існування

¹⁶⁹ Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. С. 222

¹⁷⁰ Там само. С. 222

накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Тим не менше, в рамках даного дисертаційного дослідження юридичні факти як підстави виникнення пенсійних правовідносин на накопичувальному рівні системи пенсійного забезпечення охарактеризовані не будуть, що пов'язано з обмеженим обсягом роботи.

Крім того, у сучасних соціально-економічних умовах накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до цього часу не запроваджена. Пунктом 9 Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування буде розпочато лише з 1 січня 2019 року.

Особливості ж юридичних фактів як підстав виникнення пенсійних правовідносин у недержавній системі пенсійного забезпечення будуть досліджені у третьому розділі дисертації.

Варто зазначити, що юридичний фактичний склад як підстава виникнення усіх вищезазначених видів соціально-забезпечувальних правовідносин у системі соціального страхування щодо здійснення грошових виплат майже не відрізняється один від одного, тим не менше має найбільшу своєрідність порівняно з юридичними фактичними складами, що зумовлюють виникнення інших видів соціально-забезпечувальних правовідносин. Така особливість полягає у необхідності існування такого юридичного факту-стану як «бути застрахованим» на підставі закону або договору.

На дану обставину свого часу звернула увагу В.В. Андріїв, яка вказала, що лише у випадку набуття статусу застрахованої фізична особа може претендувати на отримання у разі настання страхового випадку матеріального забезпечення та/або соціальних послуг за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування¹⁷¹.

¹⁷¹ Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2011. С. 9

Д.В. Божко також зазначає, що для виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності необхідним є факт-стан «соціальна застрахованість»¹⁷². Аналогічної точки зору дотримується А.С. Горобець, до кола наукових інтересів якої належать правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття¹⁷³.

Визначити особливості такого юридичного факту-стану як «соціальна застрахованість» можливо шляхом дослідження категорії «застрахована особа».

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» застрахованою особою є фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок¹⁷⁴.

Фізичні особи, що належать до застрахованих в рамках кожного виду загальнообов'язкового державного соціального страхування визначені профільними нормативно-правовими актами, а саме законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст.ст. 18, 35), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 4), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 11).

Проаналізувавши категорії осіб, що визнаються застрахованими у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а отже перебувають у стані «соціальної застрахованості», варто зазначити, що основними з них є фізичні особи, що працюють на підприємствах, в установах,

¹⁷²Божко Д.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. С. 14

¹⁷³ Горобець А.С. Підстави виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. №25. С. 78

¹⁷⁴ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року №2464-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №2-3. Ст. 11 (дата звернення 17.01.2018 р.)

організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб – підприємців на підставі трудового договору або контракту.

Статус застрахованої особи у даному випадку набувається фізичною особою одночасно зі статусом найманого працівника відповідно до ст. 24 Кодексу законів про працю України. Так, за змістом даної статті працівник допускається до роботи після укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення територіального підрозділу Державної фіскальної служби України про прийняття його на роботу¹⁷⁵. Саме з цього моменту у роботодавця виникає обов'язок щодо здійснення перерахування за такого працівника єдиного соціального внеску, а фізична особа відповідно опиняється у стані «соціальної застрахованості».

Для фізичних осіб, що забезпечують себе роботою самостійно, або працюють на підставі цивільно-правових угод, фізичних осіб-підприємців та осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, виникнення стану «соціальної застрахованості» не пов'язане з будь-яким повідомленням третіх осіб про їх суспільно-корисну діяльність, оскільки обов'язок щодо сплати єдиного соціального внеску належить самим цим особам. Таким чином, для даних категорій застрахованих осіб юридичний факт-стан «соціальної застрахованості» виникає з моменту, коли така особа взята на облік територіальним підрозділом Державної фіскальної служби України як платник єдиного соціального внеску.

Д.В. Божко зазначає, що у момент звільнення працівника закінчується і юридичний факт-стан «соціальна застрахованість», а значить, припиняються і

¹⁷⁵Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50. Ст. 375 (дата звернення 17.01.2018 р.)

правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності¹⁷⁶.

Тим не менше, з такою позицією науковця однозначно погодитися неможна. Дійсно, у зв'язку зі звільненням працівника припиняються організаційні відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, тобто ті, що пов'язані зі сплатою єдиного соціального внеску, накопиченням страхового стажу і т.д. Однак соціально-забезпечувальні відносини щодо здійснення грошових виплат у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не можуть бути припинені у зв'язку зі звільненням працівника.

Даний висновок обумовлений положеннями ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», відповідно до якої допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, виплачується Фондом застрахованим особам починаючи з шостого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертною комісією інвалідності (встановлення іншої групи, підтвердження раніше встановленої групи інвалідності) незалежно від звільнення, припинення підприємницької або іншої діяльності застрахованої особи в період втрати працездатності.

У зв'язку з цим, більш правильним, на нашу думку, буде визначення звільнення працівника з роботи без укладення нового трудового договору та втрату ним юридичного статусу застрахованої особи правоперешкоджаючим юридичним фактом для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення грошових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, за

¹⁷⁶ Божко Д.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. С. 14

умови неспівпадіння моменту припинення трудових відносин та періоду тимчасової непрацездатності.

Аналогічної точки зору дотримується М.М. Шумило, який вказує, що здійснення до територіального підрозділу Державної фіскальної служби перерахунку єдиного соціального внеску за працівника є підставою виникнення лише пенсійно-страхових правовідносин, які припиняються у зв'язку з настанням пенсійно-страхового випадку, зокрема і смерті особи, яка є підставою виникнення процедурно-організаційних правовідносин, що спрямовані на реалізацію особою права на пенсію¹⁷⁷.

Особи, які підлягають страхуванню, одержують відповідне свідоцтво, яке є єдиним для всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування документом суворої звітності, що підтверджує право застрахованої особи на одержання послуг і матеріального забезпечення у зв'язку з настанням страхового випадку.

Тим не менше, не завжди для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування юридичний факт-стан «соціальної застрахованості» є необхідним.

Так, відповідно до ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлення інвалідності дитині у зв'язку з травмуванням на виробництві матері під час вагітності чи впливом на неї у цей період небезпечних виробничих факторів є об'єктивною підставою для здійснення щодо неї заходів соціального захисту за рахунок коштів Фонду соціального страхування України. Така дитина об'єктивно не може бути застрахованою, у той же час прирівнюється у правах до даної категорії осіб.

У той же час, наявність лише статусу застрахованої особи автоматично не призводить до виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері соціального страхування, необхідними частіше за все є також: 1) страховий

¹⁷⁷ Шумило М.М. Теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 264

випадок; 2) наявність страхового стажу; 3) наявність особливого правового статусу; 4) прийняте компетентним органом відповідне позитивне рішення.

Аналогічної позиції дотримується Д.В. Божко, на думку якої правовідносини щодо здійснення матеріального забезпечення у рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності виникають за додаткової (окрім факту-стану «соціальна застрахованість») наявності таких юридичних фактів, як настання страхового ризику й рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування¹⁷⁸.

Звісно, не всі вищеперераховані юридичні факти обов'язково повинні мати місце у сукупності задля виникнення соціально-страхових правовідносин щодо грошових виплат, тим не менше, на нашу думку, такий перелік юридичних фактів є найтипівішим.

Так, для виникнення будь-яких соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері соціального страхування необхідною є наявність такого юридичного факту як страховий випадок.

У системі соціального захисту України загальнообов'язкове державне соціальне страхування здійснюється у зв'язку з такими страховими випадками, як: досягнення пенсійного віку; інвалідність; втрата годувальника; смерть застрахованої особи або особи, що перебувала на його утриманні; тимчасова непрацездатність; вагітність і пологи; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; безробіття; часткове безробіття.

Наступним юридичним фактом, що необхідний для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері соціального страхування є наявність в управомоченій особи страхового стажу.

Даний юридичний факт не у всіх випадках є необхідним елементом юридичного фактичного складу, що призводить до виникнення соціально-

¹⁷⁸ Божко Д.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. С. 14-15

забезпечувальних правовідносин. Мова йде про правовідносини у зв'язку з виплатою допомоги по вагітності і пологах, яка відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» надається застрахованій особі у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу), обчисленої у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, і не залежить від страхового стажу.

Для допомоги по тимчасовій непрацездатності хоча й передбачена залежність її розміру від страхового стажу особи, тим не менше навіть його відсутність (наприклад, хвороба працівника через тиждень після укладення трудового договору) не буде перешкодою для виникнення відповідних правовідносин. Даний висновок зумовлений тим, що відповідно до ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року для осіб, які протягом дванадцяти місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше шести місяців, допомога по тимчасовій непрацездатності призначається виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку. За наявності страхового стажу тривалістю більше ніж шість місяців допомога по тимчасовій непрацездатності призначається у розмірах, що залежать від середньої заробітної плати застрахованої особи та тривалості її страхового стажу.

Так, у ст. 9 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено, що страховий стаж це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Дещо відрізняється визначення страхового стажу у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до ст. 1 якого, страховий стаж це період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із законом і за який сплачено страхові внески. Крім того, даним нормативно-правовим актом передбачено, що до страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності або у зв'язку з втратою годувальника, крім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою віку, та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би пенсійного віку.

Таким чином, можна стверджувати про відмінність правової природи страхового стажу у пенсійному страхуванні та інших видах соціального страхування.

Дана відмінність зокрема проявляється також у можливості підміни страхового стажу трудовим. Так, зокрема, ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством.

Донедавна це був єдиний випадок коли трудовий стаж прирівнювався до страхового. З прийняттям 3 жовтня 2017 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» ситуація дещо змінилася. З моменту набрання чинності даним нормативно-правовим актом до страхового стажу у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового

договору (контракту) до набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», а також періоди, починаючи з 1 січня 2016 року, протягом яких особа не підлягала страхуванню за цим Законом, але нею або роботодавцем за неї сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Ідентичний порядок передбачений у ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», відповідно до якої до страхового стажу у даному виді страхування прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту) до набрання чинності цим Законом, а також періоди, починаючи з 1 січня 2016 року, протягом яких особа не підлягала страхуванню згідно з цим Законом, але нею або роботодавцем за неї сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Крім можливості у передбачених законом випадках збільшувати тривалість страхового стажу трудовий стаж важливе значення має для виникнення правовідносин спеціального пенсійного забезпечення.

Так, одним з прикладів пільгового виходу на пенсію є пенсійне забезпечення осіб, які працювали у важких та шкідливих умовах праці, які передбачені Списком №1 та Списком №2, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року №461¹⁷⁹.

Вище вже згадувалося про реформування у жовтні 2017 року умов пенсійного забезпечення, у тому числі пільгового. Так, до прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» умови пільгового пенсійного забезпечення визначалися

¹⁷⁹ Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року №461. Офіційний вісник України. 2016. №60. Ст. 2044 (дата звернення 21.01.2018 р.)

положеннями Закону України «Про пенсійне забезпечення»¹⁸⁰, у сучасних же умовах розвитку пенсійного законодавства відповідні умови передбачені Розділом XIV-І «Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Крім того, пунктом 2³ Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що особам, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року мають стаж роботи, необхідний для призначення пенсії за віком на пільгових умовах відповідно до пункту «е» ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсії за віком на пільгових умовах призначаються за їхнім зверненням з дотриманням умов, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення».

У зв'язку з цим, цілком виправданим видається висновок П.Д. Пилипенко, який зазначає, що для одержання пенсійного забезпечення застрахована особа крім страхового стажу повинна мати спеціальний трудовий стаж¹⁸¹.

Спеціальним трудовим стажем, на думку А.І. Філіпової, є тривалість трудової діяльності у певних галузях народного господарства, за певними професіями, на певних посадах чи у визначеній місцевості¹⁸². Т.О. Луценко вказує, що спеціальний трудовий стаж є правовою категорією, що опосередковує тривалість трудової діяльності у складних, небезпечних умовах праці, що пов'язана з підвищеним ризиком для здоров'я, а також на роботах з особливим емоційним, нервовим, психологічним навантаженням¹⁸³. На нашу

¹⁸⁰ Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року №1788-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. №3. Ст. 10 (дата звернення 21.01.2018 р.)

¹⁸¹ Право соціального забезпечення: підручник /за ред. П.Д. Пилипенка. К.: Ін Юре, 2008. С. 150

¹⁸² Филипова И.А. Трудовой стаж как категория права социального обеспечения и трудового права. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2011. №3(1). С. 269

¹⁸³ Луценко Т.О. Спеціальний стаж на його значення у системі пенсійного забезпечення. Право і безпека. 2004. №3. С. 115

думку, таке визначення спеціального трудового стажу цілком відповідає його правовій природі¹⁸⁴.

Особливим видом спеціального трудового стажу, наявність якого є необхідним юридичним фактом у юридичному фактичному складі, що є підставою виникнення пенсійних правовідносин є вислуга років.

Особливістю пенсійних правовідносин щодо забезпечення пенсією за вислугу років, на думку М.М. Шумило, є те, що для їх виникнення, серед іншого, необхідний спеціальний стаж і пенсійний вік, який є нижчим від загального¹⁸⁵.

Прикладом пенсійних правовідносин щодо пенсії за вислугу років є суспільні зв'язки, що урегульовані положеннями Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року. Даним нормативно-правовим актом передбачено, що право на пенсію за вислугу років мають військовослужбовці, які набули максимум 25-річного стажу незалежно від віку¹⁸⁶.

Для виходу на пенсію артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, також необхідним є лише спеціальний стаж роботи тривалістю від 20 до 35 років.

Тим не менше, пунктом 2¹ Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що особам, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» мають вислугу років та стаж, необхідний для призначення пенсії за вислугу років, передбачений статтями 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсія за вислугу років призначається за їхнім зверненням з

¹⁸⁴Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 27

¹⁸⁵ Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. С. 229

¹⁸⁶ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року №2262-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. №29. Ст. 399 (дата звернення 21.01.2018 р.)

дотриманням умов, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Саме вищевказаними статтями Закону України «Про пенсійне забезпечення» передбачено, що для виникнення правовідносин щодо виплати пенсії за вислугу років необхідним є, наприклад, досягнення працівниками льотного і льотно-випробного складу 50 років і наявності станом на 11 жовтня 2017 року (день, наступний за опублікуванням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій», з яким пов'язано набрання ним чинності) вислуги років на цих посадах не менше 26 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок.

Ще одним юридичним фактом, існування якого є структурним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення деяких соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері соціального страхування, є наявність у застрахованої особи особливого правового статусу.

Так, соціально-забезпечувальні правовідносини щодо здійснення матеріального забезпечення жінки у зв'язку з вагітністю і пологами протягом 180 календарних днів відпустки по вагітності та пологам виникають крім вищезгаданих юридичних фактів на підставі наявності у жінки статусу особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, I-IV категорії¹⁸⁷.

Останнім, але не менш важливим, елементом юридичного фактичного складу, що зумовлює виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення грошових виплат у системі соціального страхування, є прийняте компетентним органом позитивне рішення щодо здійснення матеріального забезпечення.

Так, для виникнення правовідносин щодо надання матеріального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, що спричинили втрату працездатності, необхідним є прийняття

¹⁸⁷ Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №16. Ст. 200 (дата звернення 22.01.2018 р.)

Фондом соціального страхування України позитивного рішення, що повинно відбутися на підставі всестороннього розгляду справи про страхові виплати за наявності усіх необхідних документів, протягом десяти днів, не враховуючи дня надходження зазначених документів.

Рішення про здійснення матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності приймається комісією (уповноваженим) із соціального страхування, що створюється (обирається) на підприємстві, в установі, організації, до складу якої входять представники адміністрації підприємства, установи, організації та застрахованих осіб (виборних органів первинної профспілкової організації (профспілкового представника) або інших органів, які представляють інтереси застрахованих осіб), або особисто фізичною особою-підприємцем, особою, яка провадить незалежну професійну діяльність.

Наступною групою соціально-забезпечувальних правовідносин досліджуваного виду є суспільні зв'язки, що урегульовані нормами права соціального забезпечення, в рамках яких забезпечується право на отримання грошових виплат у системі державної соціальної допомоги.

Дана група соціально-забезпечувальних відносин щодо грошових виплат є найоб'ємнішою, що зумовлено, у першу чергу, надмірною диференціацією їх правового регулювання. До таких правовідносин належать суспільні відносини щодо виплати: допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, допомоги при народженні дитини, допомоги при усиновленні дитини, допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги на дітей одиноким матерям¹⁸⁸; державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках

¹⁸⁸ Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №5. Ст. 21. (дата звернення 15.01.2018 р.)

сімейного типу та прийомних сім'ях¹⁸⁹; щорічної допомоги особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, для придбання навчальної літератури, одноразової грошової допомоги випускникам навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування¹⁹⁰, державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства, надбавки на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю¹⁹¹; щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ¹⁹²; щорічної допомоги на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, які стали особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, сім'ям у зв'язку із втратою годувальника, щомісячної компенсації сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи¹⁹³; тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання яких невідоме¹⁹⁴;

¹⁸⁹ Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року №81. Офіційний вісник України. 2007. №8. Ст. 293 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹⁰ Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року №2342-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №6. Ст. 147 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹¹ Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року №2109-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №1. Ст. 2. (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹² Про затвердження Порядку виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26 листопада 2012 року №946. Офіційний вісник України. 2012. №92. Ст. 3753 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹³ Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. №16. Ст. 200. (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹⁴ Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189. Офіційний вісник України. 2006. №8. Ст. 446. (дата звернення 15.01.2018 р.)

державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям¹⁹⁵; державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, державної соціальної допомоги на догляд за ними¹⁹⁶; щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг¹⁹⁷; одноразової грошової допомоги особам, звільненим з полону 27 грудня 2017 року та 24 січня 2018 року¹⁹⁸; академічних стипендій¹⁹⁹, соціальних стипендій²⁰⁰.

Не дивлячись на таке значне різноманіття соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат у системі державної соціальної допомоги, для правовідносин даного виду характерною є звичайна конструкція юридичного фактичного складу, необхідного для їх виникнення, яка включає в себе настання соціального ризику та прийняте компетентним органом позитивне рішення щодо здійснення даного виду соціального захисту.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» право на відповідну державну соціальну допомогу мають особи у віці до 18 років зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження їх життєдіяльності, або особи старше 18 років, у випадках, коли інвалідність внаслідок захворювання, травми або дефекту, що виник в дитинстві, виникла до 18 років.

¹⁹⁵ Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст. 290 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹⁶ Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №33-34. Ст. 404 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹⁷ Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року №505. Офіційний вісник України. 2014. №80. Ст. 2271 (дата звернення 15.01.2018 р.)

¹⁹⁸ Деякі питання соціальної підтримки осіб, звільнених з полону: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 року №38. Урядовий кур'єр. 2018. №23 (дата звернення 07.02.2018 р.)

¹⁹⁹ Питання стипендіального забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 р. №882. Офіційний вісник України. 2004. №28. Том 1. Ст. 1871 (дата звернення 15.01.2018 р.)

²⁰⁰ Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року №1045. Офіційний вісник України. 2017. №4. Ст. 148 (дата звернення 15.01.2018 р.)

Тим не менше, самого лише встановлення медико-соціальною експертною комісією факту інвалідності такої особи не означає автоматичного виникнення правовідносин із забезпечення відповідними грошовими виплатами.

Профільним нормативно-правовим актом передбачено, що на підставі відповідного звернення особи з інвалідністю з дитинства чи її представника, представника дитини з інвалідністю та доданих до нього документів орган соціального захисту приймає протягом 10 днів з дня його надходження рішення про призначення допомоги або відмову в цьому. Саме момент прийняття даного рішення буде моментом виникнення відповідних соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат

Втім варто констатувати, що нормативно-правовими актами, якими урегульовані правовідносини даного виду, визначена значна кількість юридичних фактів, які є правоперешкоджаючими для виникнення відповідних правовідносин.

Так, досліджуючи порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, можна дійти висновку, що правоперешкоджаючим юридичним фактом для виникнення таких правовідносин є реалізація права особи з інвалідністю з дитинства на державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»²⁰¹.

Відповідно до положень Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» правоперешкоджаючими юридичними фактами на шляху до виникнення відповідних правовідносин, є:

²⁰¹ Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №33-34. Ст. 404 (дата звернення 05.01.2018 р.)

для виникнення правовідносин щодо призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

отримання пенсії або соціальних виплат, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

наявність доходу сім'ї за попередні шість місяців на рівні, вищому прожиткового мінімуму, встановленого законом;

наявність права на отримання пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

встановлення інвалідності II, III груп.

для виникнення правовідносин щодо призначення і виплати державної соціальної допомоги на догляд

одержання особами соціальних пенсій або надбавок до пенсії на догляд відповідно до законодавства, що діяло раніше;

одержання особами з інвалідністю відшкодування витрат на догляд на умовах, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

для виникнення правовідносин щодо призначення і виплати допомоги на поховання особи, що не мала права на пенсію, або особи з інвалідністю

звернення за призначенням відповідної допомоги пізніше як через дванадцять місяців з дня смерті особи.

Таким чином, саме наявність значної кількості правоперешкоджаючих юридичних фактів щодо виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат в рамках державної соціальної допомоги є тією особливістю, що не притаманна досліджуваній категорії в рамках інших видів соціально-забезпечувальних правовідносин.

2.2. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення медичної допомоги та безоплатного (пільгового) забезпечення лікарськими препаратами

Наступним видом соціально-забезпечувальних правовідносин є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення медичної допомоги.

Варто відзначити, що у правовій науці до цього часу триває дискусія щодо віднесення правовідносин у сфері здійснення медичної допомоги до предмету права соціального забезпечення. Так, уже протягом тривалого часу точиться полеміка щодо належності суспільних відносин, що виникають у зв'язку з наданням медичної допомоги, до предмету цивільного права, права соціального забезпечення, медичного права як самостійної галузі права.

Ну думку О.В. Крилової, відносини, у які вступають лікар і пацієнт, мають приватно-правовий характер, оскільки медична допомога завжди є втручанням у особисте (приватне) життя людини, а право на медичну допомогу реалізується в особистих немайнових правовідносинах²⁰².

Звісно, така точка зору має право на існування, тим не менше, на нашу думку, вона дещо обмежує зміст медичної допомоги та засади правового регулювання її здійснення. Так, не дивлячись на міжгалузевий характер регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з наданням медичної допомоги, все ж варто відзначити підпорядкування такої діяльності, не дивлячись на форму власності суб'єкта її здійснення, державним соціальним стандартам.

Так, у ст. 14-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я наведені чіткі визначення окремих галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, додержання яких є обов'язковим для всіх закладів охорони здоров'я, а також для фізичних осіб-підприємців, що провадять господарську діяльність з медичної практики:

²⁰² Крилова О.В. Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. О., 2006. С. 7

1) стандарт медичної допомоги (медичний стандарт) – сукупність норм, правил і нормативів, а також показники (індикатори) якості надання медичної допомоги відповідного виду, які розробляються з урахуванням сучасного рівня розвитку медичної науки і практики;

2) клінічний протокол – уніфікований документ, який визначає вимоги до діагностичних, лікувальних, профілактичних та реабілітаційних методів надання медичної допомоги та їх послідовність;

3) лікарський формуляр – перелік зареєстрованих в Україні лікарських засобів, що включає ліки з доведеною ефективністю, допустимим рівнем безпеки, використання яких є економічно прийнятним²⁰³.

Крім того, важливого значення при визначенні галузевої належності правовідносин з надання медичної допомоги належить її мета, що полягає у підтриманні, відновленні, покращенні здоров'я людини, здійсненні профілактичних та реабілітаційних заходів з метою гармонійного фізичного і духовного розвитку особистості, забезпечення високої працездатності та довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження та зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості²⁰⁴.

Враховуючи вищевикладене видається сумнівним аргумент щодо віднесення правовідносин щодо здійснення медичної допомоги виключно до сфері приватно-правового регулювання, оскільки лише відповідно до ст. 3 Конституції України життя і здоров'я людини, поряд з її честю і гідністю, недоторканністю і безпекою визначені в якості найвищої соціальної цінності в Україні. У ст. 49 Основного Закону дане положення конкретизоване, шляхом вказівки на те, що забезпечення охорони здоров'я є обов'язком держави, що проявляється у фінансуванні відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Саме держава повинна

²⁰³ Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року №2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №4. Ст. 19 (дата звернення 05.01.2018 р.)

²⁰⁴ Щукін О.С. Медичне право: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2017. С. 125

створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Основи законодавства України про охорону здоров'я також визначають охорону здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України, що виключає можливість віднесення правовідносин щодо здійснення медичної допомоги виключно до сфери приватно-правового регулювання.

На нашу думку, недостатньо аргументованою у сучасних умовах є також позиція щодо існування медичного права як самостійної галузі права та належності правовідносин щодо надання медичної допомоги саме до його предмету. Так, нижче буде йти мова про комплексний характер регулювання суспільних відносин у сфері здійснення медичної допомоги у цілому, оскільки вона може здійснюватися як в рамках державної соціальної допомоги, так і недержавного соціального забезпечення. У зв'язку з відсутністю у сучасних умовах одностайної науково обґрунтованої доктрини медичного права, систематизованого нормативно-правового акту, який би визначив у першу чергу принципи регулювання відповідних суспільних відносин, на нашу думку, передчасно робити висновок про існування медичного права як самостійної галузі права.

Таким чином, видається, що правовідносини щодо надання медичної допомоги у лікувально-профілактичних закладах державної та комунальної форми власності безумовно належать до предмету права соціального забезпечення.

Дана теза підтверджується також особливостями виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання медичної допомоги.

Так, перш за все об'єктивною підставою виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання медичної допомоги є потреба у ній, що зумовлена станом здоров'я особи. Особливістю об'єктивної підстави виникнення правовідносин щодо надання медичної допомоги є те, що вона пов'язана з можливістю існування значної кількості обставин, наслідки яких

особа самотійно подолати не в змозі та потребує кваліфікованої допомоги медичних працівників, серед яких: хвороба, травма, отруєння, патологічні, фізіологічні (під час вагітності) стани, необхідність здійснення профілактичних заходів, гострий розлад фізичного чи психічного здоров'я, порушення чи втрата функцій організму людини, штучне запліднення та імплантація ембріона, застосування методів стерилізації, штучне переривання вагітності, зміна (корекція) статевої належності.

По-друге, на відміну від більшості соціально-забезпечувальних правовідносин у системі державного соціального захисту, які безпосередньо виникають з моменту прийняття компетентним органом позитивного рішення про надання грошової виплати, здійснення соціального обслуговування тощо, тобто правовстановлюючий юридичний фактичний склад для яких не включає в себе звернення уповноваженого суб'єкта, оскільки воно зумовлює виникнення процедурних правовідносин, суспільні зв'язки щодо здійснення медичної допомоги виникають лише за наявності звернення особи, яка вважає, що потребує такої допомоги. Особливістю ж даного структурного елементу юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин досліджуваного виду, є те, що форма такого волевиявлення не має суттєвого значення та частіше за все проявляється у вигляді звернення уповноваженої особи за власним вибором до конкретного лікаря лікувально-профілактичного закладу.

Варто зазначити, що у сучасних умовах відбувається реформування правового регулювання суспільних відносин у сфері надання медичної допомоги. Так, Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»²⁰⁵, що набув чинності 30 січня 2018 року передбачено, що надання медичної допомоги за програмою медичних гарантій здійснюється на підставі укладеного між закладом охорони здоров'я незалежно

²⁰⁵ Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року №2168-VIII. Офіційний вісник України. 2018. №4. Ст. 148 (дата звернення 04.01.2018 р.)

від форми власності чи фізичною особою-підприємцем, яка в установленому законом порядку одержала ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та Національною службою здоров'я договору про медичне обслуговування. Даний договір є угодою на користь третіх осіб – пацієнтів у частині надання їм медичних послуг та лікарських засобів надавачами медичних послуг.

Безпосереднє надання медичної допомоги у разі потреби у медичних послугах та лікарських засобах за програмою медичних гарантій здійснюється на підставі звернення пацієнта (його законного представника) до надавача медичних послуг шляхом подання декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу. Надавачам медичних послуг забороняється відмовляти у прийнятті такої декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та веденні пацієнта.

У випадку, якщо стан здоров'я пацієнта вимагає здійснення заходів, пов'язаних з наданням вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої), паліативної медичної допомоги та медичної реабілітації, вони надаються пацієнту за направленням лікаря, який надає первинну медичну допомогу, в порядку, передбаченому законодавством.

Не дивлячись на визначення значення декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу, у засобах масової інформації, тим не менше вона лише підтверджує намір пацієнта скористатися своїми правами згідно з договором про закупівлю послуг первинної медичної допомоги, який укладають головний розпорядник бюджетних коштів та відповідний суб'єкт надання первинної медичної допомоги, а також вибір пацієнтом сімейного лікаря (терапевта, педіатра). Така природа декларації визначена й у проекті наказу

Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження порядок вибору лікаря з надання первинної медичної допомоги»²⁰⁶.

Як зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» після прийняття проекту даного нормативно-правового акту та реалізації його положень в Україні очікується, серед іншого, зміцнення здоров'я та подовження тривалості життя населення; зростання рівня задоволеності населення вітчизняною системою охорони здоров'я; підвищення якості медичного обслуговування, впровадженню науково обґрунтованих та економічно ефективних методів роботи, забезпеченню дотримання клінічних настанов та медичних стандартів²⁰⁷.

Втім досягнення вищевказаних результатів видається сумнівним у зв'язку з відсутністю у законодавстві нормативно визначеного порядку ведення загальнодержавного обліку підписаних декларацій та внесення їх до електронного реєстру, закріплення порядку медичного обслуговувати пацієнтів, які з тих чи інших міркувань (наприклад, релігійних переконань) не захочуть підписувати декларацію. Видається, до вирішення мінімум цих питань говорити про підвищення рівня забезпечення в Україні права на охорону здоров'я та медичну допомогу говорити зарано.

У той же час, варто зазначити, що подання декларації про вибір лікаря, що надає первинну медичну допомогу, є правовстановлюючим юридичним фактом для відповідних соціально-забезпечувальних правовідносин лише при першому зверненні за медичною допомогою до відповідного сімейного лікаря або педіатра. У подальшому відповідні правовідносини виникають на підставі простого звернення за допомогою.

²⁰⁶ Про затвердження порядок вибору лікаря з надання первинної медичної допомоги: проект Наказу Міністерства охорони здоров'я України. URL: https://portal.ehealth-ukraine.org/uploads/2017/09/15/ilf-poryadok-viboru-likaryu-pmd-15_1501149909.pdf

²⁰⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» від 6 червня 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61566

Окремо варто звернути увагу на підстави виникнення правовідносин щодо надання екстреної медичної допомоги, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я²⁰⁸.

Відповідно до ст. 37 Основ законодавства України про охорону здоров'я медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини. При цьому надання такої допомоги може здійснюватися як на підставі безпосереднього звернення за її отриманням, так і на підставі повідомлення про раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникло внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин, іншої людини.

Останнім, але не менш важливим юридичним фактом у структурі юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із надання медичної допомоги, є добровільна згода особи (пацієнта) на медичне втручання.

Відповідно до ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я застосування методів діагностики, профілактики та лікування можливе лише після відповідної згоди пацієнта на них. Щодо малолітнього пацієнта, а також пацієнта, визнаного в установленому законом порядку недієздатним, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників. При цьому форма такої згоди законодавством не визначена, а отже, видається, вона може бути надана і в усній формі.

²⁰⁸ Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року №5081-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №30. Ст. 340 (дата звернення 04.02.2018 р.)

Імперативна необхідність надання згоди на здійснення медичної допомоги у письмовій формі передбачена лише у випадках застосування нових методів профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарських засобів, які знаходяться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування (ст. 44), методів стерилізації (ст. 49).

В окремих випадках для виникнення правовідносин щодо надання медичної допомоги крім згоди самого пацієнта необхідною є також згода другого з подружжя. Мова йде про застосування методів штучного запліднення та імплантації ембріона, яке відповідно до ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я здійснюється за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці.

Згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише у разі наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого пацієнта чи його законних представників. С.Б. Булеца також зазначає, що надання медичної допомоги без згоди фізичної особи, навіть якщо вона здатна до волевиявлення, або її законного представника здійснюється у випадку захворювання на хвороби, що являють небезпеку для оточення, тобто щодо осіб, які страждають на важкі психічні розлади тощо, а також осіб, що здійснили суспільно небезпечні діяння та щодо яких встановлена необхідність застосування примусових заходів медичного характеру. У такому випадку необхідним є рішення суду²⁰⁹.

Правоперешкоджаючим юридичним фактом для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання медичної допомоги є відмова пацієнта від лікування. Так, ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначено, що пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися

²⁰⁹Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. С. 81

від лікування. Тим не менше, форма такої відмови у законодавстві не визначена, видається вона може бути здійснена і в усній формі також, оскільки у частині третій ст. 43 Основ передбачено лише право лікаря взяти письмове підтвердження відмови від лікування, а при неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків.

Якщо звернутись до досвіду зарубіжних країн, то, для прикладу, у Великобританії пацієнту, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, гарантовано право відмовитись від лікування, навіть якщо така відмова загрожує його життю. Така відмова завжди оформлюється у письмовій формі. Якщо ж пацієнт з будь-яких причин не в змозі повідомити лікаря про свої релігійні переконання, найближчі родичі можуть тільки висловити свої припущення щодо його ймовірних побажань.²¹⁰

Аналогічна вимога щодо виключно письмової відмови пацієнта від медичних втручань, складеної за присутності двох свідків, закріплена у Законі Угорщини «Про охорону здоров'я» від 23 грудня 1997 року²¹¹.

Нині в Україні чи не найпоширенішим випадком відмови від медичної допомоги є відмова батьків від профілактичних щеплень дітей. Звісно така відмова, у більшості випадків, не оформлена у письмовій формі.

Так, станом на початок серпня 2017 року, більше 81% дітей у віці до одного року не були щеплені від кашлюку, дифтерії та правця. На аналогічний період минулого року ця цифра становила аж 98%, а у 2015 році – 80%.

Серед дітей віком до одного року, на початок серпня 2017 року майже 53% не були щеплені проти туберкульозу (87% на початок серпня 2016 року та 71% – 2015 року), трохи більше ніж 58% проти гепатиту В (91% на початок серпня 2016 року та 85% – 2015 року), 44% проти кору, паротиту та краснухи (62% на початок серпня 2016 року та 56% – 2015 року).

²¹⁰ Волкович О. Відмова від медичного втручання, примусове лікування. Юрист і закон. 2016. №19. URL: <http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/900365> (дата звернення 04.02.2018 р.)

²¹¹ Torvény az egészségügyről. 23 december 1997. — №CLIV. UNIO KFT-CDATA Bt. Magyar Torvenytar. — 2003. (дата звернення 04.02.2018 р.)

За перші 7 місяців 2017 року лише 29% дітей до року вакцинували від поліомієліту. За цей самий період у 2015 році вакцинували 17% дітей, а у 2016 – 40%²¹².

Не дивлячись на той факт, що показники охоплення дітей віком до року щепленнями підвищуються, тим не менше все ще не досягають 95%, які рекомендує Всесвітня організація охорони здоров'я.

Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, критичною є ситуація щодо захворюваності на кір, особливо у тих країнах, де зафіксовано низький відсоток охоплення населення вакцинацією. Захистити усе населення від спалахів кору допоможе лише так званий колективний імунітет – охоплення 98% людей вакцинацією проти кору, паротиту та краснухи²¹³.

Тим не менше, у сучасних умовах створення колективного імунітету серед населення України неможливе у зв'язку з масовою відмовою від вакцинації дітей.

Дещо відрізняється підхід законодавця у зарубіжних країнах щодо можливості відмовитися від обов'язкових щеплень. Так, батькам дітей в Італії не дозволяється свідомо відмовлятися від вакцинації. А якщо дитина не була щеплена вчасно батьки мусять сплатити штраф розмірі від 100 до 500 євро²¹⁴.

Зміни, внесені до Кодексу суспільної охорони здоров'я у Франції, передбачають обов'язковість щеплень проти 11 хвороб для усіх дітей, які народилися після 1 січня 2018 року, згідно з календарем вакцинації. При цьому уникнути таких щеплень можливо лише за медичними протипоказаннями²¹⁵.

На нашу думку, з урахуванням ситуації близької до епідемії щодо захворюваності в Україні на кір, поліомієліт, паротит, краснуху неможливість відмови батьків від вакцинації дітей, запроваджена в якості запозичення

²¹² Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://moz.gov.ua> (дата звернення 04.02.2018 р.)

²¹³ Офіційний сайт єдиного веб-порталу органів виконавчої влади «Урядовий портал». URL: <http://old.kmu.gov.ua> (дата звернення 05.02.2018 р.)

²¹⁴ Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 7 giugno 2017, n. 73, recante disposizioni urgenti in materia di prevenzione vaccinale" (approvato dal Senato) (дата звернення 05.02.2018 р.)

²¹⁵ Code de la santé publique. Version consolidée au 27 janvier 2018. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення 05.02.2018 р.)

законодавчого досвіду зарубіжних країн, матиме виключно позитивний вплив на рівень захворюваності в нашій державі.

До соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері охорони здоров'я належать не лише ті, що пов'язані з безпосередній наданням медичної допомоги, але й суспільні зв'язки, що зумовлені безоплатним (пільговим) відпуском лікарських засобів за рецептами лікарів, забезпеченням антиретровірусними препаратами, дітей перших двох років життя продуктами дитячого харчування тощо.

Порядок безоплатного та пільгового забезпечення фізичних осіб лікарськими засобами за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування передбачений постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» від 17 серпня 1998 року №1303²¹⁶ (далі – Постанова №1303).

Так, пунктом першим даного нормативно-правового акту визначено, що реалізувати право на безоплатне отримання лікарських засобів мають особи, перелік яких визначений Додатком 1 «Перелік груп населення, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби за рецептами лікарів відпускаються безоплатно або на пільгових умовах» до Постанови №1303, за умови їх амбулаторного лікування. Такими особами є: діти віком до трьох років; учасники бойових дій та інваліди війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до категорій 1 та 2 відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; неповнолітні діти померлих громадян,

²¹⁶Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року №1303. Офіційний вісник України. 1998. №33. Ст. 1241 (дата звернення 04.01.2018 р.)

віднесених до категорій 1 та 2, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (засоби контрацепції – гормональні препарати) і т.д.

Проаналізувавши даний перелік категорій осіб, які мають право на безоплатне забезпечення лікарськими засобами, можна зробити висновок, що всі вони є суб'єктами права соціального забезпечення, оскільки вже зазнали несприятливих наслідків соціальних ризиків, окрім тимчасової непрацездатності, яка зумовила потребу в амбулаторному лікуванні та забезпеченні лікарськими засобами.

Крім того, частиною другою пункту 1 Додатку 1 до Постанови №1303 передбачена залежність права на безоплатне отримання лікарських засобів від рівня доходу сім'ї, який в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не повинен перевищувати величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, а саме не вище суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень (у 2018 році – 2 466 грн.)²¹⁷.

Щодо тимчасової непрацездатності, яка зумовила потребу в амбулаторному лікуванні та необхідність у забезпеченні лікарськими препаратами, варто зазначити, що вона також має визначені особливості. Так, відповідно до Постанови №1303 лише лікування визначених категорій суб'єктів у зв'язку з такими захворюваннями, як онкологічні, гематологічні захворювання, діабет (цукровий і нецукровий), ревматизм, ревматоїдний артрит,

²¹⁷ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №13, /№13-14, №15-16, №17 /. Ст. 112 (дата звернення 04.01.2018 р.)

пухирчатка, системний гострий вовчак, сифіліс, лепра, туберкульоз і т.д., дає їм право на безоплатне або пільгове забезпечення лікарським препаратами.

Таким чином, правовідносини щодо безоплатного (пільгового) забезпечення громадян лікарськими засобами виникають на підставі поєднання декількох соціальних ризиків, одним з яких є тимчасова непрацездатність, зумовлена визначеним переліком захворювань, та в окремих випадках малозабезпеченість. Крім того для виникнення таких правовідносин потрібен рецепт лікаря як зовнішня форма вираження визначеної потреби у певному лікарському препараті та звернення до аптеки.

Схожий за змістом юридичний фактичний склад необхідний для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо забезпечення осіб, які живуть з ВІЛ, антиретровірусними препаратами.

Антиретровірусна терапія, відповідно до Порядку організації медичної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10 липня 2013 року №585²¹⁸, є невід'ємною частиною комплексної медико-соціальної допомоги людям, які живуть з ВІЛ, та надається на безоплатній основі.

Препарати, призначені для здійснення антиретровірусної терапії, надаються закладами охорони здоров'я, що включені до відповідного переліку закладів у відповідній адміністративно-територіальній одиниці, та визначаються наказами Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних (міських) державних адміністрацій.

Таким чином, для виникнення відповідних соціально-забезпечувальних правовідносин особа повинна мати статус людини, яка живе з ВІЛ, потребу у проведенні АРТ, встановлену під час її обстеження, що виражається у формі призначення відповідних препаратів, та звернутися до відповідного закладу

²¹⁸ Про затвердження нормативно-правових актів з питань вдосконалення організації медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 липня 2013 року №585. Офіційний вісник України. 2013. №67. Ст. 2449 (дата звернення 05.02.2018 р.)

охорони здоров'я за їх отриманням. Крім того, на відміну від інших правовідносин щодо безоплатного (пільгового) забезпечення лікарськими препаратами, суспільні відносини даного виду виникають лише за наявності письмової інформованої згоди пацієнта на проведення АРТ з дотриманням умов щодо конфіденційності персональних даних та поваги до особистих прав і свобод громадян, визначених законодавством України.

Схожа ситуація склалася і у сфері правового регулювання безоплатного забезпечення дітей перших двох років життя продуктами дитячого харчування. Так, відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України «Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя» від 8 лютого 1994 року №66²¹⁹, наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування дітей перших двох років життя із малозабезпечених сімей» від 30 березня 1994 року №42²²⁰ право на безкоштовний відпуск молочних, сухих, консервованих та інших спеціальних продуктів дитячого харчування, донорського молока мають малозабезпечені сім'ї, яким призначена та виплачується державна соціальна допомога відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 22 листопада 1992 року.

Тобто знову ж таки забезпечення дитячим харчуванням здійснюється за рахунок коштів державного бюджету за наявності впливу несприятливих наслідків мінімум двох соціальних ризиків – малозабезпеченості та перебування дитини віком до двох років на утриманні (при цьому кровне споріднення батьків та дитини значення немає). Необхідним є також звернення до лікувально-профілактичного закладу за місцем проживання з метою внесення

²¹⁹ Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 року №66. Зібрання постанов Уряду України. 1994. №5. Ст. 133 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²²⁰ Про порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування дітей перших двох років життя із малозабезпечених сімей: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30 березня 1994 року №42. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0086-94/print1396540107322817> (дата звернення 03.01.2018 .)

до відповідних списків дітей та отримання на підставі них рецептурного бланка, що є безпосереднім документальним підтвердженням права на отримання набору продуктів харчування для дітей з малозабезпечених сімей у молочних кухнях та роздаткових пунктах лікарень, поліклінік.

2.3. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування

Наступною групою суспільних соціально-забезпечувальних відносин є правовідносини із соціального обслуговування.

Як і соціально-забезпечувальні правовідносини щодо грошових виплат суспільні відносини даного виду також поділяються на групи залежно від організаційно-правової форми соціального захисту, у межах якої буде реалізовано право на отримання соціальних послуг: соціально-забезпечувальні правовідносини із соціального обслуговування у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; соціально-забезпечувальні правовідносини із соціального обслуговування у системі державної соціальної допомоги; соціально-забезпечувальні правовідносини із соціального обслуговування у системі додаткового соціального захисту.

До правовідносин першої групи належать суспільні відносини, що виникають у зв'язку з наданням соціальних послуг, передбачених положеннями законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про зайнятість населення».

Тим не менше, не дивлячись на значну різноманітність соціальних послуг, що надаються у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, на нашу думку, недоцільним є віднесення допомоги на поховання пенсіонера, компенсацій, що виплачуються роботодавцям за працевлаштування безробітних, до соціальних послуг.

По-перше, таке переконання зумовлено їх грошовою формою, що для соціальних послуг не характерна. По-друге, соціальні послуги мають адресну направленість та надаються конкретно особі, яка опинилася у складній життєвій ситуації, допомога ж на поховання, обов'язок фінансування якої покладено на Пенсійний фонд, виплачується особі з метою компенсації її витрат, понесених у зв'язку з організацією поховання пенсіонера. Більш виправданим видається визнання допомоги на поховання пенсіонера одним з видів матеріального забезпечення як це передбачено у нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини щодо здійснення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг за рахунок коштів інших видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Щодо компенсацій, право на які мають роботодавці, які працевлаштовують безробітних, варто відмітити, що вони також безпосередньо безробітного не стосуються, тобто позбавлені ознаки адресності, а виконують, скоріше за все, стимулюючу функцію, що полягає у створенні економічної зацікавленості осіб, що використовують найману працю, виконувати свої зобов'язання у сфері забезпечення зайнятості.

Варто відзначити, що для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування необхідний юридичний фактичний склад аналогічний тому, який був досліджений у підрозділі 2.1. дисертації. Мова йде про необхідність перебування особи у стані соціальної застрахованості, настання страхового випадку, наявності у особи особливого правового статусу та страхового стажу, а також існування позитивного рішення компетентного суб'єкта про здійснення соціального обслуговування.

Щодо можливості виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування у системі соціального страхування за відсутності страхового стажу та перебування у юридичному факті-стані «соціальна застрахованість» варто зазначити, що фізичним особам у віці від 14 до 35 років, які закінчили або припинили навчання у

загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилися із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, а також в окремих випадках працюючим пенсіонерам соціальні послуги у зв'язку з безробіттям надаються за відсутності вищевказаних юридичних фактів²²¹. Дані категорії суб'єктів права соціального забезпечення не належать до застрахованих осіб та, у більшості випадків взагалі не мають страхового стажу (крім працюючих пенсіонерів), тим не менше у випадку звернення до територіального підрозділу Державної служби зайнятості можуть отримати соціальні послуги, спрямовані на вихід такої фізичної особи зі стану безробіття.

Ще одним юридичним фактом, існування якого є структурним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення деяких соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, є наявність у застрахованої особи особливого правового статусу.

Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» одним з видів соціальних послуг є здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до ст. 24-1 Закону України «Про зайнятість населення».

Такими заходами, відповідно до ст. 24-1 Закону України «Про зайнятість населення» є:

1) компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування, а також витрат для проходження за направленням територіальних органів Державної служби зайнятості, попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування;

²²¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року №1533-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №22. Ст. 171 (дата звернення 17.01.2018 р.)

2) компенсація витрат роботодавця на оплату праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб;

3) компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб строком не менше ніж на дванадцять календарних місяців, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб.

Для виникнення правовідносин щодо здійснення визначених заходів соціального захисту крім стану «соціальної застрахованості» та безробіття, прийнятого позитивного рішення територіальним підрозділом Державної служби зайнятості є також належність такої особи до категорії внутрішньо переміщених.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»²²² внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується безстроковою довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що видається за заявою такої особи (її законного представника) структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за її місцем проживання.

²²² Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року №1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №1. Ст. 1 (дата звернення 22.01.2018 р)

В умовах соціально-економічної та політичної нестабільності соціальний захист населення набуває особливої актуальності у зв'язку з численними соціальними ризиками, несприятливі наслідки яких в рамках виключно загальнообов'язкового державного соціального страхування подолати досить складно у зв'язку з обмеженим переліком суб'єктів, що належать до застрахованих осіб та визначеною кількістю страхових соціальних ризиків. За такої ситуації значного поширення набуває державна соціальна допомога та додатковий соціальний захист як організаційно-правові форми соціального захисту.

Тим не менше, не дивлячись на значення державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту у механізмі забезпечення права кожного на належний життєвий рівень, варто констатувати, що у науці права соціального забезпечення до цього часу відсутня єдність серед науковців щодо розуміння правової природи державної соціальної допомоги.

Так, першим поняття державної соціальної допомоги сформулював В.С. Андреев, на думку якого це всі інші (крім пенсій) грошові виплати соціально аліментарного характеру, що фінансуються з фондів, створених для соціального захисту непрацездатних, які є підтримкою громадян у встановлених законом випадках²²³.

Близькою за змістом до вищевказаної є також позиція В.С. Тарасенко, яка державну соціальну допомогу визначає як грошові одноразові або періодичні виплати, які надаються особам, що не застраховані у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, для компенсації понесених ними додаткових витрат у разі настання визначених законом соціальних ризиків, що фінансуються за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів²²⁴.

²²³ Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебник. Москва: Юридическая литература, 1987. С. 254

²²⁴ Тарасенко В.С. Поняття та види соціальних допомог. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. №2. Том 2. С. 123

У той же час, варто зазначити про існування дещо іншої позиції науковців щодо визначення поняття державної соціальної допомоги.

Так, на думку В.Ю. Панченко, державна соціальна допомога – це адресна професійна цілеспрямована діяльність, зміст якої визначається потребами конкретного суб'єкта (суб'єктів) щодо подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціального ризику (ризиків), пристосування особи /сім'ї до нових умов її життєдіяльності²²⁵. При цьому державна соціальна допомога може надаватися у різних формах, передбачених законодавством.

Найбільш загальною та точною у цьому розумінні видається позиція Н.Б. Болотіної, яка під державною соціальною допомогою розуміє систему заходів щодо надання за рахунок державного й комунального (місцевого) бюджетів та інших програм матеріальної допомоги, здійснення соціального обслуговування й утримання, встановлення пільг²²⁶.

Таким чином, можна говорити про існування у науці права соціального забезпечення двох наукових позицій щодо визначення правової природи державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту населення – вузької та широкої.

У вузькому розумінні державна соціальна допомога це виключно грошова виплата (одноразова чи періодична), яка призначається окремим категоріям громадян, у порядку і розмірах, передбачених законодавством²²⁷.

Державною ж соціальною допомогою у широкому розумінні є заходи соціального захисту, що надаються уповноваженим суб'єктам права соціального забезпечення, які опинилися у станах матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, зумовлених соціальними ризиками, на умовах і в порядку, передбачених законодавством, за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету. До таких заходів, зокрема, належить і здійснення соціального обслуговування, що відбувається у відповідних правовідносинах.

²²⁵ Панченко В. Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе. СОЦИС. 2012. №5. С. 17

²²⁶ Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 68

²²⁷ Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 77

Соціальне обслуговування здійснюється також в рамках додаткового соціального захисту, та є поряд з соціальними пільгами основним видом соціального захисту в рамках даної організаційно-правової форми, спрямованим на подолання несприятливих наслідків найбільш складних соціальних ризиків. Крім того, вище також мова йшла про непрямі соціальні послуги, що надаються з метою попередження настання соціальних ризиків та не мають чітко визначеного отримувача. Соціальне обслуговування даного виду є визначальним для додаткового соціального захисту.

Як зазначають С.М. Волошина та К.В. Бориченко, правовідносини із соціального обслуговування це врегульовані нормами права соціального забезпечення суспільні відносини, які складаються між особами, які зазнали негативного впливу складних життєвих обставин, соціальними установами різної форми власності і підпорядкування та фізичними особами з приводу надання соціальних послуг для ліквідації такого впливу або його мінімізації²²⁸.

Вже виходячи з даного визначення можна вказати на особливість юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із соціального обслуговування. Нею є те, що виникнення таких правовідносин зумовлене не настанням соціального ризику, а складної життєвої обставини.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» складними життєвими обставинами є обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

Дещо по-іншому визначено поняття складних життєвих обставин у проекті Закону України «Про соціальні послуги» від 6 травня 2016 року №4607, відповідно до ст. 1 якого, складні життєві обставини – обставини, виявлені за

²²⁸ Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. С. 35

результатами оцінки потреб, внаслідок яких особи, сім'ї не можуть самостійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті²²⁹.

Таким чином, виходячи зі змісту положень Проекту, для того щоб особа чи сім'я змогла реалізувати своє право на соціальний захист шляхом звернення до надавача соціальної послуги з метою її отримання мало лише усвідомлення уповноваженим суб'єктом факту перебування у складних життєвих обставинах, необхідним є їх виявлення надавачем соціальних послуг. Введення в дію такого положення на законодавчому рівні може мати наслідком обмеження у праві на соціальний захист, оскільки оцінка життєвої ситуації, у якій перебуває особа/сім'я як складної, завжди буде суб'єктивною та залежатиме від свідомості зобов'язаного суб'єкта.

Крім того, у ст. 9 Проекту передбачено, що особи, сім'ї можуть бути визнані такими, що перебувають у складних життєвих обставинах, з таких підстав: часткова або повна втрата рухової активності; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування або психічний розлад; інвалідність; бездомність; безробіття; бідність; ухилення батьками або особами, які їх заміняють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; дискримінація за ознакою статі; насильство в сім'ї, жорстоке поводження; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; заподіяння шкоди внаслідок пожежі, стихійного лиха, катастрофи, бойових дій, терористичного акту.

У Проекті відсутня вказівка на той факт, що складні життєві обставини можуть бути спричинені й іншими соціальними ризиками, що, безумовно, обмежує зміст даної категорії порівняно з діючим Законом України «Про соціальні послуги». Даний висновок зумовлений тим, що цитована ст. 9 Проекту вже у цій редакції містить невичерпний перелік соціальних ризиків, що зумовлюють складні життєві обставини, які у подальшому є підставами для

²²⁹ Про соціальні послуги: проект Закону України від 6 травня 2016 року №4607.URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4607&skl=9 (дата звернення 04.01.2018 р.)

здійснення соціального обслуговування, мова йде про тимчасову непрацездатність, утримання дитини, смерть тощо.

Крім законодавства, неоднозначність розуміння змісту категорії «складні життєві обставини» спостерігається й у науці права соціального забезпечення. Так, В.М. Литвиненко ототожнює складні життєві обставини і соціальні ризики, вказуючи при цьому, що складними життєвими обставинами є інвалідність, самотність, безпритульність, безробіття тощо.²³⁰

На нашу думку, така позиція науковця є недостатньо обґрунтованою у зв'язку з відсутністю будь-яких аргументів на користь ідентичності складної життєвої обставини та соціального ризику. Видається, складною життєвою обставиною є ті умови життєдіяльності особи/сім'ї, яка зазнала соціального ризику, що обмежують її здатність або можливість самотійно вживати заходів з метою задоволення своїх потреб. Соціальним же ризиком є лише вірогідність настання матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя²³¹.

Як зазначає Я.Ф. Андрєєва складною життєвою обставиною є ситуація, яка призводить до порушення працездатності, сформованих відносин, породжує негативні емоції й переживання, викликає дискомфорт, що за певних умов можуть мати несприятливі наслідки для розвитку особистості²³².

На підставі вищевказаного варто зробити висновок, що складними життєвими обставинами є ситуація, спричинена соціальними ризиками, за якої особа/сім'я частково або повністю обмежена у здатності або можливості самотійно вживати заходів з метою задоволення своїх потреб. У зв'язку з цим доцільно уточнити визначення даного поняття у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

Важливе значення мають ознаки складної життєвої обставини, серед яких В.М. Литвиненко виділяє: 1) порушення нормального звичного способу життя;

²³⁰ Литвиненко В. Підстави надання соціальних послуг. Юридична Україна. 2013. №8. С. 63

²³¹ Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.12

²³² Андрєєва Я. Ф. Соціальна психологія. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 46 с.

- 2) погіршення: а) стану здоров'я: психічне, психологічне, фізичне тощо;
- б) фінансового становища людини;
- 3) спричинення моральної шкоди;
- 4) унеможлиблює вихід з такої ситуації самостійно²³³.

На нашу думку, даний перелік ознак складної життєвої обставини потребує уточнення. Зокрема, В.М. Литвиненко зазначає, що складна життєва обставина може призводити до погіршення фінансового становища людини, тим самим залишаючи поза увагою той факт, що така ситуація може стати підставою виникнення правовідносин соціального обслуговування не лише фізичної особи як індивідуального суб'єкта, але й сім'ї в цілому.

Також потребує уточнення така ознака складної життєвої обставини як спричинення нею моральної шкоди. Так, зі змісту положень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року №4 випливає, що моральною шкодою є втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб (п. 3)²³⁴.

Складні життєві обставини не можуть спричинювати моральної шкоди оскільки не є та не можуть бути неправомірними діями або бездіяльністю (за виключенням домашнього насильства). Визначаючи ознаки такої життєвої ситуації, у якій може опинитися людина чи сім'я у зв'язку з соціальним ризиком, варто говорити про спричинення нею моральних страждань, порушення звичайних суспільних зв'язків, але не моральної шкоди.

Крім того, важливою ознакою складної життєвої обставини є те, що вона визнається такою нормативно-правовими актами різного рівня, до яких належать закони, підзаконні нормативно-правові акти, акти органів виконавчої влади тощо.

²³³Литвиненко В. Підстави надання соціальних послуг. Юридична Україна. 2013. №8. С. 64

²³⁴ Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №4. Закон і бізнес. 2001. №36 (дата звернення 03.01.2018 р.)

Необхідним елементом юридичного фактичного складу є і позитивне рішення компетентного органу. Саме воно і зумовлює динаміку правовідносин із соціального обслуговування. Рішення про надання соціальних послуг констатує наявність усіх необхідних умов для виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин. Протягом трьох днів про прийняте компетентним органом рішення повідомляється особа, яка звернулася за отриманням соціальних послуг.

Для правовідносин із соціального обслуговування характерним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для їх виникнення, є укладення договору про надання соціальних послуг, який конкретизує правову норму, що закріплює право особи на отримання соціальної послуги, на що звертають увагу В.М. Литвиненко, С.М. Волошина, К.В. Бориченко. Положення такого договору врегульовують конкретні правовідносини між окремо взятими суб'єктами та визначають їх права та кореспондуючі обов'язки. У фактичному складі – це завершальний елемент, який у сукупності з іншими призводить до певних юридичних наслідків – надання соціальної послуги²³⁵.

Договір про надання соціальних послуг конкретизує норму права, яка передбачає відповідне право на соціальні послуги²³⁶.

Тим не менше, не дивлячись на значення договору про надання соціальних послуг для виникнення правовідносин із соціального обслуговування та їх регулювання варто зазначити, що у праві соціального забезпечення як галузі права відсутні норми, які б детально визначали порядок та принципи укладення відповідних угод, що може бути свідченням превалювання диспозитивності при їх укладенні.

В цілому підтримуючи ідею про можливість поширення на соціально-забезпечувальні правовідносини у сфері соціального обслуговування принципу

²³⁵ Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. С. 36

²³⁶ Литвиненко В. Підстави надання соціальних послуг. Юридична Україна. 2013. №8. С. 65

свободи договору, тим не менше варто зазначити про обмеження диспозитивності у ньому імперативними положеннями.

Так, нижче буде йти мова, що для договорів у праві соціального забезпечення характерним є обмеження волевиявлення сторін державними соціальними стандартами, зменшення у договорі яких буде мати наслідком визнання відповідних його умов недійсними. Не виключення є й договір про надання соціальних послуг у сфері державної соціальної допомоги.

Крім того, диспозитивність щодо укладення договорів про надання соціальних послуг у рамках державної соціальної допомоги також обмежена необхідністю укладення такого договору та неможливістю вибору контрагента. Так, якщо фізична особа /сім'я опинилася у складених життєвих обставинах та у зв'язку з цим потребує соціального захисту у виді соціальних послуг у випадку звернення до уповноваженого суб'єкта відповідний договір буде укладено у будь-якому випадку. Виключення з цього правила передбачені лише щодо соціального обслуговування дітей та соціального обслуговування у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. По-друге, у межах державного соціального захисту кожен з існуючих соціально-зобов'язаних суб'єктів має свою визначену законодавством компетенцію і звернення, наприклад, до територіального органу Пенсійного фонду України за отриманням соціальної послуги догляду вдома неможливе.

У той же час, на нашу думку, все ж таки можна говорити про диспозитивність укладення договорів про надання соціальних послуг, оскільки, як і будь-яким суб'єктивним правом, правом на соціальний захист особа користується на власний розсуд, тобто може його здійснити шляхом звернення до уповноваженого суб'єкта, так і здійснювати заходи, спрямовані за вихід із складних життєвих обставин самотійно. Крім того, особа/сім'я, яка перебуває

у складній життєвій ситуації, може звернутися до недержавних надавачів соціальних послуг²³⁷.

Перш ніж перейти до характеристики договору про надання соціальних послуг варто сформулювати його визначення.

Так, відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

На основі даної норми права В.М. Литвиненко сформулювала авторське визначення договору про надання соціальних послуг, яким, на думку вченої, є двостороння угода, за умовами якої одна сторона (суб'єкт надання соціальних послуг) зобов'язується надавати відповідні соціальні послуги іншій стороні (отримувачу) на умовах та в строки, передбачені договором, а друга сторона зобов'язується надати необхідну для надання соціальних послуг інформацію²³⁸.

На нашу думку, дане визначення договору про надання соціальних послуг є цілком вдалим, тим не менше потребує уточнення.

Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно.

При цьому безоплатно соціальні послуги надають у межах державних соціальних стандартів та визначеному переліку осіб, якими є:

фізичні особи, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

фізичні особи, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що

²³⁷Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.14.

²³⁸ Литвиненко В.М. Поняття та основні ознаки договору про надання соціальних послуг. Підприємництво, господарство і право. 2010. №9/2. С. 53.

шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, фізичні особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум;

діти та молодь, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Соціальне обслуговування вищевказаних осіб, крім дітей та молоді, в обсягах, що перевищують державні соціальні стандарти здійснюється за плату, розмір якої диференціюється залежно від середньомісячного сукупного доходу особи, яка потребує соціальних послуг, за останні шість місяців²³⁹.

Таким чином, договором про надання соціальних послуг доцільно визнавати двосторонню угоду, за умовами якої одна сторона (суб'єкт надання соціальних послуг) зобов'язується надавати відповідні соціальні послуги іншій стороні (отримувачу) на умовах та в строки, передбачені договором, а друга сторона зобов'язується надати необхідну для здійснення соціального обслуговування інформацію та у випадках передбачених законом оплатити їх. Дане визначення доцільно закріпити у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги»²⁴⁰.

У проекті Закону України «Про соціальні послуги» поняття договору про надання соціальних послуг закріплено. Ним визначено правочин, який укладається між отримувачем соціальних послуг або його законним представником та надавачем соціальних послуг, в якому зазначаються права та

²³⁹ Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 року №1184. Офіційний вісник України. 2012. №99. Ст. 4002 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁰Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.14

обов'язки кожної зі сторін, обсяг соціальних послуг, цілі, термін та періодичність надання соціальної послуги.

На нашу думку, дана дефініція є не зовсім вдалою. По-перше, відповідно до ст. 202 Цивільного кодексу України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а отже вона не може укладатися, а може лише вчинятися. По-друге, більш логічним видається визначати договір через угоду. По-третє, намагаючись визначити правову природу договору про надання соціальних послуг автор законопроекту перераховує його умови, але такий підхід видається спірним, оскільки, крім перерахованих у визначенні, сторони можуть передбачити й інші умови договору, а тому надати їх вичерпний перелік неможливо.

Таким чином, договір про надання соціальних послуг має певні особливості:

обов'язковість укладення;

Так, вище вже йшла мова про те, що у випадку усвідомлення потреби в отриманні соціальних послуг та звернення до відповідного компетентного суб'єкту договір про надання соціальних послуг укладається в обов'язковому порядку. Виключенням з цього правила є надання соціальних послуг дітям, які перебувають у закладах соціального захисту²⁴¹.

законодавче детальне визначення істотних умов договору про надання соціальних послуг лише щодо стандартизованих соціальних послуг;

На дану особливість договорів про надання соціальних послуг звернула увагу також Н.І. Чудик-Білоусова, яка зазначає, що за сучасних умов нормативно урегульована можливість щодо укладення досліджуваного договору на отримання тих соціальних послуг, щодо яких затверджені державні соціальні стандарти²⁴². Такими соціальними послугами є: догляд вдома²⁴³; соціальний

²⁴¹Чудик-Білоусова Н.І. Сучасні тенденції правового регулювання надання соціальних послуг. Університетські наукові записки. 2016. №59. С. 133-150. С. 142

²⁴² Чудик-Білоусова Н.І. Сучасні тенденції правового регулювання надання соціальних послуг. Університетські наукові записки. 2016. №59. С. 133-150. С. 141

супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування²⁴⁴; соціальний супровід сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах²⁴⁵; денний догляд²⁴⁶; соціальна адаптація²⁴⁷; паліативний догляд²⁴⁸; підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю²⁴⁹; консультивання²⁵⁰; соціальна профілактика²⁵¹; посередництво (медіація)²⁵²; кризове та екстрене втручання²⁵³; соціальна інтеграція випускників інтернатних закладів (установ)²⁵⁴; соціальна інтеграція та реінтеграція бездомних осіб²⁵⁵; стаціонарний догляд за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності²⁵⁶; представництво інтересів²⁵⁷; підтримане

²⁴³ Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 листопада 2013 року №760. Офіційний вісник України. 2013. №93. Ст. 3470 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁴ Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 11 серпня 2017 року №1307. Офіційний вісник України 2017. №79. Ст. 2423 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁵ Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 31 березня 2016 року №318. Офіційний вісник України. 2016. №36. Ст. 1420 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁶ Про затвердження Державного стандарту денного догляду: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30 липня 2013 року №452. Офіційний вісник України. 2013. №66. Ст. 2407 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁷ Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики України від 18 травня 2015 року №514. Офіційний вісник України. 2015. №49. Ст. 1585 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁸ Про затвердження Державного стандарту паліативного догляду: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 січня 2016 року №58. Офіційний вісник України. 2016. №22. Ст. 868 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁴⁹ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: Наказ Міністерства соціальної політики України від 7 червня 2017 року №956. Офіційний вісник України. 2017. №58. Ст. 1763 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁰ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультивання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 2 липня 2015 року №678. Офіційний вісник України. 2015. №67. Ст. 2217 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵¹ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2015 року №912. Офіційний вісник України. 2015. №86. Ст. 2884 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵² Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 серпня 2016 року №892. Офіційний вісник України. 2016. №77. Ст. 2586 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵³ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 1 липня 2016 року №716. Офіційний вісник України. 2016. №64. Ст. 2163 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁴ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ): Наказ Міністерства соціальної політики України від 26 вересня 2016 року №1067. Офіційний вісник України. 2016. №88. Ст. 2896 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁵ Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19 вересня 2013 року №596. Офіційний вісник України. 2013. №78. Ст. 2914 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁶ Про затвердження Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 лютого 2016 року №198. Офіційний вісник України. 2016. №28. Ст. 1155 (дата звернення 03.01.2018 р.)

проживання бездомних осіб²⁵⁸; надання притулку бездомним особам²⁵⁹; надання підтримки населенню²⁶⁰.

Не потребує детального обґрунтування теза про те, що наданий перелік стандартизованих соціальних послуг не збігається з системою соціальних послуг, що надаються соціальними службами та фізичними особами, а отже укладення договору про надання соціальних послуг щодо окремих соціальних послуг здійснюється без належного правового підґрунтя.

На підставі дослідження змісту державних стандартів соціальних послуг, типової форми договору про надання соціальних послуг можна зробити висновок, що істотними умовами досліджуваного договору є його предмет, який визначається самими видом соціальної послуги, її змістом та обсягом, місцем та строками її надання, ціна (у разі необхідності) та строк його дії.

можливість укладення як платного так і безоплатного договору про надання соціальних послуг, про що детально мова йшла вище;

конкретизація договором норм права у сфері соціального обслуговування;

Так, особливістю договору про надання соціальних послуг поряд з тим, що його укладення є завершальним юридичним фактом у юридичному фактичному складі, необхідному для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із соціального обслуговування у системі державної соціальної допомоги, є те, що він стає регулятором відповідних відносин.

Даний висновок зумовлений тим, що положення Закону України «Про соціальні послуги» визначають лише основні права та обов'язки надавачів

²⁵⁷ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30 грудня 2015 року №1261. Офіційний вісник України. 2016. №114. Ст. 570(дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁸ Про затвердження Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 3 квітня 2015 року №372. Офіційний вісник України. 2015. №35. Ст. 1053(дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁵⁹ Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 серпня 2013 року №495. Офіційний вісник України. 2013. №68. Ст. 2500 (дата звернення 03.01.2018 р.)

²⁶⁰ Про затвердження стандартів надання послуг соціальної підтримки населенню: Наказ Міністерства соціальної політики України від 5 січня 2015 року №1. Офіційний вісник України. 2015. №9. Ст. 261 (дата звернення 03.01.2018 р.)

соціальних послуг та лише права отримувачів соціальних послуг. Договір про надання соціальних послуг конкретизує права та обов'язки надавача соціальної послуги залежно від її змісту, а також визначає не лише права, але й обов'язки отримувача соціальної послуги, відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання. Крім того, вище вже йшла мова про платні соціальні послуги. У такому разі у договорі визначається розмір плати за отримання соціальної послуги та порядок її внесення.

персоніфікованість.

Договір про надання соціальної послуги є індивідуалізованим (персоніфікованим) договором. Дана ознака досліджуваної угоди проявляється, по-перше, у чіткому визначенні надавача та отримувача соціальної послуги, шляхом зазначення їх основних реквізитів. По-друге, персоніфікація договору про надання соціальної послуги проявляється у його предметі, тобто соціальній послугі, за отриманням якої звернулася уповноважена особа. Так, зміст та обсяг соціальної послуги, строки та періодичність її надання визначаються з урахуванням потреби особи у сторонній допомозі, спрямованій та подолання чи пом'якшення складних життєвих обставин, пристосування до них, що визначається на основі акту обстеження матеріально-побутових умов проживання такої особи (за її згоди), картки визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги.

Таким чином, можна зробити висновок, що правовідносини із соціального обслуговування у межах державної соціальної допомоги виникають за наявності таких юридичних фактів:

наявність у житті особи/сім'ї складних життєвих обставин, наслідки яких вона самотійно подолати не в змозі;

прийняття компетентним суб'єктом рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб отримувача соціальних послуг;

укладення договору про надання соціальної послуги між отримувачем та надавачем соціальних послуг.

2.4. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання соціальних пільг та житлово-комунальних субсидій

Соціальні пільги – це один з видів соціального захисту, який, на думку С.М. Синчук, полягає у передбаченому законодавством повному або частковому звільненні певних категорій громадян від виконання обов’язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику²⁶¹. Тим не менше, законодавство України не містить нормативного визначення даного поняття, хоча досить часто використовує його у змісті нормативно-правових актів: Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»²⁶², Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»²⁶³, Закону України «Про охорону дитинства» та ін., у яких закріплене право окремих категорій осіб на даний вид соціального захисту, яке може бути реалізоване виключно в рамках правовідносин.

Правовідносини щодо надання соціальних пільг є одним з різновидів соціально-забезпечувальних відносин у рамках додаткового соціального захисту, спрямованих на подолання чи пом’якшення несприятливих наслідків найбільш складних соціальних ризиків. Особливістю правовідносин даного виду є те, що вони завжди виникають як додаткові до основних відносин будь-якої галузевої належності. Так, відносини забезпечення соціальними пільгами накладаються на відносини соціального, медичного чи транспортного обслуговування, забезпечення житлово-комунальними послугами тощо. Тобто особа, крім права, яке реалізується в рамках досліджуваних відносин, вже

²⁶¹ Синчук С.М. Соціальна пільга як вид соціального забезпечення. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції. Л., 2003. С. 357

²⁶² Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №16. Ст. 200 (дата звернення 21.12.2017 р.)

²⁶³ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року №3551-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. №45. Ст. 425 (дата звернення 21.12.2017 р.)

наділена правом на отримання іншого виду соціального захисту, який є основним. За такої ситуації, на думку С.М. Синчук, пільга є лише додатковим видом забезпечення, що надається з метою підвищення рівня ефективності основного²⁶⁴. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває питання про підстави виникнення правовідносин даного виду.

У сучасних умовах пільги як вид соціального захисту мають неоднорідну природу та спрямовані на вирішення двох принципово різних завдань: по-перше, забезпечення привілейованого положення окремих верств населення за професійною ознакою або через особливі заслуги перед Батьківщиною (професійні пільги), по-друге, здійснення підтримки соціально вразливих верств населення (соціальні пільги)²⁶⁵.

На підставі цього, можна зробити висновок, що підставами для виникнення правовідносин щодо надання соціальних пільг може бути особливий професійний статус (народний депутат, суддя, прокурор, військовослужбовець тощо) або особливий соціальний статус, спричинений несприятливими наслідками соціальних ризиків (дитина з інвалідністю, ветеран праці, особа, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, дитина з багатодітної сім'ї та ін.)²⁶⁶.

Однак Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20 березня 2002 року №5-рп/2002 зазначив, що пільги, передбачені законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», тощо, є не пільгами, а гарантіями, засобами забезпечення професійної діяльності окремих категорій

²⁶⁴Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2012. Вип. 56. С. 306

²⁶⁵Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 435

²⁶⁶Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин у сфері надання соціальних пільг. Правове забезпечення соціальної сфери: матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2016.С. 254

осіб, ефективного функціонування відповідних органів²⁶⁷. Позиції органу конституційної юрисдикції відповідає також Стратегія упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року №594-р²⁶⁸, яка передбачає скорочення переліку категорій отримувачів пільг за професійною ознакою за умови адекватного підвищення рівня їх заробітної плати.

Що стосується науки права соціального забезпечення, то, на думку Н.Б. Болотіної, пільги за соціальним статусом надаються особі, яка зазнала особливих соціальних ризиків, наприклад, була учасником бойових дій, піддавалась репресіям з політичних мотивів і реабілітована тощо²⁶⁹. А.О. Медвідь також зазначає, що пільги бездомним особам та безпритульним дітям надаються за умови наявності у них особливого соціального статусу²⁷⁰.

Загальновідомим є той факт, що правовідносини у праві соціального забезпечення, у тому числі й щодо надання соціальних пільг, виникають, змінюються і припиняються на підставі складного юридичного факту (юридичного фактичного складу), структурними елементами якого є наявність об'єктивних обставин виникнення правовідносин та акт відповідного компетентного органу про здійснення певного виду соціального захисту²⁷¹.

Тим не менше, визначення та характеристика підстав для виникнення правовідносин щодо надання соціальних пільг ускладнюється відсутністю спеціально уповноваженого органу у цій сфері. Вони надаються суб'єктами, які,

²⁶⁷Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року №5-рп/2002. Офіційний вісник України. 2002. №13. Ст. 669 (дата звернення 21.12.2017 р.)

²⁶⁸ Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року №594-р. Офіційний вісник України. 2009. №42. Ст. 1416 (дата звернення 21.12.2017 р.)

²⁶⁹Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С. 479

²⁷⁰Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. С. 108

²⁷¹Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 136

зазвичай реалізують свої повноваження у правовідносинах іншої видової належності (комунальними та торговими юридичним особами, органами соціального захисту, територіальними органами Державної фіскальної служби України тощо).

У зв'язку з цим, право на соціальні пільги реалізується також в особливому порядку – для цього не потрібне відповідне рішення компетентного органу про призначення конкретного виду соціальної пільги, особа самотійно реалізує своє право у повсякденному житті²⁷².

Таким чином, можна стверджувати, що пільгами як видом соціального захисту варто визнавати лише такі облегшення становища суб'єктів права соціального забезпечення, які пов'язані з їх особливим соціальним статусом, зумовленим необхідністю подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Підставою виникнення правовідносин щодо надання соціальних пільг є особливий соціальний статус особи, яка належить до соціальної групи, що відокремлена за певною юридично значимою ознакою. Особливість такого статусу полягає у додаткових правах та обов'язках, порівняно з загальними суб'єктами права соціального забезпечення, передбачених спеціальними нормативно-правовими актами. Наприклад: правовий статус пенсіонерів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо. Юридично значимою обставиною, яка є причиною встановлення особливого соціального статусу особі є окремі види соціальних ризиків, наслідки яких є особливо тяжкими і не можуть бути пом'якшені за допомогою одного виду соціального захисту (інвалідність, багатодітність, старість тощо)²⁷³.

²⁷²Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2012. Вип. 56. С. 305

²⁷³Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин у сфері надання соціальних пільг. Правове забезпечення соціальної сфери: матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2016. С. 256

Схожу правову природу та підстави виникнення мають соціально-забезпечувальні правовідносини щодо забезпечення адресними безготівковими субсидіями для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік субсидіями на придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива (житлово-комунальними субсидіями).

Субсидія – слово латинського походження і означає допомогу, підтримку. Як зазначає Б.І. Сташків, субсидії розглядаються як цільова, безповоротна матеріальна допомога для відшкодування витрат на оплату послуг чи придбання життєво необхідних споживчих товарів у переліку та обсягах, визначених законодавством²⁷⁴.

На думку ж представників львівської школи права соціального забезпечення П.Д. Пилипенка, С.М. Синчук, В.Я. Бурака, субсидія – це адресна безготівкова допомога держави малозабезпеченим сім'ям для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергії, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік готівкою на придбання скрапленого газу твердого та рідкого пічного побутового палива²⁷⁵.

Таке розуміння житлово-комунальних субсидій, на нашу думку, є більш обґрунтованим. Даний висновок зумовлений тим, що за сучасного рівня правового регулювання суспільних відносин, у яких відбувається здійснення права на соціальний захист, надання субсидій передбачено виключно з метою компенсації соціально вразливим верствам суспільства витрат на оплату

²⁷⁴ Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. С. 450

²⁷⁵ Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 417

житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива. Жодних інших субсидій, метою яких є пом'якшення несприятливих наслідків матеріальної незабезпеченості, спричиненою придбанням будь-яких життєво необхідних споживчих товарів законодавством України не передбачено.

У зв'язку з цим в цілому варто погодитися з професором П.Д. Пилипенком, що суттєвими ознаками житлово-комунальних субсидій є:

- безготівковий характер;
- безповоротність отримання;
- адресність надання²⁷⁶.

У той же час, видається доцільним доповнити визначені характеристики даного виду соціального захисту такими їх особливостями, як:

- персоніфікованість, що полягає у значній залежності розміру та порядку надання субсидії від умов життєдіяльності уповноваженої особи;
- залежність від державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування²⁷⁷.

Крім того, у сучасних умовах вказівка на безготівковий характер житлово-комунальних субсидій буде дещо обмежувати їх правову природу. Так, відповідно до Порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року №848²⁷⁸ субсидії на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива надаються у готівковій формі.

²⁷⁶ Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 417

²⁷⁷ Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року №409. Офіційний вісник України. 2014. №73. Ст. 2064 (дата звернення 06.02.2018 р.)

²⁷⁸ Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року №848. Інформаційний бюлетень НКРЕ. 2004. №8 (дата звернення 06.02.2018 р.)

Також змінами, що внесені до Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 26 квітня 2017 року №300 передбачена можливість монетизувати залишки невикористаних субсидій на оплату опалення (в обсягах до 100 куб. м природного газу та 150 кВт•г електроенергії), що виникли у зв'язку з економним споживанням природного газу та електроенергії²⁷⁹.

Громадянам, які економно використовували природний газ та електроенергію для опалення в опалювальний період за їх заявою, поданою до місцевого управління соціального захисту населення, кошти перераховуються на особовий рахунок одержувача в банківській установі або виплачуються через поштові відділення. Таким чином, житлово-комунальні субсидії, хоча й у більшості своїй мають безготівкову форму, тим не менше, у передбачених законом випадках можуть бути монетизованими.

Залежно від витрат, здійснити які зобов'язана уповноважена особа з метою організації свого проживання та проживання сім'ї у житлових приміщеннях, субсидії поділяються на ті, що спрямовані на відшкодування витрат:

на оплату користування житлом;

на оплату утримання житла;

на оплату комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива.

Відповідно, залежно від виду субсидії, за отриманням якої звернулася особа, у подальшому відповідні соціально-забезпечувальні правовідносини будуть виникати на підставі юридичного фактичного складу різної структури.

²⁷⁹ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року №300. Офіційний вісник України. 2017. №40. Ст. 1256. (дата звернення 06.02.2018 р.)

Так, субсидію для відшкодування витрат:

не оплати користування житлом, за наявності інших умов, про які мова буде йти нижче, можуть отримати громадяни, які проживають у житлових приміщеннях (будинках) державного та громадського житлового фонду, в тому числі у гуртожитках;

на оплату утримання житла – громадяни, які проживають у житлових приміщеннях (будинках) приватного житлового фонду та фонду житлово-будівельних (житлових) кооперативів;

на оплату комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива – громадяни, які проживають приміщеннях житлового фонду незалежно від форм власності.

Таким чином, одним з юридичних фактів у юридичному фактичному складі, необхідному для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо забезпечення житлово-комунальними субсидіями, є юридичний факт-стан проживання у житлових приміщеннях визначеної форми власності залежно від виду субсидії.

Крім того, вище вже йшла мова про те, що дещо відмінну правову природу мають соціально-забезпечувальні правовідносини щодо надання субсидії на придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива, що зумовлено, у першу чергу, її грошовою формою. Дана обставина впливає також на правовстановлюючий юридичний фактичний склад щодо даних правовідносин, що крім «спільних» одиничних юридичних фактів включає в себе також негативний юридичний факт – відсутність забезпечення відповідного житлового приміщення тепло- або газопостачанням.

Наступним юридичним фактом у структурі правовстановлюючого юридичного фактичного складу щодо соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері надання житлово-комунальних субсидій є наявність різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ,

тверде та пічне побутове (рідке) паливо і обсягом визначеного Кабінетом Міністрів України обов'язкового відсотка платежу.

Обсяг обов'язкового відсотка платежу визначається відповідно до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії» від 27 липня 1998 року №1156²⁸⁰.

Обсяг обов'язкового відсотка платежу (обов'язкова частка сплати) – це величина (в гривнях) визначеного відсотка середньомісячного (в разі звернення за субсидією щодо відшкодування витрат на управління багатоквартирним будинком, за користування житлом, його утримання та оплату послуг водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергії, вивезення побутового сміття та рідких нечистот) чи річного (в разі звернення за субсидією на скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо) доходу громадян. Розмір витрат на оплату кожної послуги визначається окремо, пропорційно вартості цієї послуги у загальній сумі вартості житлово-комунальних послуг.

Для визначення обсягу обов'язкового відсотка платежу застосовується складний механізм його розрахунку, що враховує доходи усіх членів домогосподарства, як тих, місце проживання яких зареєстроване за відповідною адресою житлового приміщення (будинку), так і тих, що фактично проживають там без реєстрації. Ключовим показником для визначення обсягу обов'язкового відсотка платежу є коефіцієнт доходу домогосподарства, який визначається як відношення розміру середньомісячного сукупного доходу домогосподарства в розрахунку на одну особу до прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць, встановленого на дату, з якої призначається субсидія. Якщо в особи, яка досягла 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення субсидії, відсутні доходи, для розрахунку

²⁸⁰ Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року №1156. Офіційний вісник України. 1998. №30. Ст. 1129 (дата звернення 07.02.2018 р.)

субсидії середньомісячний дохід такої особи визначається на рівні двох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб станом на кінець періоду, за який враховуються доходи для призначення субсидії.

Таким чином, сукупний дохід домогосподарства та обсяг обов'язкового відсотка платежу мають прямо пропорційну залежність, а отже, чим нижче буде сукупний дохід домогосподарства, тим більшою буде субсидія, призначена з метою відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергії, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік готівкою на придбання скрапленого газу твердого та рідкого пічного побутового палива.

Крім того, при встановленні права на отримання житлово-комунальної субсидії важливе значення має співвідношення площі житлового приміщення (будинку), витрати щодо утримання та забезпечення водо-, тепло-, газопостачанням, водовідведенням, електроенергією, вивезення побутового сміття та рідких нечистот якого, компенсуються у відповідних соціально-забезпечувальних правовідносинах, та соціальних норм житла, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Так, відповідно до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» від 6 серпня 2014 року №409 громадянам, які відповідно до законодавства мають субсидію на оплату житлово-комунальних послуг, соціальна норма житла встановлена для:

1) оплати користування житлом/утримання житла, управління багатоквартирним будинком – 13,65 кв. метра загальної площі на одну особу та додатково 35,22 кв. метра на домогосподарство;

2) централізованого та індивідуального опалення (теплопостачання) незалежно від джерела та виду енергії – 13,65 кв. метра опалюваної площі на одну особу та додатково 35,22 кв. метра на домогосподарство.

Для домогосподарств, що складаються з однієї або двох непрацездатних осіб, зазначена норма становить 75 кв. метрів на домогосподарство.

Тим не менше, відповідно до абзацу 4 пункту 4 Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року №848 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 року №1050²⁸¹) в окремих випадках за рахунок коштів, передбачених для надання субсидій, виходячи з конкретних обставин субсидії можуть призначатися структурними підрозділами з питань соціального захисту населення непрацездатним особам, які проживають самі, на понаднормову площу житла за рішеннями районних, районних у містах Києві і Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад або комісій, які ними утворюються.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» від 6 серпня 2014 року №409 також визначаються соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами, що застосовуються для встановлення наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та пічне побутове (рідке) паливо і обсягом обов'язкового відсотка платежу.

Наявність усіх вищеперерахованих юридичних фактів у структурі юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання житлово-комунальних субсидій констатує відповідне позитивне рішення відділу (управління) субсидій

²⁸¹ Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 року №1050. Офіційний вісник України. 1997. №39. Ст. 17 (дата звернення 07.02.2018 р.)

районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій та виконавчих органів міських і районних рад. Таке рішення також є необхідним юридичним фактом для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин досліджуваного виду.

Таким чином, соціально-забезпечувальні правовідносини щодо надання субсидій на відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергії, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік готівкою на придбання скрапленого газу твердого та рідкого пічного побутового палива виникають лише на підставі наявності таких юридичних фактів, як:

проживання у житлових приміщеннях визначеної форми власності залежно від виду субсидії;

відсутність забезпечення відповідного житлового приміщення тепло- або газопостачанням (виключно для правовідносин щодо надання субсидій щодо відшкодування витрат на придбання скрапленого газу твердого та рідкого пічного побутового палива);

наявність різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та пічне побутове (рідке) паливо і обсягом обов'язкового відсотка платежу;

позитивне рішення відділу (управління) субсидій районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій та виконавчих органів міських і районних рад щодо призначення субсидії.

Тим не менше, як і для більшості соціально-забезпечувальних правовідносин, щодо суспільних відносин досліджуваного виду у законодавстві України також передбачені правоперешкоджаючі юридичні факти, якими є:

придбання будь-ким із зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку) осіб (осіб, які фактично проживають), яким нараховується плата за житлово-комунальні послуги, протягом 12 місяців перед зверненням за призначенням

субсидії (призначенням субсидії без звернення) земельної ділянки, квартири (будинку), автомобіля, транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку, на суму, яка на дату купівлі перевищує 50 тис. гривень

оплата (одноразово)вищевказаними особами в аналогічний період послуг з будівництва, ремонту квартири (будинку) або автомобіля, транспортного засобу (механізму), телефонного (в тому числі мобільного) зв'язку, крім житлово-комунальних послуг у межах соціальної норми житла та соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами та медичних послуг, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності, на суму, яка на дату її здійснення перевищує 50 тис. гривень;

реєстрація місця проживання у житловому приміщенні (будинку) лише неповнолітніх дітей (крім студентів денної форми навчання, які зареєстровані та проживають у гуртожитках), які мають батьків, місце проживання чи перебування яких зареєстроване за іншою адресою.

У той же час, варто зазначити, що якщо остання обставина є безумовним правоперешкоджаючим юридичним фактом, то перші дві не виключають (у виняткових випадках) можливості виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо надання субсидії на відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергії, вивезення побутового сміттята рідких нечистот), а також один раз на рік готівкою на придбання скрапленого газу твердого та рідкого пічного побутового палива. Так, виходячи з конкретних обставин, що склалися, на підставі рішень районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад або утворених ними комісій структурні підрозділи з питань соціального захисту населення можуть призначати субсидії, як виняток, у разі наявності умов, зазначених вище.

РОЗДІЛ 3.

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

3.1. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат та соціального обслуговування у сфері недержавного соціального захисту

Соціальний захист як система заходів щодо надання особам, які опинилися у станах економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, матеріальної допомоги та комплексу нематеріальних заходів з метою забезпечення їм належного рівня життя є соціально-економічним явищем з тривалою історією становлення та розвитку. Не дивлячись на той факт, що за сучасного рівня розвитку економіки та суспільства в Україні система соціального захисту є більшою мірою патерналістськи орієнтованою, тим не менше саме недержавне соціальне забезпечення було першою організаційно-правовою формою соціального захисту, завдяки еволюційному розвитку якої утворилася сучасна система соціального захисту.

Як стверджує Б.І. Сташків, саме благодійність (доброчинність) як безкорисливе надання допомоги потребуючим, які жодним чином не пов'язані з благодійником, була однією з перших форм соціальної підтримки осіб/сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, зумовлених соціальним ризиком. Науковець, проводячи дослідження становлення та розвитку соціального захисту, стверджує, що за часів існування Київської Русі (IX – XIII ст.) на території, що географічно належить до меж сучасної України, були поширені такі види підтримки (допомоги), як: 1) взаємодопомога; 2) філантропічна

допомога зі сторони старійшин роду особам, що знаходились нижче за встановленою ієрархією; 3) міжособистісна допомога²⁸².

З плином часу, розвитком суспільства та ідеї державності розвивалася і недержавна форма соціального забезпечення. Так, з початку XIV ст. заможними членами громади починають засновуватися лікарні та інтернати, установи, які, як правило, перебували у віданні церкви, активізується благодійність приватних осіб²⁸³. Держава майже не брала на себе зобов'язань щодо здійснення заходів соціального захисту.

Однак, після включення українських земель до складу Російської імперії (з XVIII ст. до другої половини XIX ст.) почала активно формуватися адміністративна система допомоги нужденним, яка охоплювала територіальні інститути допомоги і підтримки, державні запобіжні захисні заходи стосовно різних верств населення, та відповідна законодавча база, що регулювала відносини між різними суб'єктами і державою. Тогочасні реформи були спрямовані на руйнування існуючої на українських землях системи соціальної опіки, зменшення впливу церкви у цій сфері, боротьбу з професійним жебрацтвом, заборону індивідуально давати милостиню, а також на передачу поліції функцій опіки над жебраками, хворими, каліками і т. ін.²⁸⁴ У цей час була майже повністю зруйнована недержавна форма соціального забезпечення, соціальний захист був повністю переданий до компетенції держави.

Не дивлячись на розвиток суспільних відносин, розширення переліку соціальних ризиків та визнання їх обставинами, що визначають зміст права на соціальний захист, появу нових організаційно-правових форм соціального захисту, закріплення значно ширшого переліку джерел для фінансування заходів, спрямованих на подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків таких соціальних ризиків чи адаптацію особи/сім'ї до нових умов

²⁸² Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. С. 579

²⁸³ Лушнікова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения (2-е изд., доп.). "Юстицинформ", С. 10

²⁸⁴ Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 305

життєдіяльності, і т.д., система соціального захисту в Україні тривалий час була виключно державною та в загальному вигляді залишилася на рівні, сформованому ще до здобуття нашою державною незалежності.

Обставиною, що свідчить про трансформацію права соціального забезпечення у зв'язку з розширенням договірних засад регулювання соціально-забезпечувальних відносин є чітке утвердження та розвиток недержавного соціального забезпечення як організаційно-правової форми соціального захисту, що, з юридичної точки зору, відбулося з прийняттям законів України «Про соціальні послуги» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Так, у сучасних умовах розвитку держави і суспільства право на соціальний захист як одне з природних прав людини може бути реалізоване у правовідносинах із недержавного соціального забезпечення різного виду.

На думку Б.І. Сташківа систему правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення складають правовідносини щодо: особистих заощаджень на «старість» (доходи від банківських вкладів, інвестиційної діяльності тощо); недержавного пенсійного забезпечення; особистого страхування (життя, від нещасного випадку, медичного); реалізації «соціального пакету» підприємства, установи, організації; довічного утримання; родинної підтримки (виплата аліментів, здійснення опіки і піклування над дітьми і недієздатними (обмежено дієздатними); здійснення благодійності, волонтерської діяльності, гуманітарної допомоги²⁸⁵. Тим не менше, на нашу думку, така позиція науковця є досить спірною.

Так, викликає категоричне заперечення віднесення до соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення суспільних зв'язків, що виникають у процесі здійснення заощаджень на «старість», страхування життя особи, довічного утримання, надання родинної підтримки. Дані відносини не можуть належати до предмету

²⁸⁵ Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ "ПВК" "Десна", 2016. С. 87-112

права соціального забезпечення та регулюватися його нормами у зв'язку з тим, що мають зовсім іншу правову природу. Так, як було вказано вище визначальною ознакою соціально-забезпечувальних відносин як ядра предмету права соціального забезпечення є те, що їх виникнення, у першу чергу, зумовлене соціальним ризиком. Крім того, важливого значення має їх соціальна направленість, тобто спрямування на створення умов для належного рівня життя особистості та можливості задоволення нею основних соціальних та культурних потреб хоча б на соціально-прийнятному рівні. При цьому даний обов'язок лежить на соціально-зобов'язаних суб'єктах, відмінних від членів сім'ї, на яких даний обов'язок покладений законодавством, угодою сторін чи за власною ініціативою. Вищевказані правовідносини даним ознакам не відповідають.

Так, правовідносини щодо сплати аліментів на утримання неповнолітньої дитини, повнолітніх непрацездатних сина/дочки, повнолітніх сина/дочки, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної підтримки, а також аліментів на утримання одного з подружжя чи аліментів на утримання непрацездатних батьків²⁸⁶, хоча фактично й зумовлені соціальними ризиками (утримання неповнолітньої дитини одним з батьків, непрацездатність, малозабезпеченість тощо), тим не менше за своєю правовою природою є сімейними, оскільки обумовлені обов'язками відповідних суб'єктів у сімейній сфері: дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного (ст. 75 Сімейного кодексу України (далі – СК України)); батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України); повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК України) тощо. Саме невиконання відповідних обов'язків і є підставою виникнення правовідносин щодо сплати аліментів.

²⁸⁶ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року №2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. №21-22. Ст. 135 (дата звернення 07.12.2017 р.)

У той же час, у зв'язку з невиконанням рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення, здійснення кримінального провадження стосовно платника аліментів або його перебуванням на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, визнання його у встановленому порядку недієздатним, перебуванням на строковій військовій службі, а також коли місце проживання (перебування) платника аліментів не встановлено призначається тимчасова державна допомога дітям до 18 років, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, порядок призначення та виплати якої затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189²⁸⁷.

Вище також зазначалося про трансформацію права соціального забезпечення та розширення договірних засад його регулювання, у той же час було зауважено про обмеження відповідного волевиявлення сторін щодо регулювання відносин, що виникають між ними, державними соціальними стандартами, яким такі правовідносини у будь-якому випадку повинні відповідати. У той же час, правовідносини у сфері страхування життя особи, довічного утримання тощо за своєю правовою природою є виключно договірними, на них поширюються положення цивільного законодавства, зокрема щодо юридичної рівності їх учасників у тому числі щодо визначення змісту відповідних суспільних відносин. Жодних соціальних стандартів щодо здійснення довічного утримання особи у законодавстві України немає, суб'єкти відповідних правовідносин, що уклали договір довічного утримання, самостійно визначають умови такого договору, невиконання яких буде мати наслідком його розірвання.

²⁸⁷ Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189. Офіційний вісник України. 2006. №8. Ст. 446 (дата звернення 07.12.2017 р.)

Варто відзначити, що щодо віднесення інших правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення до предмету права соціального забезпечення у літературі до цього часу також точиться дискусія.

Так, порівняно нещодавно на теренах України з'явився такий вид недержавного соціального забезпечення як недержавне соціальне обслуговування.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів, до якого належать громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг.

Не дивлячись на той факт, що безпосередня діяльність громадських, благодійних, релігійних організацій не належить до сфері дії норм права соціального забезпечення та регулюється спеціальними актами законодавства, зокрема законами України «Про громадські об'єднання»²⁸⁸, «Про благодійну діяльність та благодійні організації»²⁸⁹, «Про свободу совісті та релігійні організації»²⁹⁰ тощо, тим не менше Законом України «Про соціальні послуги» також передбачено, що соціальні послуги іншими, відмінними від державних та комунальних, суб'єктами надаються на договірних засадах (ст. 7), діяльність яких повинна здійснюватися з врахуванням державних стандартів соціальних послуг. Так, пунктом 1 Державного стандарту догляду вдома, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики від 13 листопада 2013 року №760²⁹¹ передбачено, що даний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок

²⁸⁸ Про громадянські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року №4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №1. Ст.1 (дата звернення 07.12.2017 р.)

²⁸⁹ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року №5073-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №25. Ст.252 (дата звернення 07.12.2017 р.)

²⁹⁰ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року №987-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №25. Ст. 283 (дата звернення 07.12.2017 р.)

²⁹¹ Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Міністерства соціальної політики від 13 листопада 2013 року №760. Офіційний вісник України. 2013. №93. Ст. 3470 (дата звернення 01.12.2017 р.)

надання соціальної послуги догляду вдома, показники її якості для суб'єктів незалежно від форм власності, які надають цю послугу.

До правовідносин із недержавного соціального забезпечення належать також ті, що пов'язані з призначенням і виплатою грошових соціальних допомог на муніципальному та локальному рівнях. Так, низкою рішень виконавчого комітету Львівської міської ради запроваджено призначення та виплату щомісячної допомоги сім'ям, у яких народилося одночасно троє і більше дітей²⁹²; одноразової допомоги малозабезпеченим сім'ям, які мають на утриманні шестеро і більше дітей віком до 18 років, для їхнього відпочинку або оздоровлення²⁹³; доплати інвалідам I групи загального захворювання, які не мають права на пенсію в органах Пенсійного фонду²⁹⁴; одноразової допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей²⁹⁵; компенсації вартості путівки особі, що супроводжує інваліда I групи з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи²⁹⁶.

Даними нормативно-правовими актами передбачено, що зазначені грошові виплати здійснюються додатково до системи державної соціальної допомоги на загальнодержавному рівні та фінансуються за рахунок коштів місцевого бюджету м. Львова. Право на їх отримання мають особи та сім'ї, що зазнали несприятливих наслідків відповідних соціальних ризиків, що зареєстровані у м. Львові. Визначені вище особливості таких грошових виплат

²⁹² Про затвердження Положення про щомісячну виплату сім'ям, у яких народилося одночасно троє і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №81. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

²⁹³ Про затвердження Положення про надання одноразової допомоги малозабезпеченим сім'ям, які мають на утриманні шестеро і більше дітей віком до 18 років, для їхнього відпочинку або оздоровлення: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №82. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

²⁹⁴ Про затвердження Положення про доплату інвалідам I групи загального захворювання, які не мають права на пенсію в органах Пенсійного фонду: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №84. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

²⁹⁵ Про затвердження Положення про надання одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 08 жовтня 2010 року №1347. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

²⁹⁶ Про затвердження Положення про надання компенсації вартості путівки особі, що супроводжує інваліда I групи з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №85. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

дають можливість віднести їх до заходів недержавного соціального забезпечення, що надаються у процесі існування відповідних правовідносин.

Колективним договором на 2017-2019 роки між роботодавцем та Первинною профспілковою організацією Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», затвердженим конференцією трудового колективу 26 квітня 2017 року та зареєстрованим УПСЗН Шевченківської РДА 19 червня 2017 року за №281, також передбачено, що складовою системи соціального захисту є матеріальна допомога штатним працівникам Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», яка не є обов'язковим видом оплати праці та надається у вигляді грошової допомоги, розмір якої не повинен перевищувати одного посадового окладу на рік. Додатком 7 до колективного договору передбачено, що у ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» здійснюється призначення і виплата двох видів грошових допомог: матеріальної допомоги на оздоровлення та матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань. Остання надається незалежно від здійснення матеріальної допомоги по тимчасовій непрацездатності; вагітності та пологах; при народженні дитини; на поховання; частковому безробіттю тощо, в непередбачуваних випадках, а саме, коли необхідність її отримання виникла раптово та викликала скрутне матеріальне становище, обумовлене хворобою працівника, або іншими поважними причинами, що потребують значних фінансових витрат, які підтверджуються відповідними документами²⁹⁷.

Дискусійним є також питання щодо належності до правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення суспільних відносин щодо здійснення добровільного медичного страхування.

²⁹⁷ Колективний договір на 2017-2019 роки між роботодавцем та Первинною профспілковою організацією Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», затверджений конференцією трудового колективу 26 квітня 2017 року та зареєстрований УПСЗН Шевченківської РДА 19 червня 2017 року за №281. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/trade_union/documents/KD-2017_reD194stracD196ya.pdf (дата звернення 14.12.2017 р.)

Так, на думку С.Г. Стеценко, медичне страхування, що за сучасного стану розвитку суспільства здійснюється виключно на добровільних засадах, є поряд з процесами надання медичної допомоги, виробництвом лікувальних засобів та виробів медичного призначення, організацією реабілітаційно-відновлювальних заходів і т.д., проявом медичної діяльності, що має комплексну галузеву природу²⁹⁸. Схожої точки зору дотримується також Р.А. Майданик, який вважає, що медичне право – це комплексна сфера (галузь) законодавства й інших допустимих джерел права (правові звичаї, судові прецеденти тощо), що являє собою систему правових норм, які регулюють неоднорідні відносини з надання медичної допомоги, і пов'язані з ними відносини (цивільні, адміністративні, кримінально-правові, трудові, соціально-забезпечувальні) щодо здійснення діяльності з медичною і немедичною метою²⁹⁹.

Медичну допомогу, що надається також і в рамках медичного страхування, одним із видів соціального забезпечення визнають Е.Н. Голенко, В.І. Ковальов, Р.І. Іванова³⁰⁰. Проте визначені науковці про медичну допомогу як складову соціального забезпечення зазначають лише у контексті надання безоплатних медичних послуг та щодо загальнообов'язкового державного медичного страхування.

Оспорюють таку позицію А.Б. Литовка і П.І. Литовка, які вказують, що з фактичним включенням медицини в цивільний обіг, зокрема шляхом забезпечення можливості укладення договорів про добровільне медичне страхування, вичерпав себе й погляд на медичне право як підгалузь права соціального забезпечення. На думку науковців медичне право – це погранична комплексна галузь національного права³⁰¹.

²⁹⁸ Стеценко С.Г. Медичне право України: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 301

²⁹⁹ Майданик Р.А. Медичне право в системі права України. К.: Алерта, 2013. С. 21-22

³⁰⁰ Соловьев В.Н. Гражданско-правовое регулирование отношений, возникающих при реализации конституционного права граждан на медицинскую помощь: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Красноярск, 1998. С. 20

³⁰¹ Литовка А.Б. Медицинское право – комплексная отрасль национального права России: Становление, перспективы развития. Правоведение. 2000. №1. С. 80

У той же час, на думку С.Б. Булеци, сфера медичного обслуговування має бути чітко відокремлена від системи соціального захисту у зв'язку з суттєвими відмінностями у суб'єктному складі відповідних правовідносин, рівністю таких суб'єктів, що не характерно для соціально-забезпечувальних правовідносин, відсутністю штрафних санкцій³⁰².

Так, науковець відзначає, що оскільки медичну допомогу включають до сфери дії норм права соціального забезпечення, нею забезпечуються всі безоплатно, тому висувати претензії до якісних характеристик медичних послуг незручно. У той же час, статтею 37 Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачено, що за несвоєчасне і неякісне забезпечення необхідною медичною допомогою, що призвело до тяжких наслідків, винні особи несуть відповідальність відповідно до закону³⁰³. При цьому немає жодних вказівок щодо можливості застосування заходів юридичної відповідальності за надання неякісних медичних послуг в рамках безоплатної чи платної медичної допомоги.

Крім того, у ст. 14-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я наведені чіткі визначення окремих галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я: стандарт медичної допомоги (медичний стандарт), клінічний протокол; таблиць матеріально-технічного оснащення, лікарський формуляр.

Дані стандарти, як випливає з самих визначень, застосовуються суб'єктами надання медичної допомоги незалежно від форми їх власності та правової підстави надання такої допомоги.

Крім того, С.Б. Булеца зазначає, що медичний заклад не може вважатися суб'єктом відносин у сфері соціального забезпечення, оскільки його працівники, обслуговуючи конкретного пацієнта, надають йому не соціальну, а медичну допомогу. Однак даний висновок автора суперечить як положенням

³⁰² Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 /Булеца Сібілла Богданівна. Одеса, 2016. С. 65

³⁰³ Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року №2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №4. Ст. 19 (дата звернення 08.12.2017 р.)

національних нормативно-правових актів, так і міжнародних актів, які ратифіковані Верховною Радою України та є частиною національного законодавства. Зокрема, ст. 6 Конвенції Міжнародної організації праці №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 1952 року, ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102» від 16 березня 2016 року³⁰⁴, передбачено, що з метою дотримання Розділів II, III, IV, V, VIII (а право на медичну допомогу та мінімальні норми його забезпечення передбачене саме Розділом II Конвенції), IX або X цієї Конвенції держава-член може брати до уваги захист за допомогою страхування, яке, хоча і не є згідно з національним законодавством обов'язковим для осіб, які підлягають захисту, але контролюється державними органами або перебуває під спільним управлінням роботодавців і працівників відповідно до визначених стандартів³⁰⁵.

Конвенцією МОП №102 1952 року передбачено, що медична допомога повинна охоплювати найменше допомогу:

- а) у випадку хворобливого стану:
 - i) обслуговування лікарем загальної практики, включаючи візити додому;
 - ii) обслуговування спеціалізованим лікарем стаціонарних або амбулаторних хворих у лікарнях та таке саме обслуговування, яке може надаватися поза лікарнями;
 - iii) надання основних фармацевтичних засобів, які приписав лікар або інший кваліфікований практик, і
 - iv) госпіталізацію в разі необхідності, і
- б) у випадку вагітності й пологів та їх наслідків:
 - i) обслуговування до, під час та після пологів, що надається або лікарем, або кваліфікованою акушеркою, та

³⁰⁴ Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102: Закон України від 16 березня 2016 року №1024-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №16. Ст. 161 (дата звернення 08.12.2017 р.)

³⁰⁵ Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. №36. Ст. 5 (дата звернення 08.12.2017 р.)

ii) госпіталізацію в разі необхідності.

Таким чином, Конвенцією Міжнародної організації праці №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 1952 року визначено, що медична допомога, яка надається на підставі укладення договорів про медичне страхування на добровільних засадах, також повинна підлягати соціальній стандартизації та включатися до системи соціального захисту держави, оскільки спрямована на профілактику захворювань, покращення чи відновлення стану здоров'я особи, надання допомоги у випадку вагітності та пологів.

Добровільне медичне страхування має більші резерви для того, щоб відігравати важливу роль в охороні здоров'я. Це пояснюється тим, що обсяг та умови надання медичної допомоги за програмою обов'язкового медичного страхування чи державної соціальної допомоги є обмеженими. Програми добровільного медичного страхування передбачають заходи, які розширюють можливості й поліпшують умови надання профілактичної, лікувально-діагностичної та реабілітаційної допомоги населенню³⁰⁶.

У той же час, неможна заперечувати значний вплив норм цивільного права на регулювання відносин добровільного медичного страхування, а отже цілком виправданою видається позиція науковців, які вказують на комплексний характер таких правовідносин.

Таким чином, залежно від виду соціального забезпечення, що надається у сфері недержавної системи соціального захисту, відповідними правовідносинами є суспільні зв'язки, що виникають у процесі здійснення:

- недержавного пенсійного забезпечення;
- недержавного соціального обслуговування;
- недержавної соціальної (грошової) допомоги;
- добровільного медичного страхування.

³⁰⁶ Пилипенко С. Поняття та особливості договору добровільного медичного страхування. Підприємство, господарство і право. 2016. №2. С. 25

Крім того, такі правовідносини можна класифікувати залежно від рівня здійснення заходів недержавного соціального забезпечення на:

правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення на національному рівні;

правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення на територіальному рівні;

правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення на локальному рівні.

Так, детально не вдаючись до характеристики правовідносин із недержавного соціального забезпечення як складової предмету права соціального забезпечення з урахуванням визначення зовсім іншого предмета даного дисертаційного дослідження, тим не менше, варто зазначити, що однією з ознак таких правовідносин є особливі підстави їх виникнення.

Вище вже йшла мова про те, що у юридичній науці такі факти, що лежать в основі соціально-забезпечуваних правовідносин, а отже, і правовідносин із недержавного соціального забезпечення, називають юридичними фактами. Особливістю соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що вони завжди виникають на підставі складних юридичних фактів (юридичних фактичних складів), які у своїй структурі містять три необхідні елементи: об'єктивні факти та рішення компетентного органу .

Об'єктивними фактами, наявність яких є необхідною для виникнення в особи права на соціальний захист, є настання соціального ризику, який зазвичай визначають як передбачені законодавством події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства³⁰⁷.

³⁰⁷Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 46

Особливістю таких об'єктивних фактів у сфері недержавного соціального забезпечення є те, що вони можуть закріплюватися як на централізованому рівні, так і на муніципальному чи локальному, а також можуть бути передбачені у договорі³⁰⁸.

На дану особливість сучасного рівня соціального захисту населення, зокрема сімей з дітьми, звертала увагу К.В. Бориченко. Так, автор зазначає, що місцевими і локальними формами соціального захисту сімей з дітьми є організаційно-правові способи здійснення додаткових заходів соціального захисту даної категорії населення, що реалізуються на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць, підприємств, установ, організацій, за рахунок власних коштів. Для них, на думку науковця, характерним є недержавний характер, виникнення на основі приватної ініціативи окремих суб'єктів, які самостійно вирішують питання акумуляції коштів, кола осіб, яким будуть надаватися певні види соціального захисту, їх зміст та розмір, а також підстав для їх надання³⁰⁹.

Вище вже було зазначено, що об'єктивні обставини виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення (соціальні ризики) можуть визначатися на централізованому рівні, тобто відповідними актами законодавства.

Так, в Україні тривалий час здійснює свою діяльність відділення Міжнародного благодійного фонду «Caritas» («Карітас»), що серед іншого здійснює надання недержавних соціальних послуг, зокрема соціальної допомоги вдома. Підставами для надання таких соціальних послуг є складні життєві обставини, які спричинені таким об'єктивним фактами як:

інвалідність;

³⁰⁸ Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 529

³⁰⁹ Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. С. 73-74

потреба у паліативній допомозі;
 інфікованість ВІЛ;
 самотність осіб похилого віку та їх потреба у сторонній допомозі;
 наявність прогресивної хвороби чи травми та потреба у постійній або тимчасовій сторонній допомозі;
 наявність у родині хворого, догляд за яким потребує спеціальних знань та умінь³¹⁰.

Зміст таких соціальних ризиків визначений на законодавчому рівні. Так, інвалідністю, відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» є міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого повинні бути створені умови для реалізації нею прав нарівні з іншими особами. Потребою у паліативній допомозі, відповідно до Порядку надання паліативної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України 21 січня 2013 року №41³¹¹, є необхідність покращення якості життя пацієнта усіх вікових груп, хвороба якого не піддається лікуванню, спрямованому на одужання, та допомогти членам його родини шляхом запобігання та полегшення страждань невиліковно хворої людини. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ»³¹² ВІЛ-інфікованою особою, яка серед іншого має право на соціальні послуги та може їх отримувати шляхом звернення зокрема до територіального підрозділу в Україні Міжнародного благодійного фонду

³¹⁰ Карітас України – офіційний сайт. URL: <https://caritas-ua.org/diyalnist/domashnya-opika/> (дата звернення 01.12.2017 р.)

³¹¹ Про організацію паліативної допомоги в Україні: наказ Міністерства охорони здоров'я України 21 січня 2013 року №41. Офіційний вісник України. 2013. №13. Ст. 502 (дата звернення 01.12.2017 р.)

³¹² Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року №1972-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №11. Ст. 152 (дата звернення 01.12.2017 р.)

«Карітас», є особа, в організмі якої виявлено ВІЛ, але яка перебуває у стані безсимптомного носійства ВІЛ, тощо.

На особливості закріплення змісту соціальних ризиків в рамках недержавного соціального забезпечення також звернута увага С.М. Синчук. Так, на думку науковця, для недержавного сектору соціального захисту характерним є розширене або звужене тлумачення підстави для здійснення соціально-забезпечувального надання, порівняно з тим, що передбачене у законодавстві України³¹³. Саме така модель визначення змісту юридичних фактів як підстав для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення в Україні є найбільш поширеною.

Так, прикладом може бути призначення і виплата одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей, відповідно до рішення Львівської міської ради №1347 від 8 жовтня 2010 року³¹⁴, до якого рішенням Львівської міської ради №864 від 29 вересня 2017 року³¹⁵ були внесені зміни, у розмірі 5 000 гривень один раз на рік. Так, право на отримання відповідної допомоги має сім'я, мати, батько (опікун, усиновитель) у якій зареєстрована (-ий) у м. Львові, на вихованні якої (якого) перебуває четверо і більше дітей віком до 18 років або осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах з денною формою навчання, до досягнення ними 23 років і не мають власних сімей, незалежно від їхнього місця проживання або реєстрації. У той же час, відповідно до ст. 1 Закону України

³¹³Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 29

³¹⁴Про затвердження Положення про надання одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 08 жовтня 2010 року №1347. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

³¹⁵ Про внесення змін до рішень виконавчого комітету від 18.02.2008 №81, від 18.02.2008 №82, від 18.02.2008 №84, від 18.02.2008 №85, від 08.10.2010 №1347: Рішення Львівської міської ради від 29 вересня 2017 року №864. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua> (дата звернення 14.12.2017 р.)

«Про охорону дитинства»³¹⁶ соціальним ризиком, який дає право на отримання заходів соціального захисту багатодітною сім'єю, є утримання трьох і більше дітей або осіб, прирівняних до них. Тобто має місце звужене тлумачення багатодітності як соціального ризику у сфері муніципального недержавного соціального забезпечення порівняно з законодавством України.

Ще одним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення матеріальних правовідносин із недержавного соціального забезпечення, є свідоме волевиявлення суб'єкта. Даний елемент фактичного юридичного складу прийнято називати діями.

У сфері недержавного соціального забезпечення зовнішнім проявом волевиявлення сторін, як правило, є договір³¹⁷. У такому договорі персоніфіковано визначаються сторони, предмет договору (конкретний вид соціального захисту), організаційні засади його здійснення (періодичність надання, засади фінансування), конкретизуються права і обов'язки зобов'язаного та уповноваженого суб'єкта.

Однак як зазначалося вище договори у сфері недержавного соціального забезпечення є лише зовнішнім проявом відповідних юридичних фактів – укладення таких договорів. Такі угоди у подальшому стають регуляторами відповідних правовідносин, але юридичних наслідків, характерних для юридичних фактів, самі по собі не створюють.

Так, договори про добровільне медичне страхування лише опосередковують юридичний факт досягнення домовленості між фізичною /юридичною особою та страховою установою щодо організації останньою надання медичної допомоги застрахованій особі у межах, визначених програмою добровільного медичного страхування.

³¹⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №30. Ст.142 (дата звернення 14.12.2017 р.)

³¹⁷ Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львівський державний ун-т ім. Івана Франка. Київ, 1999. С. 18

Визначення договорів добровільного медичного страхування у законодавстві України немає. У той же час, оскільки досліджуваний договір належать до категорії цивільних договорів застосуванню підлягають відповідні положення цивільного законодавства.

Так, у ст. 979 Цивільного кодексу України визначено, що за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується в разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальнику) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору³¹⁸.

Законом України «Про страхування» закріплено, що договором страхування є письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору (ст. 16)³¹⁹.

З урахуванням особливостей страхового ризику на подолання наслідків якого спрямований даний вид страхування, С. Пилипенко зазначає, що договором добровільного медичного страхування є договір, за яким одна сторона (страхова організація) зобов'язується організовувати надання застрахованій стороні медичної допомоги визначеного обсягу та якості або інших послуг за програмою добровільного медичного страхування, а інша

³¹⁸ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356 (дата звернення 18.12.2017 р.)

³¹⁹ Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року №85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №18. Ст. 78 (дата звернення 18.12.2017 р.)

сторона (страхувальник) зобов'язується вносити страхові внески у встановлені в договорі строки та виконувати інші умови договору³²⁰.

Договір про добровільне медичне страхування як форма юридичного факту, необхідного для виникнення правовідносин із забезпечення медичною допомогою в рамках страхування відповідного виду, укладається у письмовій формі на визначений строк та має майновий характер.

Договір про добровільне медичне страхування є відплатним, оскільки передбачає внесення страхувальником страхових внесків (платежів) за рахунок яких формується грошовий фонд як джерело для фінансування заходів медичної допомоги застрахованій особі у випадку настання страхового випадку. Втім, на відміну від пенсійних контрактів, де розмір пенсійних виплат, що будуть здійснюватися після досягнення особою пенсійного віку, визначеного у ньому, залежить від пенсійних внесків, між розміром страхових внесків у системі добровільного медичного страхування та сумою страхового відшкодування існує зворотній зв'язок. Так, розмір страхового внеску залежить від обраної страхувальником програми добровільного медичного страхування, що є невід'ємною частиною договору та визначає конкретний обсяг медичної допомоги, види медичних послуг, заклади їх надання тощо, що і впливає на вартість здійснюваного медичного страхування³²¹.

З іншого боку, як відзначає С. Пилипенко, предметом договору добровільного медичного страхування є майнові інтереси страхувальника й застрахованої особи, пов'язані з витратами на отримання медичної допомоги у випадку настання страхового випадку³²². Саме дана умова договору про добровільне медичне страхування визначає його чи не найсуттєвішу особливість. Так, відповідно до договору добровільного медичного страхування

³²⁰ Пилипенко С. Поняття та особливості договору добровільного медичного страхування. Підприємство, господарство і право. 2016. №2. С. 27

³²¹ Внукова Н.М. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс: [навч. посібник]. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 140

³²² Пилипенко С. Поняття та особливості договору добровільного медичного страхування. Підприємство, господарство і право. 2016. №2. С. 27

страхове відшкодування може визначатися: грошовою сумою, у межах якої оплачується обсяг витрат застрахованої особи на медичну допомогу; переліком страхових випадків, щодо яких гарантується повне відшкодування вартості лікування; переліком витрат на надання медичних послуг з обмеженням відповідальності страховика щодо кожного виду³²³. Тобто для даного виду страхування характерним є нематеріальний (не грошовий) характер заходів, що надаються застрахованій особі.

Крім того, варто зазначити, що за умовами договору добровільного медичного страхування страхове відшкодування здійснює не соціально зобов'язана сторона договору, а лікувально-профілактичні установи, науково-дослідницькі та медичні інститути, а також фізичні особи, які надають медичну допомогу згідно із чинним законодавством на підставі відповідної ліцензії, у вигляді надання медичних послуг³²⁴.

Особливістю договору про добровільне медичне страхування є те, що він має ризиковий характер, тобто в основі договору лежить ризик (імовірність) настання тимчасової непрацездатності, зумовленої травмою чи станом здоров'я, не пов'язаними з виробництвом. Заздалегідь невідома можливість реалізації цієї імовірності і становить предмет ризикових (алеаторних) договорів³²⁵. Під час укладення договору добровільного медичного страхування сторони не можуть чітко визначити межі виконання своїх обов'язків, а втрата чи збагачення однієї зі сторін залежить від випадку³²⁶.

У зв'язку з визначеною вище особливістю договору добровільного медичного страхування за відсутності страхового випадку сплачені страхові платежі не підлягають поверненню.

³²³Манжосова О.В. Окремі аспекти добровільного медичного страхування в Україні. Європейські перспективи. 2012. №2. Ч. 1. С. 198

³²⁴Каликова Г.А. Проблемы гражданско-правового регулирования медицинского страхования и медицинских услуг: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Алма-Ата, 1992. С. 12

³²⁵Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А - Г. С. 204

³²⁶Цивільне право України. Загальна частина /за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. К.: Алерта, 2014. С. 459

Договір добровільного медичного страхування є реальним договором, оскільки відповідно до ст. 18 Закону України «Про страхування» набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором.

Дещо іншу правову природу мають договори про надання соціальних послуг у сфері недержавного соціального забезпечення.

Так, як цілком правильно визначає Н.І. Чудик-Білоусова договір про надання соціальних послуг, поряд з тим, що є юридичною підставою для здійснення соціального обслуговування, конкретизує норму права, урегульовує суспільні відносини між окремо взятими суб'єктами визначаючи їх права та кореспондуючі їм обов'язки³²⁷.

На відміну від пенсійних контрактів та договорів добровільного медичного страхування укладення договору про надання соціальних послуг не завжди є первинним юридичним фактом у юридичному фактичному складі, необхідному для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Так, договір про надання соціальних послуг укладається, як правило, з особою, яка вже перебуває у складній життєвій ситуації, зумовленій соціальним ризиком, з однієї сторони та суб'єктом надання недержавних соціальних послуг, яким може бути установа, організація, підприємство або фізична особа.

Вище вже проводилася характеристика договорів про надання соціальних послуг, що є зовнішньою формою вираження факту їх укладення, тому у даному розділі варто більше уваги приділити саме відмінностям таких договорів порівняно з пенсійними контрактами та договорами добровільного медичного страхування.

І пенсійні контракти, і договори добровільного медичного страхування, як правило, є договорами на користь третьої особи. Кількість же договорів про

³²⁷ Чудик-Білоусова Н.І. Сучасні тенденції правового регулювання соціальних послуг. Університетські наукові записки. 2016. №59. С. 139

надання соціальних послуг такого типу мінімальна. Вони переважно укладаються безпосередньо з особою, яка потребує соціального обслуговування у зв'язку зі складними життєвими обставинами.

У той же час, варто зазначити, що великий відсоток осіб, що опиняються у складних життєвих ситуаціях, не здатні усвідомити потребу у соціальному обслуговуванні у зв'язку з віком або станом здоров'я, саме тому більшість договорів про надання соціальних послуг укладаються законними чи уповноваженими представниками таких осіб, що також не характерно для пенсійних контрактів та договорів добровільного медичного страхування.

Крім того, договори про надання соціальних послуг не завжди є оплатними. Так, вище вже зазначалося, що одним із суб'єктів надання соціальних послуг є благодійні організації, однією зі сфер діяльності яких відповідно до ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» є соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності³²⁸.

Благодійними організаціями, відповідно до положень ст. 1 Закону є юридичні особи приватного права, установчі документи яких визначають добровільну особисту та/або майнову допомогу, що здійснюється з метою сприяння законним інтересам її набувачів, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням набувача благодійної допомоги, в одній чи кількох визначених сферах, як основну мету її діяльності.

Згідно зі ст. 5 Закону благодійники спільно чи індивідуально можуть здійснювати свою діяльність на підставі добровільного вибору одного або кількох таких її видів, серед яких надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів, що не потребують оплати з боку останніх.

³²⁸ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року №5073-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №25. Ст. 252 (дата звернення 20.12.2017 р.)

Формою благодійної діяльності відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»³²⁹ є волонтерська діяльність, якою є добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, щодо безоплатного здійснення волонтерами робіт та надання послуг.

Варто констатувати, що більшість соціальних послуг, що надаються в межах недержавного соціального обслуговування, здійснюються на основі відповідних безоплатних договорів.

Таким чином, особливістю правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення є те, що для їх виникнення, частіше за все необхідним є факт укладення відповідного договору.

На нашу думку, враховуючи все вищевикладене можна визначити спільні риси договорів як зовнішньої форми вираження юридичного факту, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Таким ознаками є:

1) регулювання відносин у сфері надання матеріального забезпечення чи здійснення комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію особи/сім'ї до нових умов її життєдіяльності.

Як вказує А.М. Лушніков дана сфера суспільних відносин має три критерії:

політичний, що зумовлений підвищеною соціально-політичною напругою, суспільною значимістю зобов'язання забезпечити кожному належний життєвий рівень;

соціальний, що зумовлений необхідністю забезпечення соціальної справедливості та рівності можливостей;

³²⁹ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року №3236-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №42. Ст.435 (дата звернення 20.12.2017 р.)

правовий, пов'язаний з закріпленням, зміною, припиненням та захистом права особистості на соціальний захист³³⁰.

2) персоніфікованість. Так, у пенсійному контракті, договорі про добровільне медичне страхування, договорі про надання соціальних послуг сторони чітко визначені, при цьому особлива увага приділяється конкретизації прав особи, на користь якої дані договори укладено, що зумовлено метою укладення таких договорів – забезпечення здійснення більш високого рівня соціального захисту у випадку настання несприятливих наслідків соціальних ризиків. Персоніфікація досліджуваних договорів полягає також у тому, що права соціально управомоченої особи (особи, на користь якої укладено договір), за загальним правилом не можуть бути передані іншому суб'єкту, крім випадків прямо передбачених законом;

3) правове регулювання порядку укладення договорів як зовнішньої форми вираження підстави для виникнення відносин із недержавного соціального забезпечення має комплексний характер та здійснюється за допомогою норм цивільного права та права соціального забезпечення, при цьому традиційні галузеві критерії, до яких належать предмет і метод, мають підлегле значення;

4) правова природа пенсійного контракту, договору добровільного медичного страхування, договору про надання соціальних послуг зумовлена правовою природою суспільних відносин, що виникають в результаті їх укладення. При цьому волевиявлення сторін обмежене державними соціальними стандартами, які мають імперативний характер і не можуть бути звуженими за ініціативою сторін;

5) втілення єдності публічних та приватних засад правового регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення, що проявляється у свободі волевиявлення щодо укладення такого договору та протіканням у подальшому

³³⁰Лушников А.М. Социальные договоры в праве: постановка проблемы. Седьмой пермский конгресс ученых-юристов: материалы всеросс. науч.-практ. конф. (г. Пермь, ПГНИУ, 18–19 нояб. 2016 г.) /отв. ред. В.Г. Голубцов; О. А. Кузнецова; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2016. С. 390

таких правовідносин під контролем держави в особі її уповноважених органів. Імперативний порядок регулювання відносин із недержавного соціального забезпечення, що виникають на підставі укладення пенсійних контрактів, договорів добровільного медичного страхування, та надання соціальних послуг зумовлений також тим, що можливість їх укладення прямо передбачена законом, а існування інших їх видів не допускається ;

б) подвійне юридичне значення досліджуваних договорів, що проявляється, з одного боку, в опосередкуванні юридичного факту їх укладення, тобто досягнення домовленості щодо взяття сторонами на себе зобов'язань із недержавного соціального забезпечення, а з іншого – у регулюванні відповідних відносин, що виникли після їх укладення, оскільки саме дані договори визначають у першу чергу конкретний обсяг соціального забезпечення, що буде наданий у зв'язку з настанням соціального ризику, який, до речі, також може бути визначений даним договором.

Таким чином, у сучасних умовах порядок укладення, зміни та виконання досліджуваних видів договорів регулюється цивільним законодавством, але з урахуванням особливостей, передбачених законодавством про соціальне забезпечення. Відповідні договірні відносини включаються до предмету цивільного права, однак підпадають під сферу дії спеціальних норм права соціального забезпечення.

Так, як в загальній теорії права, так і в теорії права соціального забезпечення розмежовуються поняття «предмет галузі права» і «сфера дії (застосування) норм» цієї галузі права. Норми права соціального забезпечення можуть застосовуватися субсидіарно до договірних цивільно-правових відносин. При цьому застосування норм права соціального забезпечення в субсидіарному порядку розширює не предмет правового регулювання, а сферу його дії³³¹.

³³¹ Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения. 2-е изд., доп. М.: Юстицинформ, 2009. С. 490.

На жаль, за сучасного рівня розвитку соціально-забезпечувального законодавства, договори добровільного медичного страхування та договори про надання соціальних послуг у системі недержавного соціального забезпечення регулюються цивільним законодавством без урахування характеру страхового соціального ризику.

Така ситуація зумовлює потребу у негайному реформуванні правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин у сфері недержавного соціального забезпечення шляхом забезпечення обов'язкового відсилання при укладенні, зміні та виконанні вищезгаданих договорів до спеціальних норм законодавства про соціальне забезпечення. Ці договори повинні регулюватися цивільним законодавством, але з урахуванням особливостей, передбачених спеціальним соціально-забезпечувальним законодавством з обов'язковим застосуванням державних соціальних стандартів.

Варто констатувати, що оскільки державні соціальні стандарти соціального обслуговування поширюються на надавачів соціальних послуг усіх форм власності та господарювання, то можна зробити висновок про наближення правової природи договорів про надання соціальних послуг у сфері недержавного соціального забезпечення до правової природи пенсійних контактів, які є самостійним видом договору у праві соціального забезпечення, про що мова буде йти нижче. У той же час, договори добровільного медичного страхування, на жаль, залишаються цілком цивільно-правовими договорами, у процесі лише виконання яких при настанні страхового випадку до відповідних правовідносин субсидіарно застосовуються положення соціально-забезпечувального законодавства.

Укладення відповідного договору, як правило, є першим елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення.

Тим не менше, є виключення з цього правила, коли черговість настання конкретних життєвих обставин, наявність яких необхідна для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення, може бути змінена.

Так, благодійною організацією «МБФ «Небайдужа Україна» здійснюється організація та надання соціальної послуги підтриманого проживання бездомних осіб³³². Відповідно до положень Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 3 квітня 2015 року №372³³³, дана стандартизована соціальна послуга надається після проведення комплексного визначення стану індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, складання індивідуального плану надання соціальної послуги підтриманого проживання бездомної особи (що є юридичними фактами та визначають виникнення та динаміку процедурних правовідносин) та укладення договору про надання соціальної послуги.

Таким чином, договір про надання соціальної послуги укладається з особою, яка уже перебуває у складній життєвій обставині, зумовленій соціальним ризиком, за умови, що уповноваженим суб'єктом визначена потреба у такій послугі та її зміст. Тобто соціальне неблагополуччя особи, спричинене таким соціальним ризиком як бездомність, буде тим первинним юридичним фактом, наявність якого зумовить у подальшому необхідність укладення договору про надання відповідної соціальної послуги.

А.О. Медвідь зазначає про можливість існування й іншої ситуації, коли укладення договору для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення взагалі не потрібне. Так, науковець вказує, що матеріальна або натуральна допомога, що надається відповідно до положень законів України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про

³³² Офіційний сайт благодійної організації «МБФ «Небайдужа Україна». URL: <http://www.nebayduzha-ukrayina.com.ua/programs.php> (дата звернення 20.12.2017 р.)

³³³ Про затвердження Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 3 квітня 2015 року №372. Офіційний вісник України. 2015. №35. Ст. 1053 (дата звернення 20.12.2017 р.)

гуманітарну допомогу»³³⁴, здійснюється на підставі рішення відповідного суб'єкта про забезпечення певної категорії населення у зв'язку з соціальною назахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, якому передують факт звернення безпосередньо особи або представника соціальної групи, що перебуває у вищевказаному становищі, до відповідного суб'єкта³³⁵.

Крім того, заходом недержавного соціального захисту є виплата сім'ям, що проживають у м. Львів, у яких одночасно народилось троє і більше дітей, щомісячної допомоги у розмірі 500 гривень на кожну дитину до досягнення нею двохрічного віку відповідно до рішення виконавчого комітету Львівської міської ради «Про затвердження Положення про щомісячну виплату сім'ям, у яких народилось троє і більше дітей» від 18 лютого 2008 року №81.

У такому випадку важливим елементом правовстановлюючого юридичного фактичного складу є рішення компетентного органу, яке зумовлює динаміку правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Рішення відповідного органу про надання конкретного виду недержавного соціального захисту констатує наявність усіх необхідних умов для виникнення відповідних правовідносин.

Проводячи класифікацію соціально-забезпечувальних юридичних фактів вже зазначалося, що одним з їх видів є правоперешкоджаючі юридичні факти, наявність яких спричинює неможливість вступу суб'єктів у правовідносини. Варто зазначити, що у сфері недержавного соціального забезпечення такі юридичні факти практично відсутні.

Вище вже також йшлося, що матеріальне забезпечення та соціальні послуги у системі недержавного соціального забезпечення надаються додатково до державної системи соціального захисту, а отже варто зазначити, що

³³⁴ Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року №1192-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №51. Ст. 451 (дата звернення 20.12.2017 р.)

³³⁵ Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Право». 2017. №1. Т. 1. С. 127

нормативно-правовими актами у сфері недержавного соціального забезпечення навпаки акцентується увага на відсутності перешкод щодо укладення договорів добровільного медичного страхування та договорів про надання соціальних послуг недержавними суб'єктами тощо, оскільки у даному випадку держава жодних затрат на організацію заходів соціального захисту не несе у той час як ними забезпечується більш високий життєвий рівень для її громадян.

Таким чином, правовідносини із недержавного соціального забезпечення виникають на підставі складного юридичного факту, структурними елементами якого є складна життєва обставина, волевиявлення уповноваженого суб'єкта, яке як правило оформлюється у формі договору, та прийняття рішення зобов'язаним суб'єктом.

Кожен із цих юридичних фактів, що у сукупності формують юридичний фактичний склад, є необхідним для виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Відсутність хоча б одного з елементів цієї сукупності виключає можливість становлення правовідносин.

Особливим юридичним фактом у сфері правовідносин із недержавного соціального забезпечення є укладення договору, у якому може бути закріплений особливий соціальний ризик, як підстава для здійснення соціального захисту, а також конкретизується порядок його здійснення. Для окремих видів правовідносин із недержавного соціального захисту (із добровільного медичного страхування) укладення такого договору є першим елементом у юридичному фактичному складі, необхідному для їх виникнення.

3.2. Укладення пенсійного контракту як правовстановлюючий юридичний факт у правовідносинах недержавного пенсійного забезпечення

Тривалий проміжок часу правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням недержавного пенсійного страхування, не включали до предмету права соціального забезпечення з зв'язку з їх виникненням на підставі договору, що для відповідної галузі публічного права не характерно. Так, О.Є. Мачульська

стверджує, що суспільні відносини щодо розподілу коштів недержавних соціальних фондів (у тому числі профспілкових, кооперативних, благодійних та ін.) до предмета права соціального забезпечення не входять³³⁶.

Тим не менше з такою позицією автора погодитися неможна. Так, вище вже йшла мова про закріплення Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» трирівневої пенсійної системи, третім рівнем якої є недержавний. Виключення ж правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення зі сфери дії норм права соціального забезпечення призведе до неможливості функціонування пенсійної системи України в цілому.

У цьому аспекті варто також вказати на соціальну направленість недержавного пенсійного забезпечення, що проявляється у його меті. Так, пенсійні виплати, що здійснюються в рамках даного виду недержавного соціального захисту, як і державний соціальний захист, спрямовані на пом'якшення несприятливих наслідків такого соціального ризику як досягнення віку зниження працездатності (пенсійного віку), адаптацію особи до нових умов життєдіяльності. При цьому недержавне пенсійне забезпечення не є повністю автономним – держава встановлює межі розсуду сторін при визначенні положень, спрямованих на регулювання відповідних відносин, здійснює контроль та нагляд за діяльністю соціально зобов'язаних суб'єктів у сфері недержавного пенсійного забезпечення, оскільки вони беруть участь у реалізації соціальної функції держави.

Не дивлячись на належність матеріальних правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення до предмету права соціального забезпечення, тим не менше, вони мають свої особливості, що, у першу чергу, проявляються у своєрідних підставах виникнення.

Так, вище вже зазначалося, що договори у сфері недержавного соціального забезпечення є лише зовнішнім проявом відповідних юридичних

³³⁶ Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А. Право социального обеспечения. 3-е издание; переработанное и дополненное. Москва; Книжный мир, 2001. С. 24

фактів – укладення таких договорів. Тим не менше з такою позицією згодні не всі представники науки права соціального забезпечення.

З такою позицією не погоджується Г.В. Татаренко, яка вказує, що саме за допомогою пенсійного договору особа може повною мірою реалізувати своє право на пенсійне забезпечення у недержавній системі соціального захисту. Дослідниця зазначає, що саме пенсійний договір є головним юридичним фактом, що породжує пенсійні правовідносини, а моментом виникнення прав і обов'язків фізичної особи є момент укладення договору³³⁷. С.В. Богословець також відзначає, що для виникнення правовідносин з недержавного пенсійного забезпечення одиничного юридичного факту недостатньо – необхідним є юридичний склад – комплекс юридичних фактів, одним з елементів якого є пенсійний контракт як підстава виникнення правовідносин з недержавного пенсійного забезпечення³³⁸.

У той же час, на нашу думку, варто погодитися з переконанням М.М. Шумило, який вказує, що у пенсійно-страхових правовідносинах у недержавній пенсійній системі юридичним фактом є підписання пенсійного контракту, а не сам пенсійний контракт, який автор розглядає виключно як форму юридичного складу, необхідного для динаміки пенсійно-страхових правовідносин, а не одиничний юридичний факт. Автор підкріплює свою позицію вказівкою на те, що для виникнення правовідносин щодо виплати пенсій у системі недержавного пенсійного страхування потрібен факт підписання пенсійного контракту, досягнення пенсійного віку, визначеного у ньому, та наявність необхідного страхового стажу³³⁹. Така позиція видається нам цілком обґрунтованою.

³³⁷ Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Луганськ: Література, 2011. С. 79

³³⁸ Богословець С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. С. 13-14

³³⁹ Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К: Ніка-Центр, 2016. С. 318

Таким чином, у сфері недержавного пенсійного забезпечення юридичним фактом як елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, є укладення пенсійного контракту, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою. Саме у пенсійному контракті визначається соціальний ризик, з настанням якого у особи виникає право на отримання соціального захисту, розмір та порядок сплати пенсійних внесків, права, обов'язки та відповідальність сторін правовідносин тощо³⁴⁰.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійний контракт це договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою. У ст. 55 цього ж Закону дане визначення дещо конкретизоване шляхом визначення суб'єкта, з яким укладається пенсійний контракт від імені пенсійного фонду, джерела фінансування пенсійних виплат.

С.В. Богословець вказує, що пенсійний контракт – це певна структурована сукупність умов договірному характеру (найменування сторін, предмет, строк, порядок розрахунків, розмір пенсійних внесків та умови його зміни, розірвання), які визначають правовий статус, обсяг взаємних прав та обов'язків його сторін.³⁴¹

Втім, ні визначення, що закріплені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення», ні те, що надане С.В. Богословцем, не розкриває правової природи та особливостей пенсійного контракту як зовнішньої форми вираження юридичного факту, необхідного для виникнення правовідносин із недержавного пенсійного страхування.

³⁴⁰Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 119.

³⁴¹Богословець С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. С. 18

Так, відповідно до ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року пенсійний контракт укладається у письмовій формі щонайменше у двох примірниках.

Сторонами такого контракту є пенсійний фонд в особі його адміністратора та вкладник, тобто особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника фонду шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Таким чином, крім випадків поєднання в одній особі вкладника та учасника недержавного пенсійного фонду, пенсійний контракт є угодою на користь третьої особи.

Як зазначає Г.В. Татаренко пенсійний контракт є консенсуальним договором³⁴², який є укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх його істотних умов в належній формі³⁴³. Тим не менше, такий висновок не означає неможливість віднесення пенсійних контрактів до категорії реальних договорів, оскільки за сторонами залишається право включення до їх змісту будь-яких інших умов, які не суперечать законодавству, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Істотні умови пенсійного контракту, згода щодо яких має бути досягнута між його сторонами для визнання договору укладеним, визначені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (ст. 56). Ними є:

дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця вкладника фонду та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього - серія і номер паспорта вкладника чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у

³⁴²Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. С. 13

³⁴³ Цивільне право України. Особлива частина: підручник /за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 377

сфері ринків фінансових послуг (якщо вкладником є фізична особа), або повне найменування, місцезнаходження постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа);

дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років - дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього - серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

посилання на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;

порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;

розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

У той же час, варто зазначити, що даний перелік більшою мірою визначає структуру пенсійного контракту, аніж ті його умови, досягнення домовленості щодо яких дає можливість судити про укладення пенсійного контакту.

Так, наприклад істотною умовою пенсійного контракту визначено дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років – дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків

фінансових послуг. Тим не менше, відповідну інформацію взагалі важко назвати умовою договору, вона є більшою мірою реквізитами учасника пенсійного фонду.

Схожа ситуація склалася і щодо визначення у пенсійному контакті умов його зміни та розірвання. На нашу думку, віднесення даної умови до категорії істотних є не зовсім вдалим, оскільки відповідно до пункту восьмого частини другої ст. 58 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року порядок дострокового розірвання контракту визначений цим Законом. Аналогічно урегульовані права та обов'язки сторін пенсійного контакту, основні з яких закріплені у ст. 57 вищезазначеного нормативно-правового акту. Тим не менше, за угодою сторін відповідні положення пенсійного контракту можуть бути уточнені.

Таким чином, видається недоцільним визначення структурних частин пенсійного контракту в якості його істотних умов, відсутність яких може бути підставою для визнання пенсійного контракту недійсним, у той час як більшість з них визначена законодавством, що не вплине на рівень гарантування прав його сторін та учасника фонду недержавного пенсійного забезпечення. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, виклавши частину першу ст. 56 у такій редакції:

«Стаття 56. Зміст пенсійного контракту

1. Пенсійний контракт повинен містити:

дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця вкладника фонду та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта вкладника чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (якщо вкладником є фізична особа), або повне

найменування, місцезнаходження постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа);

дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду (для особи віком до 16 років – дані свідоцтва про народження) та реєстраційний номер його облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів), а у разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

посилання на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;

порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;

розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

У пенсійному контракті також можуть бути зазначені інші умови за згодою сторін.»³⁴⁴

Так, сторони за своєю згодою можуть перебачити у пенсійному контракті й інші умови, ніж ті, перелік яких міститься у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року.

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року пенсійний вік, після досягнення якого учасник недержавного пенсійного фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою. При цьому такий пенсійний вік може бути меншим від 60 років – віку, що визначає за загальним правилом право на

³⁴⁴Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 122.

пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років, а також більшим. При застосуванні даної норми, пенсійний вік, після досягнення якого учасник недержавного пенсійного фонду може здійснити право на отримання пенсійної виплати, буде визначений саме у контракті.

Крім того, умовами типового пенсійного контракту товариства з обмеженою відповідальністю «Компанія з управління активами та адміністрування пенсійних фондів «Опіка», що діє в якості адміністратора відкритого недержавного пенсійного фонду «Ніка», додатково визначено форму обміну інформацією між сторонами контракту та обов'язкові реквізити відповідної кореспонденції, перелік осіб, яким може бути надана інформація з системи персоніфікованого обліку³⁴⁵.

Можливість внесення до пенсійних контрактів інших положень, ніж ті, що визначені у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення», що у подальшому стануть регуляторами відповідних суспільних відносин, є свідченням приватноправової природи пенсійного контракту. Крім того, про приватноправовий характер пенсійних контрактів свідчить також статус недержавних пенсійних фондів як соціально зобов'язаних суб'єктів за договором.

Також варто зазначити про вимогу законодавства щодо повідомлення адміністратором недержавного пенсійного фонду Пенсійного фонду України про факт укладення пенсійного контракту на користь фізичної особи з метою ведення обліку стану накопичувального пенсійного рахунку, коли мова йде про функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення, до якої входять другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення.

³⁴⁵Офіційний сайт товариства з обмеженою відповідальністю «Компанія з управління активами та адміністрування пенсійних фондів «Опіка». URL:http://www.opika.com.ua/for_persons/pf_pers/pf_pers_opika (дата звернення 18.12.2017 р.)

Однією з особливостей пенсійного контракту є також його майновий характер. Дана ознака проявляється у тому, що предметом договору є порядок та умови здійснення пенсійних внесків та інших заходів з метою подальшого фінансування пенсійних виплат у системі недержавного пенсійного забезпечення. Саме пенсійний контракт визначає розмір та порядок зміни таких внесків, умови їх накопичення, пенсійну схему на підставі якої буде проводитися недержавне пенсійне забезпечення учасника фонду та інші питання, що пов'язані з перерахуванням цих коштів іншим суб'єктам з метою безпосереднього здійснення пенсійних виплат як додаткових заходів соціального захисту осіб, що втратили працездатність у зв'язку з досягненням пенсійного віку.

Майновий характер пенсійного контракту проявляється також у його оплатності, оскільки можливість виконання такого договору шляхом здійснення пенсійних виплат на користь учасника недержавного пенсійного фонду зі сторони соціально зобов'язаного суб'єкта повністю забезпечена сумлінним виконанням зобов'язань за пенсійним контрактом його вкладником.

Крім того, пенсійний контракт має строковий характер. Варто зазначити, що чим більший строк, на який укладається даний договір, тим вищий рівень соціального захисту буде ним забезпечений.

Таким чином, ознаками пенсійного контракту як документу, що опосередковує факт його укладення, є його майновий характер, консенсуальність, обов'язкова письмова форма та необхідність додаткової реєстрації в органах Пенсійного фонду України за умови укладення такого договору в рамках системи накопичувального пенсійного забезпечення, строковість та приватноправовий характер. На дані ознаки пенсійного контракту звертала увагу також Г.В. Татаренко.³⁴⁶

³⁴⁶ Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. С. 13

Таким чином, пенсійний контракт як і договори про надання соціальних послуг у системі державного соціального захисту є самостійною і самодостатньою юридичною конструкцією соціально-забезпечувального договору, який регулюється виключно нормами права соціального забезпечення (з заборотою аналогії норм цивільного права або з дозволом такої аналогії тільки у випадках прямо передбачених законодавством)³⁴⁷.

У зв'язку з особливостями правової природи пенсійного контракту його не можна віднести до цивільно-правових договорів, оскільки взаємність обов'язків сторін пенсійного контракту не пов'язана з майновою самостійністю сторін договору, з зустрічним еквівалентним наданням. Метою пенсійного соціального контракту є виключно стимулювання активних дій суб'єктів щодо найбільш ефективного подолання несприятливих наслідків соціальних ризиків. Зміст (істотні умови) договору даного виду визначений на рівні закону. Крім того, обов'язковим додатком пенсійного контракту є пенсійна схема, яка безпосередньо визначає умови пенсійного забезпечення учасника недержавного пенсійного фонду. Все вищезазначене дозволяє дійти висновку про самодостатність пенсійного контракту як юридичної конструкції у межах права соціального забезпечення.

³⁴⁷ Лушнікова М.В. Способы закрепления договорных конструкций в праве социального обеспечения. Седьмой пермский конгресс ученых-юристов: материалы всеросс. науч.-практ. конф. (г. Пермь, ПГНИУ, 18–19 нояб. 2016 г.) /отв. ред. В. Г. Голубцов; О. А. Кузнецова; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2016. С.393

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного соціально-забезпечувального законодавства.

1. Вчення про юридичні факти у праві соціального забезпечення у процесі свого становлення та розвитку пройшло шість етапів: 1) 1966-1993 рр. – формування теорії соціального ризику, який у випадку його настання є основною об’єктивною обставиною, що зумовлює виникнення і динаміку соціально-забезпечувальних відносин як основи предмету права соціального забезпечення та пов’язаних з ними процедурних та процесуальних правовідносин; 2) 1993-1996 рр. – законодавче закріплення соціальних ризиків, визначення та характеристика правових наслідків їх настання; 3) 1996-1998 рр. – закріплення на конституційному рівні основних соціальних ризиків, обґрунтування можливості поділу категорії «соціальний ризик» на дві відносно відособлені групи: страхові та не страхові соціальні ризики, встановлення їх ознак та відмінностей; 4) 1998-2004 рр. – визначення правової природи страхових випадків, обґрунтування доцільності їх розширення/звуження, наукове обґрунтування факту виникнення галузевих правовідносин у своїй більшості на підставі юридичного фактичного складу; 5) 2004-2014 рр. – закріплення змісту юридичного фактичного складу як підстави виникнення та динаміки правовідносин у праві соціального забезпечення на договірному рівні (в актах соціального діалогу), визначення правової природи договорів у праві соціального забезпечення; 6) 2014 р. - по теперішній час – розширення договірних засад у механізмі забезпечення права на соціальний захист, в тому числі й щодо визначення змісту конкретних юридичних фактів, визначення особливостей підстав виникнення не тільки соціально-забезпечувальних правовідносин, а й процедурних та процесуальних правовідносин.

2. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин – це передбачена нормами права система конкретних життєвих обставин, основним елементом якої є несприятливі наслідки соціальних ризиків і яка зумовлює виникнення правовідносин, у яких задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах, соціальних послугах, інших видах соціального захисту.

3. Ознаками юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є особливості (властивості), які визначають схожість даного явища з відповідними об'єктами пізнання в інших галузях права, а також їх суттєві відмінності.

Для юридичних фактів як правової категорії характерні дві групи ознак, що визначають їх зміст та значення: родові, які визначають подібність даної правової категорії у різних галузях права, та видові, що притаманні юридичним фактам в рамках кожної конкретної галузі права.

4. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є багатоаспектним правовим явищем та можуть бути класифіковані за різними критеріями, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальними критеріями для класифікації юридичних фактів як підстав виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин є: важливість для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин; пов'язаність правових наслідків із існуванням певного явища або його відсутністю; залежність від волі суб'єктів права; залежність від тривалості у часі. До спеціальних критеріїв систематизації юридичних фактів даного виду належать: організаційно-правова форма соціального захисту; вид соціального захисту.

5. Юридичні фактичні склади як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо здійснення грошових виплат у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування майже не відрізняється один від одного, тим не менше мають найбільшу своєрідність

порівняно з юридичними фактичними складами як підставами виникнення інших видів соціально-забезпечувальних правовідносин. Така особливість полягає у необхідності існування такого юридичного факту-стану як «бути застрахованим» на підставі закону або договору.

Наявність лише статусу застрахованої особи автоматично не призводить до виникнення соціально-страхових правовідносин, необхідними частіше за все є також: 1) страховий випадок; 2) наявність страхового стажу; 3) наявність особливого правового статусу; 4) прийняте компетентним органом відповідне позитивне рішення. Не всі вищеперераховані юридичні факти обов'язково повинні мати місце у сукупності задля виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин щодо грошових виплат у системі соціального страхування, тим не менше, як видається, такий перелік юридичних фактів є найтиповішим.

6. На відміну від більшості соціально-забезпечувальних правовідносин у системі державного соціального захисту, які безпосередньо виникають з моменту прийняття компетентним органом позитивного рішення про надання грошової виплати, здійснення соціального обслуговування тощо, суспільні зв'язки щодо здійснення медичної допомоги вперше виникають лише за наявності звернення особи, яка вважає, що потребує такої допомоги, до лікаря, що надає первинну медичну допомогу, з декларацією про вибір лікаря, відмовитися від прийняття якої останній має право лише у випадку перебування на його обліку більше ніж 2 000 тисяч пацієнтів (крім сільської місцевості). В подальшому надання медичної допомоги здійснюється виключно на підставі зумовленого тимчасовою непрацездатністю звернення особи.

Не менш важливим юридичним фактом у структурі юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин із надання медичної допомоги за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету, є добровільна згода особи (пацієнта) на медичне втручання.

7. Складними життєвими обставинами є ситуація, спричинена соціальними ризиками, за якої особа/сім'я частково або повністю обмежена у здатності або можливості самостійно вживати заходів з метою задоволення своїх потреб. У зв'язку з цим доцільно уточнити визначення даного поняття у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

8. Статтю 1 Закону України «Про соціальні послуги» доцільно доповнити новим абзацом наступного змісту: «договір про надання соціальних послуг – це двостороння угода, за умовами якої одна сторона (суб'єкт надання соціальних послуг) зобов'язується надавати відповідні соціальні послуги іншій стороні (отримувачу) на умовах та в строки, передбачені договором, а інша сторона зобов'язується надати необхідну для надання соціальних послуг інформацію та у випадках передбачених законом оплатити їх».

9. Підставою виникнення правовідносин щодо надання соціальних пільг є особливий соціальний статус особи, яка належить до соціальної групи, що відокремлена за певною юридично значимою ознакою. Особливість такого статусу полягає у додаткових правах та обов'язках, передбачених спеціальними нормативно-правовими актами, порівняно з загальними суб'єктами права соціального забезпечення. Юридично значимою обставиною, яка є причиною встановлення особливого соціального статусу особі, є окремі види соціальних ризиків, наслідки яких є особливо тяжкими і не можуть бути пом'якшені в рамках одного виду соціального захисту (інвалідність, багатодітність, старість тощо).

10. Особливістю об'єктивних підстав виникнення матеріальних правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення є те, що вони можуть закріплюватися як на централізованому рівні, так і на муніципальному чи локальному рівнях, а також можуть бути передбачені у договорі.

11. У сфері недержавного соціального захисту зовнішнім проявом волевиявлення сторін, як правило, є договір. У такому договорі персоніфіковано визначаються сторони, предмет договору (конкретний вид соціального захисту),

організаційні засади його здійснення (періодичність надання, засади фінансування), конкретизуються права і обов'язки зобов'язаного та управомоченого суб'єкта.

Договори у сфері недержавного соціального забезпечення є лише зовнішнім проявом відповідних юридичних фактів – укладення таких договорів. Такі угоди у подальшому стають регуляторами відповідних відносин, але юридичних наслідків, характерних для юридичних фактів, самі по собі не створюють.

12. Спільними рисами договорів як зовнішньої форми вираження юридичного факту, необхідного для виникнення матеріальних правовідносин у сфері недержавного соціального захисту, є: персоніфікованість; комплексність правового регулювання порядку укладення таких договорів, що здійснюється за допомогою норм цивільного права та права соціального забезпечення; зумовленість правової природи правовою природою суспільних відносин, що виникають в результаті їх укладення; єдність публічних та приватних засад правового регулювання; подвійне юридичне значення, що проявляється, з одного боку, в опосередкуванні юридичного факту їх укладення, тобто досягнення домовленості щодо взяття сторонами на себе зобов'язань із недержавного соціального забезпечення, а з іншого – у регулюванні відповідних відносин, що виникли після їх укладення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Code de la santé publique. Version consolidée au 27 janvier 2018. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr>
2. Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 7 giugno 2017, n. 73, recante disposizioni urgenti in materia di prevenzione vaccinale" (approvato dal Senato).
3. Torveny az egeszsegugyrol. 23 december 1997. №CLIV. UNIO KFT-CDATA Bt. Magyar Torvenytar. – 2003.
4. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. М.: Ученые труды ВЮОН НКЮ СССР, 1940.
5. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. 271 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. М.: ЮЛ, 1982. 360 с.
7. Андреев В.С. Понятие и система советского права социального обеспечения. Правоведение. 1969. №5. С. 66-72.
8. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебник. Москва: Юридическая литература, 1987.
9. Андреев В.С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. 232 с.
10. Андреева Я.Ф. Соціальна психологія. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004.
11. Андрієнко І.С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 20 с.
12. Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.

13. Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: моногр. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. 198 с.
14. Баринов О.В. Понятие и функции юридических фактов в трудовом праве. Правоведение. 1986. №5. С. 75-78.
15. Батыгин К.С. Правовые проблемы социального страхования в СССР: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. М., 1975. 35 с.
16. Благодир А.Л. Социальные риски как обстоятельства, влекущие возникновение социально-обеспечительных отношений. Социальное и пенсионное право. 2011. №1. С. 5-12.
17. Богославец С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. 21 с.
18. Боднарук М.І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку: монографія. Чернівці: Рута, 2002. 247 с.
19. Божко Д.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 21 с.
20. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.
21. Бориченко К.В. Поняття та ознаки додаткового соціального захисту як організаційно-правової форми соціального захисту. Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 22-26.
22. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. Право і суспільство. 2017. №1. Ч. 1. С. 99-104.
23. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.05. Одеса, 2015. 20 с.

24. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.

25. Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.11-16.

26. Бородкін М.В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3-4 жовтня 2014 р.) /за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2014. С. 361-366.

27. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 132-136.

28. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 26-29.

29. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 119-123.

30. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 529-532.

31. Бородкін М.В. Підстави для класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Верховенство права очима правників-початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (3 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 193-195.

32. Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1. С. 136-139.

33. Бородкін М.В. Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів у сфері соціального забезпечення. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 592-594.

34. Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 55-58.

35. Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 587-590.

36. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 437 с.

37. Буянова М.О. Социальное обслуживание граждан России в условиях рыночной экономики. Теоретико-правовой аспект. Монография. М.: ООО «Издательство Проспект», 2002. 240 с.

38. Васильева Ю.В. Сочетание государственного и договорного регулирования в сфере социального обеспечения. Сочетание государственного

и договорного регулирования в сфере наемного труда и социального обеспечения. сб. /под общ. ред. К.Н. Гусова, М., 2012. С. 30-35.

39. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

40. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь, 2001. 1314 с.

41. Вигдорчик Н.А. Теоретические основы социального страхования. Второе исправленное издание. Петроград: Книгоиздательское Товарищество «Книга», 1923.

42. Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Выш. 1: Теоретические основы социального страхования. 3-е изд. М.; Петроград, 1923.

43. Вишневский А.Ф., Горбатюк Н.А., Кучинский В. А. Общая теория государства и права. Мн.: Амалфея, 2002. 656 с.

44. Внукова Н.М. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс: [навч. посібник]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 412 с.

45. Волкович О. Відмова від медичного втручання. примусове лікування. Юрист і закон. 2016. №19. URL: <http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/900365>.

46. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

47. Галаганов В.П. Российское социальное обеспечение: проблемы и перспективы развития. Государство и право. 1992. №12.

48. Горобець А.С. Підстави виникнення правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. №25. С. 77-80.

49. Гуменюк І.О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2001. 19 с.

50. Данилин В.И., Реутов С.И. Юридические факты в советском семейном праве. Свердловск, Изд-во Уральского ун-та, 1989. 155 с.
51. Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. О., 2008. 19 с.
52. Дефектность юридических фактов как негативная черта правовой системы /Воротников А.А., Муругина В.В. - Саратов: Изд-во ФГБОУ ВПО «Сарат. гос. юр. акад.», 2011. 192 с.
53. Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року №1045. Офіційний вісник України. 2017. №4. Ст. 148.
54. Деякі питання соціальної підтримки осіб, звільнених з полону: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 року №38. Урядовий кур'єр. 2018. №23.
55. Догадов В. М. Социальное страхование. М., 1926.
56. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 6 листопада 1990 року. Акти європейського права із соціальних питань. К.: Парламентське видавництво, 2005.
57. Жигалкин П.И. Правовое регулирование сроков в трудовых отношениях: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харьков, 1974. 20 с.
58. Жинкин С.А. Некоторые проблемы классификации видов эффективности правовых норм. Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. 2004. №1. С. 64-67.
59. Завальний А. Інтерпретації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор». С. 225-232.
60. Загальна теорія держави і права /За ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.

61. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: ученик. М.: Издательство БЕК, 2001. С. 101.
62. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России. Москва, 2004.
63. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005. 640 с.
64. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: Учебник. 2-е изд., испр. и перераб. М.: Издательство БЕК, 2002. 560 с.
65. Исаков В.Б. Юридические факты в российском праве. Учебное пособие. М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 1984. 144 с.
66. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 204 с.
67. Каликова Г.А. Проблемы гражданско-правового регулирования медицинского страхования и медицинских услуг: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Алма-Ата, 1992. 22 с.
68. Карітас України – офіційний сайт. URL:<https://caritas-ua.org/diyalnist/domashnya-opika/>
69. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. 477 с.
70. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права. Право України. 2003. №7. С. 9-33.
71. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2006. 198 с.
72. Ковальська В.С. Юридичні факти-стани у сімейному праві: питання правової природи. Університетські наукові записки. 2012. №4. С. 162-166.
73. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50. Ст. 375

74. Колективний договір на 2017-2019 роки між роботодавцем та Первинною профспілковою організацією Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», затверджений конференцією трудового колективу 26 квітня 2017 року та зареєстрований УПСЗН Шевченківської РДА 19 червня 2017 року за №281. URL:https://kneu.edu.ua/userfiles/trade_union/documents/KD-2017_reD194stracD196ya.pdf.

75. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

76. Комков С.А. Сроки в трудовом праве Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Томск, 2004. 28 с.

77. Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. №36. Ст. 5.

78. Конверський А.Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 5-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2015. 320 с.

79. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2008. 536 с.

80. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

81. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

82. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

83. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958.

84. Красавчиков О.А. Советское гражданское право: Учебник. М., Высш. шк., 1985. 544 с.
85. Кримова О.В. Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. О., 2006. 20 с.
86. Кучма О.Л. Страховий ризик у соціальному страхуванні як правова категорія та категорія права. Порівняльно-аналітичне право. 2015. №6. С. 142-144.
87. Литвиненко В. Підстави надання соціальних послуг. Юридична Україна. 2013. №8. С. 62-65.
88. Литвиненко В.М. Поняття та основні ознаки договору про надання соціальних послуг. Підприємництво, господарство і право. 2010. №9/2. С. 51-53.
89. Литовка А.Б. Медицинское право – комплексная отрасль национального права России: Становление, перспективы развития. Правоведение. 2000. №1. С. 80-83.
90. Луценко Т.О. Спеціальний стаж на його значення у системі пенсійного забезпечення. Право і безпека. 2004. №3. С. 113-117.
91. Лушников А.М. Социальные договоры в праве: постановка проблемы. Седьмой пермский конгресс ученых-юристов: материалы всеросс. науч.-практ. конф. (г. Пермь, ПГНИУ, 18–19 нояб. 2016 г.) /отв. ред. В.Г. Голубцов; О.А. Кузнецова; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2016. С. 389-391.
92. Лушникова М.В. Государство, работодатели и работники: история, теория и практика правового механизма социального партнерства (сравнительно-правовое исследование). Ярославль: ЯрГУ, 1997. 199 с.
93. Лушникова М.В. Способы закрепления договорных конструкций в праве социального обеспечения. Седьмой пермский конгресс ученых-юристов: материалы всеросс. науч.-практ. конф. (г. Пермь, ПГНИУ, 18–19 нояб. 2016 г.) /отв. ред. В.Г. Голубцов; О.А. Кузнецова; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2016. С. 391-393.

94. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения. 2-е изд., доп. М.: Юстицинформ, 2009. 656 с.
95. Люминарская С.В. Сроки в праве социального обеспечения России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Ижевск, 2007. 20 с.
96. Майданик Р.А. Медичне право в системі права України. К.: Алерта, 2013. 32 с.
97. Макух О.В. Поняття та значення юридичних фактів у динаміці фінансових правовідносин. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). С. 1-12.
98. Манжосова О.В. Окремі аспекти добровільного медичного страхування в Україні. Європейські перспективи. 2012. №2. Ч. 1. С. 195–199.
99. Маркосян А.В. Юридические факты в семейном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 203 с.
100. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Юристъ, 2004. 512 с.
101. Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А. Право социального обеспечения 3-е издание; переработанное и дополненное. Москва: Книжный мир, 2000. 293 с.
102. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
103. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. 198 с.
104. Медвідь А.О. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Право». 2017. №. 1. Т. 1. С. 125-128.
105. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс). Одесса: Юрид. лит., 2004. 184 с.

106. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року №2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №4. Ст. 19.

107. Офіційний сайт благодійної організації «МБФ «Небайдужа Україна». URL: <http://www.nebayduzha-ukrayina.com.ua/programs.php>.

108. Офіційний сайт єдиного веб-порталу органів виконавчої влади «Урядовий портал». URL: <http://old.kmu.gov.ua>.

109. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://moz.gov.ua>.

110. Офіційний сайт товариства з обмеженою відповідальністю «Компанія з управління активами та адміністрування пенсійних фондів «Опіка». URL: http://www.opika.com.ua/for_persons/pf_pers/pf_pers_opika.

111. Панченко В.Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе. СОЦИС. 2012. №5. С. 13–18.

112. Пилипенко С. Поняття та особливості договору добровільного медичного страхування. Підприємство, господарство і право. 2016. №2. С. 24–28.

113. Питання медико-соціальної експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317. Офіційний вісник України. 2009. №95. Ст. 3265.

114. Питання стипендіального забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 р. №882. Офіційний вісник України. 2004. №28. Том 1. Ст. 1871.

115. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №13, /№13-14, №15-16, №17/. Ст. 112.

116. Поклонська Н.І. До питання про строки як юридичні факти в праві соціального забезпечення. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV

Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) /Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2012. С. 487-490.

117. Постанова Нижньогірського районного суду Автономної Республіки Крим від 26 серпня 2008 року у справі №2-а-458/08. Єдиний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

118. Постанова Арцизького районного суду Одеської області від 21 березня 2011 року у справі №2-а-9/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

119. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 22 с.

120. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» від 6 червня 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61566.

121. Право соціального забезпечення: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] /за ред. П.Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Видавничий дом «Ін Юре», 2008. 504 с.

122. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. /За ред. П.Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

123. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія /В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 280 с.

124. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2006. Вип. 32. С. 44-50.

125. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року №5073-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №25. Ст. 252.

126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 2 березня 2015 року №213-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №22. Ст. 145.

127. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №40-41. Ст. 383.

128. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року №300. Офіційний вісник України. 2017. №40. Ст. 1256.

129. Про внесення змін до рішень виконавчого комітету від 18.02.2008 №81, від 18.02.2008 №82, від 18.02.2008 №84, від 18.02.2008 №85, від 08.10.2010 №1347: Рішення Львівської міської ради від 29 вересня 2017 року №864. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

130. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року №3236-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №42. Ст. 435.

131. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року №1303. Офіційний вісник України. 1998. №33. Ст. 1241.

132. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року №409. Офіційний вісник України. 2014. №73. Ст. 2064.

133. Про громадянські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року №4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №1. Ст. 1.

134. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року №1192-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №51. Ст. 451.

135. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року №2168-VIII. Офіційний вісник України. 2018. №4. Ст. 148.

136. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №5. Ст. 21.

137. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст. 290.

138. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст. 290.

139. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року №2109-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №1. Ст. 2.

140. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №33-34. Ст. 404.

141. Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 року №66. Зібрання постанов Уряду України. 1994. №5. Ст. 133.

142. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року №5081-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №30. Ст. 340.

143. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року №2342-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №6. Ст. 147.

144. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року №1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №1. Ст. 1.

145. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №49. Ст. 376.

146. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року №1533-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №22. Ст. 171.

147. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року №5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №24. Ст. 243.

148. Про затвердження Державного стандарту денного догляду: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30 липня 2013 року №452. Офіційний вісник України. 2013. №66. Ст. 2407.

149. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 листопада 2013 року №760. Офіційний вісник України. 2013. №93. Ст. 3470.

150. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Міністерства соціальної політики від 13 листопада 2013 року №760. Офіційний вісник України. 2013. №93. Ст. 3470.

151. Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 серпня 2013 року №495. Офіційний вісник України. 2013. №68. Ст. 2500.

152. Про затвердження Державного стандарту паліативного догляду: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 січня 2016 року №58. Офіційний вісник України. 2016. №22. Ст. 868.

153. Про затвердження Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 3 квітня 2015 року №372. Офіційний вісник України. 2015. №35. Ст. 1053.

154. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 11 серпня 2017 року №1307. Офіційний вісник України 2017. №79. Ст. 2423.

155. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 31 березня 2016 року №318. Офіційний вісник України. 2016. №36. Ст. 1420.

156. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики України від 18 травня 2015 року №514. Офіційний вісник України. 2015. №49. Ст. 1585.

157. Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19 вересня 2013 року №596. Офіційний вісник України. 2013. №78. Ст. 2914.

158. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 2 липня 2015 року №678. Офіційний вісник України. 2015. №67. Ст. 2217.

159. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 1 липня 2016 року №716. Офіційний вісник України. 2016. №64. Ст. 2163.

160. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: Наказ Міністерства соціальної політики України від 7 червня 2017 року №956. Офіційний вісник України. 2017. №58. Ст. 1763.

161. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 серпня 2016 року №892. Офіційний вісник України. 2016. №77. Ст. 2586.

162. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30 грудня 2015 року №1261. Офіційний вісник України. 2016. №114. Ст. 570.

163. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2015 року №912. Офіційний вісник України. 2015. №86. Ст. 2884.

164. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ): Наказ Міністерства соціальної політики України від 26 вересня 2016 року №1067. Офіційний вісник України. 2016. №88. Ст. 2896.

165. Про затвердження Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 лютого 2016 року №198. Офіційний вісник України. 2016. №28. Ст. 1155.

166. Про затвердження нормативно-правових актів з питань вдосконалення організації медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 липня 2013 року №585. Офіційний вісник України. 2013. №67. Ст. 2449.

167. Про затвердження Положення про доплату інвалідам I групи загального захворювання, які не мають права на пенсію в органах Пенсійного фонду: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №84. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

168. Про затвердження Положення про надання компенсації вартості путівки особі, що супроводжує інваліда I групи з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №85. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

169. Про затвердження Положення про надання одноразової допомоги малозабезпеченим сім'ям, які мають на утриманні шестеро і більше дітей віком

до 18 років, для їхнього відпочинку або оздоровлення: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №82. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

170. Про затвердження Положення про надання одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 08 жовтня 2010 року №1347. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

171. Про затвердження Положення про щомісячну виплату сім'ям, у яких народилося одночасно троє і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №81. URL: <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

172. Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 року №51. Офіційний вісник України. 1997. №5. Ст. 71.

173. Про затвердження Порядку виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26 листопада 2012 року №946. Офіційний вісник України. 2012. №92. Ст. 3753.

174. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 року №1184. Офіційний вісник України. 2012. №99. Ст. 4002.

175. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року №637. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

176. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року №81. Офіційний вісник України. 2007. №8. Ст. 293.

177. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 року №261. Офіційний вісник України. 2005. №14. Ст. 717.

178. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189. Офіційний вісник України. 2006. №. 8. Ст. 446.

179. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189. Офіційний вісник України. 2006. №8. Ст. 446.

180. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №198. Офіційний вісник України. 2013. №26. Ст. 859.

181. Про затвердження порядок вибору лікаря з надання первинної медичної допомоги: проект Наказу Міністерства охорони здоров'я України. URL: https://portal.ehealth-ukraine.org/uploads/2017/09/15/ilf-poryadok-viboru-likarya-pmd-15_1501149909.pdf.

182. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року №461. Офіційний вісник України. 2016. №60. Ст. 2044.

183. Про затвердження стандартів надання послуг соціальної підтримки населенню: Наказ Міністерства соціальної політики України від 5 січня 2015 року №1. Офіційний вісник України. 2015. №9. Ст. 261.

184. Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 року №1050. Офіційний вісник України. 1997. №39. Ст. 17.

185. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року №2464-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №2-3. Ст. 11.

186. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року №505. Офіційний вісник України. 2014 . №80. Ст. 2271.

187. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №47-48. Ст.372.

188. Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року №1156. Офіційний вісник України. 1998. №30. Ст. 1129.

189. Про організацію паліативної допомоги в Україні: наказ Міністерства охорони здоров'я України 21 січня 2013 року №41. Офіційний вісник України. 2013. №13. Ст. 502.

190. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року №3721-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №4. Ст. 18.

191. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №30. Ст. 142.

192. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року №2262-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №29. Ст. 399.

193. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року №1788-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №3. Ст. 10.

194. Про порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування дітей перших двох років життя із малозабезпечених сімей: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30 березня 1994 року №42. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0086-94/print1396540107322817>.

195. Про проект Концепції соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року №3758-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №6. Ст. 31

196. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року №1972-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №11. Ст. 152.

197. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102: Закон України від 16 березня 2016 року №1024-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №16. Ст. 161.

198. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року №987-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №25. Ст. 283.

199. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 року №966-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №45. Ст. 358.

200. Про соціальні послуги: проект Закону України від 6 травня 2016 року №4607 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4607&skl=9.

201. Про соціальну роботу сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року №2558-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №42. Ст. 213.

202. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року №848. Інформаційний бюлетень НКРЕ. 2004. №8.

203. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року №3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №45. Ст. 425.

204. Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №16. Ст. 200.

205. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. №16. Ст. 200.

206. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року №85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №18. Ст. 78.

207. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №4. Закон і бізнес. 2001. №36.

208. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

209. Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року №594-р. Офіційний вісник України. 2009. №42. Ст. 1416.

210. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. М.: Новый Юрист, 1999. 240 с.

211. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых правоотношений. М., ЮЛ, 1972. 288 с.

212. Рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 15 квітня 2010 року у справі №22ц – 905. Єдиний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

213. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року №5-рп/2002. Офіційний вісник України. 2002. №13. Ст. 669.

214. Семашко Н.А. Право на социальное обеспечение. М., 1938.

215. Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львівський державний ун-т ім. Івана Франка. Київ, 1999. 20 с.

216. Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2012. Вип. 56. С. 301-306.

217. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.). Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28-32.

218. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 442 с.

219. Синчук С.М. Соціальна пільга як вид соціального забезпечення. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції. Л., 2003. С. 356-358.

220. Синчук С.М. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Випуск 59. С. 266–276.

221. Синчук С.М. Щодо поняття юридичного факту за правом соціального забезпечення. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор», 2015. С. 458-462.

222. Синчук С.М., Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 318 с.

223. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. 408 с.

224. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року №2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. №21-22. Ст. 135.

225. Сімутіна Я.В. Ефективність механізму правового регулювання трудових відносин крізь призму ефективності норм права та юридичних фактів. Ефективність норм права. Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ.

конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) /за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 397-401.

226. Сімутіна Я.В. Юридичні факти і динаміка трудових правовідносин. Юридичний вісник. 2015. №3 (36). С. 109-113.

227. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

228. Словник української мови. Український тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/obstavyna>.

229. Соловьев В.Н. Гражданско-правовое регулирование отношений, возникающих при реализации конституционного права граждан на медицинскую помощь: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Красноярск, 1998. 193 с.

230. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2004. 199 с.

231. Сташків Б.І. Дискусійні питання теорії соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. Chernihiv: CNUT, 2015. P. 332-335.

232. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.

233. Сташків Б.І. Строки у праві соціального забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. 88 с.

234. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.

235. Сташків Б.І. Юридичні факти у праві соціального забезпечення: монографія. Чернігів, 2008. 260 с.

236. Стеценко С.Г. Медичне право України: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
237. Тарасенко В.С. Поняття та види соціальних допомог. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. №2. Том 2. С. 121-126.
238. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.
239. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: [курс лекц.]. Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1997. 331 с.
240. Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Луганськ: Література, 2011. 220 с.
241. Татаренко Г.В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
242. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов /под ред. проф. С.С. Алексеева. М.: Норма, 2005. 496 с.
243. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов /Подобщ. ред. А.С. Пиголкина. М.: Городец, 2003. 544 с.
244. Теория государства и права: Учебник /Под ред. А.С. Пиголкина. М.: Юрайт-Издат, 2005. 613 с.
245. Теория государства и права: Учебник /Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юрист, 2003. 592 с.
246. Теорія держави і права: Навч. посіб. /За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002. 320 с.
247. Тищенко О.В. Поняття права соціального забезпечення: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 26. С. 115-119.
248. Трунова Г.А. Страховий соціальний ризик в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Держава і право:

Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 54. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. С. 359-362.

249. Тучкова Э.Г. Общие вопросы советского пенсионного права: Учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1986. 77 с

250. Ухвала Севастопольського адміністративного апеляційного суду України від 22 грудня 2008 року у справі №22-а-996/08 Єдиний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

251. Федорова М.Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: монографія. Омск: Омский госуниверситет, 2003. 382 с.

252. Филипова И.А. Трудовой стаж как категория права социального обеспечения и трудового права. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2011. №3(1). С. 267-273.

253. Філософський словник /за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Головна ред. УРЕ, 1986. 800 с.

254. Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. Вип. 42. Одеса, 2008. С. 73-81.

255. Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с.

256. Цивільне право України. Загальна частина /за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.

257. Цивільне право України. Особлива частина: підручник /за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

258. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356.

259. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року №1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №40-41, 42. Ст. 492.
260. Чувакова А.М. Дефектність фактичних складів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. 19 с.
261. Чувакова А.М. Фактичний склад у механізмі дії права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць /ОНЮА [за заг. ред. С.В. Ківалова]. Одеса: Юридична література, 2005. Вип. 25. С. 114-118.
262. Чувакова Г.М. Юридичні факти в сучасних загальнотеоретичних і галузевих дослідженнях. Актуальні проблеми держави і права. зб. наук. праць. Одеса: Юридична література, 2003. Вип. 18. С. 78-83.
263. Чудик-Білоусова Н.І. Сучасні тенденції правового регулювання надання соціальних послуг. Університетські наукові записки. 2016. №59. С. 133-150.
264. Шуило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.
265. Шуило М.М. Теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 258-266.
266. Щукін О.С. Медичне право: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2017. 132 с.
267. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15. Т.1. С. 136-139.
2. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 132-136.
3. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. №5 (20). С. 119-123.
4. Бородкін М.В. Страховий стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2017. №29. Том 2. С. 55-58.
5. Бородин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания. Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинэу: SRL «CetateadeSus», 2018. Вип. №2(314). С.11-16.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Бородкін М.В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук.

повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3-4 жовтня 2014 р.) /за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2014. С. 361-366.

7. Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 26-29.

8. Бородкін М.В. Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів у сфері соціального забезпечення. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 592-594.

9. Бородкін М.В. Підстави для класифікації юридичних фактів у праві соціального забезпечення. Верховенство права очима правників-початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (3 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 193-195.

10. Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного соціального забезпечення. Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 529-532.

11. Бородкін М.В. Юридичні факти-стани у праві соціального забезпечення. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 587-590.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданнях науково-теоретичного семінару кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», на науково-практичних конференціях, зокрема: VI Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку» (м. Харків, 3-4 жовтня 2014 року); VI Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 4 квітня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року); Всеукраїнській студентській науковій конференції «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 3 травня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року).

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

проф. В.В. Завальнюк

2018 р.

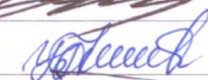
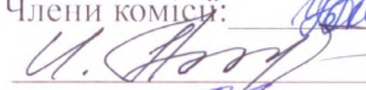
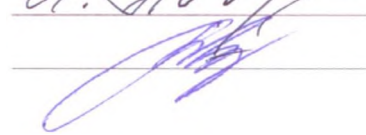
АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри трудового права та права соціального
забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»
Бородкіна Михайла Володимировича на тему «Юридичні факти як
підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин»,
поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення**

Комісія у складі: голови комісії проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: віце-президента, проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., доцента Г.О. Ульянової, завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» д.ю.н., доцента І.В. Лагутіної, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцента А.М. Ізовіти, склала цей акт про те, що аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» Бородкін М.В. приймав участь у розробці навчально-методичної документації з навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення» (теми «Організаційно-правові форми та види соціального забезпечення, його фінансування», «Поняття права соціального забезпечення, його предмет і метод» та «Правовідносини у сфері соціального забезпечення»), «Соціальне обслуговування» (теми «Правовідносини із соціального обслуговування».

«Соціальне обслуговування у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування»), «Недержавне соціальне забезпечення (тема «Правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення»), зокрема: програм навчальних дисциплін, робочих програм навчальних дисциплін, планів практичних занять з рекомендованою літературою, тематики курсових робіт. Зазначені матеріали успішно використовуються в навчальному процесі кафедри трудового права та права соціального забезпечення НУ «ОЮА».

Результати дисертаційного дослідження Бородкіна М.В. та основні положення наукових публікацій (Бородкін М.В. Поняття та ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення /М.В. Бородкін //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – №15. Т.1. – С. 136-139; Бородкін М.В. Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення /М.В. Бородкін //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2017. – Вип. 42. – С. 132-136; Бородкін М.В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення /М.В. Бородкін //Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – №5 (20). – С. 119-123; Бородкін М.В. Страхувальний стаж як підстава виникнення соціально-страхових правовідносин /М.В. Бородкін //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2017. – №29. Том 2. – С. 55-58; Бородкин М.В. Юридические факты как основания возникновения правоотношений из социального обслуживания /М.В. Бородкин //Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал /редкол.: Л. Арсене (глав.ред.) и др. Кишинев: SRL «CetateadeSus», 2018. – Вип. №2 (314). С. 11-16) використані також співробітниками кафедри трудового права та права соціального забезпечення НУ «ОЮА» при підготовці і викладанні лекцій з навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», «Соціальне страхування», «Соціальне обслуговування», «Недержавне соціальне забезпечення».

Голова комісії:		М.Р. Аракелян
Члени комісії:		Г.О. Ульянова
		І.В. Лагутіна
		А.М. Ізовіта